V. CONȚA

BAZELE METAFIZICEĬ

Traducere de A. Șt.

IAȘI

Editura librăriei Frații Șaraga.

www.dacoromanica.ro

Tipo-litografia H. Goldner, str. Primărieĭ, 17.

www.dacoromanica.ro

VASILE CONTA.

In ziua de 21 Aprilie 1882 a murit în Bucureștĭ Vasile Conta, unul din ceĭ maĭ activĭ colaboratorĭ aĭ revisteĭ noastre. El s'a născut în satul Ghindăoaniĭ din județul Neamțul, în 15 Noemvrie 1845, a murit prin urmare cu mult înaintea vremiĭ, în vîrstă abia de 37 anĭ. Viața luĭ Conta a fost îndestul de liniștită. Studiile liceale începute în Iașĭ și, din deosebite împrejurărĭ, lung timp întrerupte, le săvîrși tot în Iași. Deosebindu-se foarte mult în clasele superioare ale liceuluĭ, o societate privată (*Fĕtu-Pogor*) ce se instituise anume pentru a trimite pe socoteala sa tineri cu talent în străinătate, dădu o bursă și luĭ Conta spre a învăța comerciul în Belgia. Dar încurînd el perdu orĭ-ce plecare pentru aceste studiĭ practice și se puse să învețe jurisprudența. Paralel însă cu această știință, ceea ce avea pentru Conta maĭ multă atracție erau nouele teoriĭ filosofice ale luĭ Darwin și Spencer, de care se ocupa cu deosebită plăcere. Intorcîndu-se în țară în anul 1873, cu titlul de doctor în drept, el deveni profesor de drept civil la universitatea din Iași, după un strălucit concurs. Deatuncĭ el se ocupa cu jurisprudența și cu filosofia și desigur maĭ mult încă cu această din urmă știință, de cît cu cea d'intăĭ, căcĭ scrierile sale juridice au rămas toate în stare de proiect,

www.dacoromanica.ro

pe cînd cele filosofice, căpătînd o formă definitivă, au fost publicate. V. Conta este autorul *Teoriei fatalismului* (Conv. Lit. 1877—78 și 1878—79) al *Teoriei Ondulațiunii Universale* (Conv. Lit. 1876—77 și 1877—78) și al *Incercărilor de Metafisica Materialistă*, (Conv. Lit. 1879—80). Pe această din urmă scriere însă nu a săvîrșit-o. Operele lui Vasile Conta sunt toate interesante. Adept al teoriilor moderne, el se ținea de filosofia positivistă și toate scrierile sale, în care se găsesc și ideĭ fundamentale originale, sunt ramure ale trunchiului positivist, în jurul căruia se grupează astăzĭ așa de mulțĭ discipulĭ. Stilul lui Conta este limpede, logic, curgător. Nicĭ o singură frasă de declamațiune nu se va găsi în cărțile sale. Limba sa este curată și, pe cît se poate într'o materie atît de grea, lipsită de neologisme. Cu toate aceste el a fost maĭ mult aprețuit în străinătate decît în patrie. Despre teoria fatalismuluĭ, tradusă de el însuși în limba franceză și publicată la Paris, s'au scris numeroase dărĭ de samă în publicațiunile periodice pentru filosofie din Franța, Belgia și Germania și chiar aceĭ care-l criticau cu maĭ multă asprime, îl priveau ca pe un autor original ce merită luarea aminte a lumiĭ culte. Anul 1879, în care trebuea să se revizuească articolul din Constituțiunea romînă relativ la drepturile străinilor și Evreilor, împinse și pe Conta în mișcarea politică. Energic protivnic al dăriĭ drepturilor la Evreĭ, el fu ales deputat de orașul Iașiĭ și, abia intrat în Adunare, subscrise, împreună cu cîțĭ-va representanțĭ, propunerea d-luĭ N. Blaremberg de a nu se revizui Constituțiunea. Apoĭ se deosebi prin discursurile ce pronunță la tribună în chestiunea Evreilor. După ce se sfîrși această însemnată chestiune, Conta trecu în partidul guvernamental, deveni încurînd ministru al instrucțiuniĭ publice și presentă un proiect de lege care schimba cu totul bazele învățămîntului public în Romînia. Insă acest proiect, displăcînd reprezentațiuniĭ naționale. Conta se retrase din guvern și fu numit judecător la Curtea de Casație și Justiție.

Pa cînd era ministru, multele sale ocupațiunĭ, nesfîrșitele zbuciumărĭ și maĭ ales intrigile care se grămădesc

www.dacoromanica.ro

totdeauna în jurul puterii, aprinseră mai tare boala de piept de care suferea încă din vremea studielor, şi anul cel din urmă al luĭ Conta nu a fost decît o lungă suferinţă. El petrecu o parte din iarnă în Italia, dar se întoarse în primavara acestuĭ an aşa de slab, încît peste cîteva săptămîni încetă din viaţă.

In anul 1873, cînd se înturnase în ţară el deveni un membru foarte activ al societăţil literare «Junimea» din Iaşĭ, pentru care avusese o simpatie ascunsă încă din vremea cînd era şcolar la liceul naţional din Iaşĭ. De pe atuncĭ el trimisese cîte-va încercărĭ poetice subsemnate cu iniţialele sale şi va fi interesant pentru public de a şti că autorul uneĭ poezioare, publicată în anul I al revisteĭ noastre este acelaş Conta care mulţĭ anĭ maĭ tîrziu trebuea să îmbogăţească coloanele Convorbirilor Literare cu teoriile sale filosofice. Poezioara (vol. I p. 315) este întitulată: *Viaţa* şi este desigur caracteristică pentru viitorul autor al Metafisiceĭ Materialiste.

VIAŢA

Simţim timpul cum se scurge
Cum torentu-ĭ pe pămînt
Tot restoarnă şi distruge.
Timpul curge
Viaţa fuge,
Şi cu-această suspinare
Ne tărăşte la mormînt:
O! *Nimic!* cît eştĭ de mare!

Vasile Conta avea o inimă bună şi o faţă plăcută şi blîndă care cîştiga deîndată simpatia. El era totdeauna vesel şi bine dispus. Nouri nu se grămădeau pe fruntea sa şi rare-orĭ s'ar fi întîmplat ca să refuze o petrecere la care cunoscuţĭ de-aĭ săĭ îl îmbiaŭ. Deaceea prieteniĭ săĭ erau numeroşĭ şi, dacă împrejurările nu l'ar fi împins în mişcarea politică, el poate că nicĭ ar fi avut vre un duşman pe lume; scrierile sale ar fi fost maĭ numeroase şi natura sa s'ar fi împotrivit maĭ mult la boala

www.dacoromanica.ro

de piept de care suferea. Amicii săi din Societatea literară « Junimea » și în special scriitorul acestor rînduri vor gîndi totdeauna cu plăcere la discuțiunile interesante ce se făceau în Societate, cînd Conta își cetea manuscriptele sale și la oarele plăcute petrecute împreună ani îndelungați. Ei vor avea pururea în memorie chipul blînd al simpaticului lor prieten, a cărui inimă era așa de bună, a cărui inteligență era așa de vie și care a fost rîdicat așa de timpuriu din mijlocul lor.

Iacob Negruzzi.

www.dacoromanica.ro

BAZELE METAFIZICEI.

CAP I.

Locul metafiziceĭ printre ştiinţĭ.

Voind să stabilesc rolul Metafiziceĭ, ca o disciplină mentală, să determin trebuinţa intelectuală la care respunde şi să o aşez în rîndul ştiinţelor, voiŭ aminti dintru'ntîiŭ cîte-va adevăruri psihologice carĭ sunt baza cunoştinţelor omeneştĭ.

Se admite astăzĭ în genere că cunoştinţa se reduce la percepţiunea uneĭ *deosebirĭ* saŭ a uneĭ *asămănărĭ* între două saŭ maĭ multe lucruri. Aceasta însămnează că trebuĭe să fie cel puţin două lucruri, ca să existe cunoştinţa. Ori-cît ne-am strădănui, n'am putea să realizăm pe deplin în conştiinţa noastră ideea despre un obiect unic fără nicĭ-un raport cu altul. Nu ne putem da samă despre un lucru, nu ni-l putem înfăţişa, nu-l putem concepe măcar cît de vag, decît comparîndu-l cu un altul şi acest raport, de şi putînd varia pînă la nesfîrşit este un simplu raport de deosebire saŭ asămănare. Ideile fiind reprezentaţiunile conştiente ale lucrurilor, cele zise li se pot aplica în totul. Operaţiunea intelectuală constă dar, în ultima analiză, în a prinde o deosebire saŭ o asămînare între două saŭ maĭ multe ideĭ.

Asămănarea saŭ deosebirea fiind maĭ mare saŭ maĭ mică, după cum sunt şi lucrurile com-

www.dacoromanica.ro

parate, urmează că trebuința intelectuală care ne face să concepem această deosebire sau asămănare, ne face deasemenea să concepem deosebirea sau asămănarea între diferitele soiuri saŭ grade de deosebire și de asămănare. Rezultă de aicĭ două fenomene intelectuale de cea maĭ mare însămnătate: formarea ideilor generale și clasificarea lucrurilor, sau maĭ bine a ideilor carĭ le reprezintă.

Iată de ce și cum se formează ideile generale.

Lucrurile carĭ se asamănă *în acelaș grad*, adecă acele carĭ aŭ un număr hotărît de însușirĭ comune, formează un singur grup reprezentat în minte printr'o singură idee numită generală, pentru că ea reprezintă de-odată toate unitățile grupuluĭ. Așa, într'o singură idee generală, om, cuprindem pe toțĭ indivizĭĭ pe carĭ-ĭ-am văzut că aŭ în comun un număr de caractere fizice, morale și intelectuale. Dar acesta nu e încă motivul principal al formațiuniĭ ideilor generale.

Toate unitățile grupuluĭ reprezentat prin o idee generală se deosebesc *în acelaș grad*, adecă prin acelașĭ număr de caractere de un lucru oarecare ce nu face parte din grup. Comparînd, de exemplu, pe fiecare din indivizĭĭ cuprinșĭ în ideea generală „om“ cu cutare reptilă, găsim pentru fiecare om, individual, acelaș grad de deosebire; că adecă fiecare individ omenesc are același număr de caractere carĭ lipsesc individuluĭ reptilă. Făcînd aceeași comparație cu cutare obiect de pĭatră, găsim

www.dacoromanica.ro

ĭarăşĭ acelaşĭ grad de deosebire pentru fiecare individ omenesc, numaĭ cît numărul caracterelor prin carĭ se deosebeşte fiecare om de obiectul de piatră este mai mare decît numărul caracterelor carĭ-l deosebesc de reptilă. Indivizĭĭ omeneştĭ se pot dară deosebi într'un grad maĭ înalt de un obiect oarecare şi într'un grad maĭ mic de un altul; însă, în faţa unuĭ şi aceluiaşĭ obiect, se deosebesc totdeauna în acelaş grad. Experienţa zilnică şi activitatea continuă a spiritului nostru ne silesc să comparăm aproape neîncetat pe indivizĭĭ omeneştĭ cu vr'un alt obiect noŭ, care nu este om; şi la fie-care comparaţiune cu unul şi acelaşĭ obiect suntem nevoiţĭ a constata acelaşĭ grad de deosebire pentru toţĭ indivizĭĭ omeneştĭ. Pe de altă parte fiecare constatare a graduluĭ comun de deosebire relativ la un alt obiect reaminteşte ideea corelativă a graduluĭ comun de asămănare între toţĭ indivizĭĭ. Rezultă de aicĭ că experienţa continuă, dobîndită cu privire la indivizĭĭ omeneştĭ formează şi intipăreşte în mintea noastră *ideea despre* unitatea graduluĭ de asămănare între dînşiĭ şi de deosebire în raport cu un alt lucru. Adecă, în toate cunoştinţele noastre relative la indivizĭĭ omeneştĭ, *unitatea graduluĭ de asămănare între dînşiĭ şi de deosebire în raport cu un alt obĭect* este elementul întelectual cel mai des întipărit în inteligenţa noastră prin toate reflexiunile ce ne sugerează indivizĭĭ omeneştĭ. Repetarea experienţelor dă acestuĭ element atîta relief, încît el rămâne chĭar atuncĭ, cînd deja s'aŭ şters toate imagi-

www.dacoromanica.ro

nile individuale ale oamenilor pe carĭ i-am văzut. El alcătuește ideea generală „om“, idee care, de și conține foarte multe reprezentațiĭ individuale, este totuși *unică și indivizibilă*, pentru că reprezintă, în fapt, numai gradul comun de asămănare și respectiv de deosebire, care este unul și același pentru toțĭ indiviziĭ omenești.

Unitatea și indivizibilitatea ideeĭ generele rezultă din unitatea și indivizibilitatea gradului de asămănare și deosebire, comun tuturor indivizilor respectivĭ și nu, cum se susține de ordinar dintr'un soiŭ de *fuziune mentală* neesplicabilă a elementelor multiple comune tuturor indivizilor cuprinși în ideea generală.

Să vorbim acuma de chipul cum se stabilește în mintea noastră clasificația tuturor lucrurilor, saŭ, maĭ bine zis, a tuturor ideilor carĭ le reprezintă.

Lucrurile carĭ fac parte din două sau maĭ multe grupe deosebite reprezentate prin tot atîtea ideĭ generale, se pot asămăna *în același* grad, deși, firește, într'un grad mai mic de cum s'asamănă unitățile cuprinse într'un singur grup. Totalul lucrurilor deja împărțite în mai multe grupe formează atuncĭ o grupă superioară reprezentată prin o idee generală superioară, care cuprinde toate ideile generale reprezentate prin grupele inferioare. Exemplu: Presupun că, aflîndu-ne pentru întîiași dată în fața maĭ multor animale deosebite, le-am împărțit, după ce le-am observat, în maĭ multe grupe de același ordin, reprezentate în mintea noastră prin

www.dacoromanica.ro

tot atâtea ideĭ generale precum : om, peşte, moluscă etc. Vom observa îndată că indivizii-oameni, peşti, moluşte se asamănă toţi pînă la oarecare grad, dar maĭ puţin de cît se asamănă indivizii în interiorul fiecăriia din grupele: oameni, peşti sau moluşte. Aceasta însamnă că numărul caracterelor comune pentru totalul animalelor studiate este mai mic decît numărul caracterelor comune numaĭ pentru indivizii oameni, numaĭ pentru indivizii peşti, saŭ numaĭ pentru moluşte. Apoĭ, toate unităţile grupuluĭ superior reprezentat prin o singură idee generală superioară se deosebeşte *în acelaşĭ grad* de un obiect care nu face parte din acel grup, deşi, se'nţelege, *întrun grad maĭ mic* de cum se distinge acelaşĭ obiect de unităţile unuĭ grup inferior. Toţi indivizii, oameni, peşti, moluşte, se deosebesc în acelaşĭ grad de cutare copac, de şi maĭ puţin de cum s'ar deosebi numaĭ indivizii omeneşti a parte, pentru că însuşirile comune pentru toţi indivizii : oameni, peşti, moluşte şi străine de copac, sunt maĭ puţin numeroase decît însuşirile comune numaĭ indivizilor omeneşti şi care deasemenea lipsesc copaculuĭ. După ce am constatat astfeliŭ unitatea graduluĭ de asămănare şi de deosebire pentru toţi indivizii: oameni, peşti. moluşte, formăm din totalul lor un singur grup superior reprezentat prin o singură idee generală superioară numită „animal“, care conţine toate ideile generale reprezentate de grupele respective: oameni, peşti, moluşte.

După cum două saŭ maĭ multe grupe de

www.dacoromanica.ro

gradul întâiu formează un grup de gradul al doilea, tot așa două saŭ maĭ multe grupe de gradul al doilea formează unul de gradul al treilea; două saŭ maĭ multe de gradul al treilea formează unul de gradul al patrulea etc. Două saŭ maĭ multe ideĭ generale se unesc astfeliŭ într'o singură idee generală; două saŭ maĭ multe dintr'aceste din urmă se unesc într'o singură idee încă maĭ generală etc. Reluînd exemplul de maĭ sus, vom zice: Grupul superior al animalelor formează, împreună cu grupul de acelaș ordin al vegetalelor, grupnl cel maĭ vast al ființelor organice, pe cînd ideile deja foarte generale de «animal și vegetal» se unesc într'o idee maĭ generală încă: „ființă organică". Ființele saŭ corpurile organice formează la rîndul lor cu corpurile inorganice grupul și maĭ încăpător al corpurilor materiale, pe cînd ideile atît de generale „corp organic" și „corp inorganic" se unesc într'o idee maĭ generală încă: „corpurĭ materiale" și așa maĭ departe.

Am ajuns la acest rezultat, că fiecare grup de lucrurĭ și fiecare idee generală corespunde unuĭ grad anumit de asămănare și deosebire între lucrurĭ. Această formulă este însemnată și meritä băgare de samă. E sigur că asămănarea și deosebirea pot crește saŭ descrește pe nesimțite, trecînd printr'o serie de grade infinit de micĭ și de numeroase. Dar, să nu uităm că mintea omenească nu e în stare să cuprindă decît un număr mărginit de ideĭ; deci și numărul gradelor de asămănare și deosebire pe care e în stare să le cuprindă, este și el măr-

www.dacoromanica.ro

ginit. Apoĭ, experiența dovedește că inteligența, la copiĭ ca și la oamenii primitivĭ, găsește foarte puține deosebirĭ între lucrurĭ, prin urmare concepe foarte puține soiurĭ diferite. Cu cît inteligența se dezvoltă și cu cît ea descopere mai multe deosebirĭ între lucrurĭ, cu atît ea propășește în analiza lumeĭ și cu atît ea înmulțește grupele lucrurilor și ale gradelor de asămănare, ceea ce constitue baza clasificațiunii. Rezultă de aicĭ că gradul de asămănare sau de deosebire, care corespunde uneĭ ideĭ generale, n'are o valoare absolută, ci o valoare relativă atîrnînd de gradul de dezvoltare intelectuală, așa în cît, unde o minte mărginită vede numaĭ un singur grad de asămănare orĭ de deosebire și percepe, prin urmare, numaĭ o singură idee generală, o inteligență maĭ dezvoltată vede maĭ multe grade și concepe maĭ multe ideĭ generale, grupate în mod ĭerarhic.

Exemplele de ideĭ generale și de clasificație pe carĭ le-am dat se raportau la obiecte care aŭ, saŭ credem că au o existență individuală în lumea exterioară. Să adăogim că mintea omenească generalizează și clasifică în acelașĭ chip însușirile obiectelor individuale și mișcările lor cum și legile acestor mișcărĭ; cu un cuvînt orĭ-ce lucru despre care îșĭ face o idee cît de vagă.

De aicĭ vedem că formarea ideilor generale și clasificarea ideilor corespund cu două tendințĭ esențiale ale inteligenței; generalizarea saŭ *sinteză* și subîmpărțirea sau *analiză*. De cîte orĭ un obiect noŭ se prezintă spiritului nostru, nu putem înlătura chinurile îndoeleĭ

www.dacoromanica.ro

și nu ajungem la mulțămirea intelectuală, care urmează descoperireĭ adevăruluĭ, decît cînd am reușit să așezăm acel obiect sub o idee generală și să-l rînduim într'o clasă, care face parte din clasificația lucrurilor deja cuprinse în spiritul nostru. N'așĭ putea arăta mai lămnrit adevărul acesta decît citînd următorul pasagiu din Herbert Spencer, care pasagiŭ, de altfelĭŭ, a fost scris cu alt scop:

«Te primbli pe o frumoasă zi de Septemvrie prin cîmpiĭ și auzĭ la cîți-va pașĭ un vuet; băgînd de samă dincotro vine, zărești că iarba se mișcă; te îndrepți într'acolo, ca să vezĭ pricina aceleĭ mișcărĭ. La apropierea ta vezĭ o prepeliță fugind, să se ascundă. Iată curiozitatea ta mulțumită și aĭ ceea ce se cheamă o *esplicațiune* a lucrului întâmplat. Ce este o *esplicațiune*? Ce este un semn? Toată vĭața am avut experiențe nenumărate de mutărĭ din loc a unor corpurĭ micĭ în urma mișcărĭĭ altor corpurĭ printre dînsele; am generalizat relațiunea între acele schimbărĭ dinlocși între acele mișcărĭĭ și cînd se întîmplă o schimbare din loc a unui corp o considerăm ca esplicată dacă găsim că se află în cazul aceleiași relațiunĭ. Să presupunem că aĭ prins prepelița și voești să știĭ pentru ce n'a zburat. O cercetezĭ și găsești în vr'o parte a corpuluĭ o mică urmă de sînge pe pene. Acuma, îțĭ zicĭ, *pricepĭ* pricina care a impedicat prepelița ca să zboare. A fost rănită de un vînător și cazul acesta este încă unul pe lângă multe cazurĭ cunoscute, cînd paserĭ aŭ fost ucise orĭ rănite prin o lovitură de pușcă. Asimilezĭ acest

www.dacoromanica.ro

caz cu celelalt; aceasta însemnează că-l pricepĭ. Dară se ivește o pĭedecă. O singură lovitură a lovit prepelița și încă nu într'un punct esențial pentru vĭață; aripile sunt nevătămate ca și mușchiĭ carĭ le pun în mișcare, și bĭata pasere dovedește prin străduințele ei că are încă multă putere. De ce dară nu zboară? te întrebĭ. Din întîmplare îțĭ ese 'n cale un anatomist care îțĭ dă o soluțiune. El îțĭ arată că acea mică lovitură, care a atins prepelița a trecut tocmaĭ în locul unde nervĭĭ carĭ animează mușchiĭ uneia din aripĭ se îndepărtează de spina dorsală și că o leziune ușoară a acestor nervĭ, chĭar cînd atinge un mic număr de fibre, poate să distrugă facultatea de a zburà împĭedecînd o coordinațiune desăvîrșită a acțiunilor ambelor aripĭ. Nedumerirea încetează. Însă ce s'a întîmplat? Ce lucru ți-a schimbat starea și te-a făcut să trecĭ din nedumerirea în care te aflaĭ în fața unuĭ fapt, la înțelegerea aceluĭ fapt? Nimic, afară doar că ai descoperit că poțĭ rîndui acest nou caz în șirul cazurilor cunoscute dinainte. Legătura între leziunile sistemuluĭ nervos și paralizia membrelor s'a arătat deja de mai multe orĭ cunoștințeĭ tale; și în cazul de față găsești o relațiune de cauză și efect cu totul asemenea.

«Să presupunem că aĭ de făcut studiĭ nouă asupra acțiunilor organice, carĭ țĭ-aŭ lovit totdeauna spiritul și ți-aŭ atras atențiunea, dar pe carĭ pînă acum nu ți-ai dat osteneală să le înțelegĭ. Cum se face respirațiunea? Pentru ce, te întrebĭ, aerul năvălește în plămînĭ în mod pe-

www.dacoromanica.ro

riodic? Răspunsul este că, la vertebratele superioare, ca la oamenĭ de pildă, întrarea aeruluĭ este produsă prin o lărgire a cavităţiĭ pieptuluĭ, datorită în parte scoborîriĭ diafragmuluĭ, parte rîdicăriĭ coastelor. Dar cum se produce lărgirea cavităţiĭ prin rădicarea coastelor? Pentru a te deslușĭ, anatomistul îţĭ arată că planul fie-căriĭ părechĭ de coaste formează cu spina dorsală un unghiu ascuţit; că acest unghiŭ se lărgeşte, cînd se ridică extremităţile mobile ale coastelor, şi mulţămită luĭ îţĭ închipuĭ dilatarea cavităţiĭ rezultînd din mişcarea coastelor, ştiind că suprafaţa unuĭ paralelogram creşte, cu cît unghiurile sale se apropie de unghiul drept. Înţelegeţĭ acest fapt particular, îndată ce e vorba de o lege geometrică. Cu toate acestea se mai naşte o întrebare: Pentru ce aerul se răpede în această cavitate lărgită. Iată răspunsul la această întrebare. Cînd cavitatea pĭeptului este lărgită, aerul conţinut în cavitate, suferind o apăsare maĭ mică, se dilată şi pĭerde astfel o parte din puterea sa de rezistenţă; de aicĭ rezultă că el opune o presiune mai mică presiuniĭ aeruluĭ din afară şi că aerul, ca ori-ce alt fluid, apăsînd de-o potrivă în toate direcţiunile, mişcarea trebue să se facă pe linia unde rezistenţa e mai mică de cât în toate părţile. Iată de ce curentul se stabileşte din afară în lăuntru. Şi recunoştĭ că acest fapt este o *interpretaţiune*, cînd ţi se citează fapte de acelaşĭ fel produse încă în mod mai vădit de către un licid vizibil, cum e apa. Să luăm un alt exemplu: Cînd ni s'a esplicat că membrele noastre

www.dacoromanica.ro

sunt niște balanțe compuse, carĭ lucrează absolut în acelașĭ chip ca niște balanțe de fĭer sau de lemn, putem crede că posedăm o rațiune, care esplică în parte mișcarea animalelor. Contracțiunea unuĭ mușchiŭ pare mai întîiu cu totul inesplicabilă; ea va părea mai înțăleasă cînd veți observa cum printr'un curent galvanic putem apropia o serie de magneți de fĭer moale, prin atracțiunea fie-căruĭ magnet exercitată asupra celor vecinĭ cu dînsul. Această analogie răspunde într'un mod special scopuluĭ raționamentuluĭ vostru, pentrucă, adevărată orĭ închipuită ea dă o pildă despre acea luminare a mințiĭ care rezultă din descoperirea uneĭ clase de cazurĭ printre care se va putea așeza poate un caz particular. Se va observa încă, în cazurile pe care le-am citat, cu cît mai bine se înțelege fenomenul, îndată ce ne amintim că acțiunea exercitată de nervĭ asupra mușchilor, dacă nu este cu siguranță electrică, este totușĭ un soiu de forță foarte apropiată de electricitate. De asemenea, cînd aflăm că căldura animală îșĭ are originea în combinațiunile chimice, înțelegem că ea se dezvoltă ca și căldura în celelalte operațiunĭ chimice. Cînd ni se spune că absorbțiunea fluidelor nutritive prin pereții intestinuluĭ este un caz al acțiuniĭ osmotice, că schimbările suferite de către alimente în timpul digestiuniĭ sunt asemenea datorite schimbărilor artificiale carĭ sĕ pot produce în laboratorĭĭ, noĭ ne considerăm ca și cum *am cunoaște* ceva din natura acestor fenomene.

www.dacoromanica.ro

«Să vedem acuma ceea ce am făcut. Să revenim la chestiunea generală și să însemnăm punctul la care ne-aŭ condus aceste operațiunĭ succesive. Am început prin fapte cu totul particulare și concrete. Esplicînd fie-care din ele și și pe urmă esplicînd faptele mai generale în cari sunt cuprinse cele dintîiŭ, am ajuns la oarecare fapte foarte generale: la un principiu geometric sau proprietate a spațiuluĭ, la o simplă lege de acțiune mecanică, la o lege de echilibru al fluidelor, la niște adevăruri de fizică, de chimie, de thermologie, de electricitate.

Am luat ca punt de plecare fenomenele particulare, le-am raportat la niște grupe de fenomene din ce în ce mai largĭ și, raportîndule către acestea, am ajuns la soluțiunĭ, carĭ ni se par cu atît maĭ adîncĭ, cu cît operațiunea a fost împinsă maĭ departe. A da esplicațiunĭ și mai adîncĭ ar fi numai să pășim mai mult în aceeașĭ direcțiune. Dacă, de exemplu, se întreabă pentru ce legea de acțiune a balanțeĭ este așa cum este saŭ pentru ce echilibrul fluidelor și mișcările lor prezintă relațiunile actuale, matematicianiĭ răspund prin descoperirea unuĭ principiu de o potrivă de adevărat pentru fluide ca și pentru solide, a unui principiu care cuprinde pe toate celelalte: acel al repejunilor virtuale. Tot ast-feliŭ cunoștința profundă a fenomenelor, combinațiunilor chimice, a căldurĭ, a electricităților etc. presupune că aceste fenomene aŭ o rațiune care fiind cunoscută, ne va apărea ca un fapt foarte general relativ la constituția materieĭ ale cărĭ manifestațiĭ deosebite sunt fenomenele chimice, electrice și termologice.

www.dacoromanica.ro

«Această operațiune este ea mărginită saŭ nu ? Putem noi să mergem necontenit esplicînd clasele de fapte, raportîndu-le la clase maĭ largĭ, saŭ trebue să ajungem la o clasă mai largă de cît toate celelalte ? Pe de o parte presupunerea că operațiunea este nelimitată, daçă s'ar găsi cineva destul de absurd ca s'o susție, încă ar arată că nu putem obține o esplicațiune primă, pentru că ar trebui un timp infinit ca s'o obținem. Pe de altă parte, concluziunea inevitabilă că operațiunea este limitată (concluziunea dovedită nu numai prin limitele cîmpului de observatiune care se deschide înainea noastră, ci și prin descreșterea număruluĭ generalităților care însoțesc neaparat creșterea lărgimiĭ lor) implică de asemenea că faptul ultim nu poate fi priceput. In adevăr dacă generalizările mereŭ crescînd carĭ alcătuesc progresul științelor sunt numai niște simple reducțiunĭ treptate de la adevărurĭ speciale la adevărurĭ generale și de la aceste la altele mai generale încă, urmează vădit că adevărul cel mai general nu poate fi esplicat. Este clar că, de oarece cunoștința *cea mai* generală la care ajungem nu poate fi redusă la o altă *mai* generală, eà nu poate fi înțăleasă. Așa dar, cu orĭ-ce preț esplicațiunea trebue să ne aducă în fața inesplicabilului. Adevărul cel mai îndepărtat pe care-l putem atinge trebuĭe neaparat să fie inesplicabil. Cuvîntul *a înțălege* trebue să-șĭ schimbe senzul înainte ca faptul ultim să poată fi înțăles» [1]).

1) H. Spencer, *Intîile Principiĭ* §. 23 trad. franceză.

www.dacoromanica.ro

Prin clasificațiunea tuturor lucrurilor despre care ne facem o idee, totalitatea cunoștințelor noastre alcătuește un sistem comparabil cu un arbor care se sprijine pe ramurile sale, precum se sprijine o piramidă pe baza sa. Obiectele individuale pe carĭ le cunoaștem, saŭ pe carĭ le-am putea cunoaște prin percepțiunea directă a simțurilor, alcătuesc ultimele ramurĭ ale arborilor sau baza piramideĭ ; ideile din ce în ce maĭ generale sub carĭ se grupează cunoștințele curat experimentale reprezintă ramurile, carĭ devin din ce în ce maĭ puțin numeroase cu cît ne apropiem de trunchiŭ ; și însfîrșit ideea cea maĭ generală și cea maĭ abstractă care învălue toate cunoștințele noastre, alcătuește trunchiul copaculuĭ său, vîrful piramideĭ. Să numim acest sistem piramida cunoștințelor. Această piramidă nu este neschimbată în privința mărimiĭ sale. Ea crește sau scade, după cum inteligența omenească propășește, sau dă îndărăpt. Cu cît inteligența se dezvoltă maĭ mult, cu atît se mărește și puterea sa de analiză și de sinteză. Dobîndind o maĭ mare putere de analiză, inteligența descopere între diferite lucrurĭ deosebirĭ pe carĭ nu le văzuse încă ; ea înmulțește, prin subdiviziunĭ numărul tuturor clase de fapte și prin urmare mărește de asemenea numărul celor din urmă clase carĭ se găsesc la baza piramideĭ, căriia îĭ lărgește baza și-ĭ ridică vîrful. Pe de altă parte, cu cît inteligența devine maĭ capabilă de a sintetiza, cu atît maĭ mult ea descopere între lucrurĭ asămănărĭ nouă, pe carĭ nu le zărise pînă atuncĭ ; ea întărește, în același

www.dacoromanica.ro

timp, legăturile ce reunesc mai multe clase inferioare într'o singură clasă superioară; ea descopere legături nouă, cari unesc într'o singură clasă superioară mai multe clase inferioare cari se considerau înainte ca independente; și astfel se complectează și se consolidează piramida cunoștințelor. Contrariul se întîmplă, cînd inteligența dă îndărăpt.

Este de observat că un mare număr de cunoștinți experimentale de acelaș feliu nu constituie prin sine însuși un progres. Inteligența nu cîștigă nici-o idee nouă prin singurul fapt că a crescut numărul obiectelor individuale zărite aevea prin simțuri, cari obiecte se grupează într'o idee generală imediată. Să luăm un exemplu. In ceea ce privește ideea generală despre apele curgătoare: acela care a văzut o sută de rîuri nu este numai decît mai înaintat decît acel care a văzut numai zece. Singurul efect necesar al înmulțirii cunoștințelor de acelaș feliu este întărirea și clasificațiunea ideilor generale formate dinainte prin ajutorul cunoștințelor experimentale mai puțin numeroase. Cu toate aceste, cînd inteligența progresează (ceea ce se întîmplă la indivizii și la popoarele cari se îndrumează către maturitate, fără să fi ajuns încă) ea capătă prin exercițiu cu atît mai multă putere de pricepere și are cu atît mai multe șanse de a găsi deosebiri între lucruri considerate ca asemenea, cu cît înmulțirea cunoștințelor experimentale este mai mare. Așa dar înmulțirea cunoștințelor experimentale dă loc la înmulțirea ideilor generale numai la o inteli-

www.dacoromanica.ro

gență capabilă de a cîștiga puteri noi prin exercițiu. Astfeliŭ, cît timp propășește și e sprijinită prin experiență, inteligența lărgește baza și înalță vîrful piramideĭ cunoștințelor. Înțălegem că, orĭ-care ar fi creșterea sa viitoare, piramida va fi totdeauna limitată, pentru că inteligența omenească este din fire menită să nu poată nicĭodată cuprinde infinitul.

Am văzut pînă aicĭ că inteligența consideră un lucru ca știut, numaĭ atuncĭ cînd îl așază într'o clasă anumită. Urmează de-aicĭ că a căuta adevărul în privința unuĭ lucru constă numaĭ în căutarea claseĭ din care trebue să facă parte acel lucru Lăsînd la o parte cazul ordinar, cînd lucrurile percepute aevea pentru întîiașĭ dată, avînd o asămănare desăvîrșită cu lucrurile deja cunoscute sunt rînduite în clasele respective formate dinainte, găsim că, pentru toate celelalte cazurĭ, căutarea și descoperirea adevăruluĭ se pot face numaĭ pe cale de inducțiune și pe cale de analiză.

Prin inducțiune, noĭ punem lucrurile, pe carĭ nu le-am perceput nicĭ-odată aevea, în clasele deja formate prin lucrurile pe carĭ în adevăr le-am perceput înainte.

După întîile persoane pe carĭ le-am văzut în realitate, am format clasa oamenilor, apoĭ i-am adăugit alte persoane treptat, după cum le-am întîlnit. Însă, de oare-ce zilnic vedem oamenĭ noĭ, percepem putința măririĭ nesfîrșite a claseĭ Cu alte cuvinte, alăturĭ de persoanele pe carĭ nu le-am văzut, dar carĭ credem că există, pentru că experiența zilnică ne face să le vedem

www.dacoromanica.ro

pe rînd ; și noĭ le considerăm ca în totul asenea cu acele pe carĭ le-am văzut deja, pentru că experiența încă nu ne-a dovedit contrariul. Exemplul acesta se potrivește pentru tot soiul de lucrurĭ, fie obiecte individuale, calităților, fenomene etc. După ce dar am tras încheerea că persoanele pe carĭ nu le-am văzut există cu toate caracterele acelora pe carĭ nu le-am văzut, conchidem de-asemenea că soarele va străluci mîne, precum a strălucit ĭerĭ: că o temperatură înaltă dilată corpurile pe carĭ nu le-am văzut nicĭ-odată, după cum dilată acele văzute de noĭ ; că ea le va dilata pe toate și în viitor, după cum le-a dilatat în trecut ș.a.m.d.

Analogia este, pentru cunoașterea caracterelor ne observate încă ale unuĭ lucru perceput numai în parte, ceea ce este inducțiunea pentru cunoașterea lucrurilor pe carĭ nu le-am perceput nicĭ-odată, nicĭ în parte, nicĭ în întregime. Cînd, de exemplu, descoperim pentru întîia dată un fenomen care, la prima vedere, nu samănă întru nimic cu fenomenele deja cunoscute, noĭ căutăm să vedem cu ce fenomene cunoscute el se asamănă maĭ mult ; și dacă găsim prin percepțiunea reală că fenomonul are *n-a* din *n* caractere ce posedă fenomenele cunoscute carĭ s'apropie cel maĭ mult de acel fenomen conchidem, pînă la probă contrară, că el are de asemenea și restul de *a* caractere și-l punem prin urmare în aceeașĭ clasă cu celelalte.

Lucrurile pe carĭ le cunoaștem prin inducțiune sunt totdeauna definitiv așezate în clasele respective ale lucrurilor percepute, pentru că le

www.dacoromanica.ro

credem cu totul asemenea cu acestea. Nu este tot așa cu lucrurile cunoscute prin analogie saŭ percepțiune reală, însă incomplectă a simțurilor. Cele maĭ adese-orĭ ele sunt numaĭ în mod provizoriŭ puse în clasele respective ale lucrurilor cunoscute prin percepțiunea complectă; căcĭ, fiind date aceste două categoriĭ de lucrurĭ, este rar ca percepțiunea reală să nu constate în totalul caracterelor lor icĭ oarecare asămănare, colo o deosebire. Gradul acesteĭ deosebirĭ reale saŭ aparente putînd să se schimbe foarte mult, cunoștința ce ne-o dă analogia poate de asemenea să varieze de la siguranța cea maĭ desăvîrșită pînă la probabilitatea cea maĭ îndoelnică. Așa, clasificațiunea este definitivă și siguranța e desăvîrșită pentru două feluri de lucrurĭ: 1° acelea pe carĭ percepțiunea reală le declară, de la prima vedere, cu totul asemenea cu altele deja bine cunoscute; 2° acele carĭ *ni se par* că aŭ asămănare desăvîrșită, deși am constatat numaĭ asămănarea uneĭ părțĭ din caracterele lor. Din contra, cea maĭ mică *îndoĭală* și cea maĭ mică rezervă asupra asămănăriĭ desăvîrșite a lucrurilor daŭ loc la o clasificațiune provizorie și prin urmare la o cunoaștere în stare de probabilitate. In acest caz cunoștința dobîndită prin mijlocul analogieĭ este o hipoteză maĭ mult saŭ maĭ puțin probabilă, după cum asămănarea lucrurilor comparate se întinde la un număr maĭ mare orĭ maĭ mic din însușirile lor respective. Cea maĭ mare parte din hipoteze se transformă de ordinar în siguranță desăvîrșită prin experiență maĭ tîrzie. Iată, de pildă, un fenomen noŭ care prezintă *n-a* caractere ce

www.dacoromanica.ro

aparțin unor fenomene deja cunoscute. Le rînduim în mod provizoriu în clasa acestor din urmă; cu alte cuvinte le asămănăm numaĭ în mod ipotetic. E de-ajuns ca experiența să întărească în urmă printr'un șir de fapte existența celorlalte *a* caractere și hipoteza, devenită din ce în ce maĭ probabilă se va schimba în sfîrșit într'un adevăr pe deplin stabilit. Fenomenul noŭ va fi pus în mod definitiv în clasa fenomenelor respective deja cunoscute, pentru că întreaga luĭ asămănare cu dînsele va fi fost pe deplin stabilită. Se înțălege de la sine că, după cum experiența ulterioară ne ajută să adeverim hipotezele întemeiate, tot astfeliŭ ea ne ajută să recunoaștem falșitatea acelora carĭ nu corespund cu aceea ce numim noĭ realitatea lucrurilor.

Afară de hipotezele carĭ pot deveni maĭ tîrziŭ adevăruri sigure, există hipoteze carĭ nu se pot controla. Ele se rapoartă la lucruri, carĭ fiind dincolo de limitele percepțiuniĭ directe saŭ indirecte, aŭ unul saŭ maĭ multe caractere a căror verificare experimentală este peste putință. Bine înțăles că cutare hipoteză considerată astăzĭ ca neverificabilă poate ajunge, mulțămită unor nouă descoperiri, să fie considerată ca verificabilă. In tot cazul, hipotezele neverificabile pot fi direct chiar transformate în adevăruri sigure pentru aceia carĭ aŭ obiceĭul intelectual de a da adevăruluĭ o altă bază în afară de experiență numaĭ. Cu toate aceste, aceste hipoteze sunt de ordinar maĭ îndepărtate de siguranță decît hipotezele verificabile și aproape toate se

www.dacoromanica.ro

raportează la principiĭ generale: existența luĭ Dumnezeŭ, nemurirea sufletuluĭ etc.

Insfîrșit, la gradul de analogie cel maĭ îndepărtat de siguranță se găsește metafora. O clasificație artificială pe care o întrebuințăm în perfecta cunoștință de cauză numaĭ pentru a ne da samă de lucrurile carĭ nu sunt încă în mod definitiv clasate și care astfeliŭ sunt de nepriceput. Prin metaforă punem în mod provizoriŭ, într'o clasă de lucrurĭ pe deplin cunoscute, un lucru puțin cunoscut care are, cu siguranță, oarecare asămănare cu cele dintîĭ, dar care iarăși cu siguranță, nu le samănă în întregime; judecăm prin aceasta că, pe cît putem prevedea, acel lucru nu va putea fi asămănat cu celelalte nicĭ acum, nicĭ în viitor. Metafora de ordinar este întîia aplicație ce se prezintă minții care ocupă pentru întîia dată de un lucru cu totul necunoscut, saŭ, cel puțin, necunoscut din punctul de vedere considerat. De pildă, pentru a-și esplica natura amoruluĭ, un om deprins cu studiul forțelor fizice va spune, îndată ce-și pune chestiunea: amorul este pentru ființele ce se iubesc ceea ce aste magnetismul pentru bucățile de fer magnetizate care se atrag. Prin această metaforă, afară de oarecare asămănare, recunoaștem și o mare deosebire între amor și magnetism. Dar maĭ tîrziu se poate înfățoșa gîndiriĭ ideea asămănăriĭ depline între aceste două forțe. Deși cea maĭ mare parte din metafore rămîn pentru totdeauna în starea lor primitivă, sunt unele carĭ se transformă, cu timpul în hipoteze verificabile, din ce în ce maĭ

www.dacoromanica.ro

probabile pînă ce ajung a fi adevăruri sigure.

Așa dar metafora chiar, această esplicație rudimentară a unuĭ lucru necunoscut, este numaĭ manifestarea tendinței constante a inteligenței de a clasifica lucrurile pentru a le pricepe.

După ce am studiat mijloacele prin carĭ ajungem la clasificarea lucrurilor și prin urmare la înțălegerea lor, să ne întoarcem la piramida cunoștințelor. Aicĭ deosebim cunoștințele propriu zise și quasi-cunoștințele.

Cunoștințele propriu zise sunt acele carĭ rezultă din clasificarea definitivă a lucrurilor saŭ din clasificarea provizorie care credem că va putea deveni definitivă. Căpătăm clasificarea definitivă, precum am văzut, saŭ prin constatarea experimentală a asămănărĭĭ complecte a lucrurilor, saŭ prin inducțiune, sau numaĭ prin credința într'o asămănare desăvîrșită neadeverită prin experiență. Clasificarea provizorie, care credem că trebue să devie definitivă, este aceea pe care o dau hipotezele verificabile admise numaĭ ca adevăruri probabile pînă la proba complectă despre conformitatea saŭ neconformitatea lor cu realitatea lucrurilor. Aceste cunoștinți alcătuesc știința propriu zisă.[1])

Quasi-cunoștințele se nasc din metaforele carĭ exprimă numaĭ o asămănare parțială și carĭ se consideră că nu trebuĭe să exprime

1) Simpla credință într'o asămănare complectă a lucrurilor n'ar trebui, după pozitiviștiĭ ortodocșĭ, să fie prenumerată între izvoarele de adevăruri științifice, de oarece acestea trebuĭe să fie controlate desăvîrșit de către experiență. Aceasta nu împedecă însă pe acelĭ pozitiviștĭ de a admite ca punct de plecare și ca bază științifică maĭ multe adevăruri bazate numaĭ pe credință.

www.dacoromanica.ro

nicĭ odată o asămănare întreagă. Ele maĭ aŭ ca origine hipotezele neverificabile carĭ păstrează caracterele lor îndoelnice şi nu sunt transformate prin credinţă şi adevăruri sigure, adecă în clasificaţiĭ definitive. La quasi-cunoştinţĭ aparţin visurile poĭetice şi în genere creaţiunile închipuite carĭ sunt de domeniul artelor frumoase.

Quasi-cunoştinţele sunt dară clasificaţiunĭ întîmplătoare şi nestatornice ce se suprapun cunoştinţelor propriu zise. Cît despre aceste din urmă ele sunt clasificaţiile cele maĭ statornice, acele carĭ alcătuesc, aşa zicînd, trunchiul şi măduva cunoştinţelor.

Să determinăm acuma locul metafiziceĭ printre ştiinţĭ şi pentru aceasta să nĕ ocupăm de cunoştinţile propriu zise lăsînd de-o parte quasi-cunoştinţele.

La baza piramideĭ se găsesc senzaţiunile noastre (imaginĭ de obiecte individuale) grupate în ideĭ generale de întîiul grad. Aceste ideĭ, cele maĭ numeroase şi cele maĭ puţin întinse în sfera lor, sunt noţiunile cele maĭ simple şi cele maĭ puţin arbitrare ce avem despre lucruri; de pildă: minte, lac, frunză etc. Ele formează întîia treaptă. Aceste ideĭ se grupează într'un număr maĭ mic de ideĭ generale de gradul al doilea, carĭ se grupează, la rîndul lor, într'un număr şi maĭ mic de ideĭ generale de gradul al treĭlea şi tot aşa maĭ departe. Fiecare idee generală de rangul superior poate forma cadrul uneĭ ştiinţĭ. Căcĭ în definitiv, o ştiinţă nu este alta decît o privire totală urmînd uneĭ

www.dacoromanica.ro

descrieri amănunțite și unei clasificări riguroase a tuturor lucrurilor cuprinse într'o idee generală superioară; știința adecă cuprinde lucrurile aceste în totalitatea lor, după ce au fost subdivizate în grupe descrescătoare în corespondență cu ideile generale din ce în ce mai înfloritoare. Domeniile diverselor științi confundîndu-se cu sferile ideilor generale respective, urmează că ierarhia științifică este paralelă cu ierarhia ideilor generale. Așa, la un grad deja foarte înalt găsim științi cum e: cristalografia, care descrie și clasează *corpurile* (obiecte individuale) în cadrul ideei generale despre cristal; cum e *optica*, știința care descrie și clasează *fenomenele* luminei, adecă acele cuprinse în ideea generală de lumină considerată ca forță etc.

Științele cari ocupă în acelaș rang se reunesc pentru a alcătui alte științi mai puțin numeroase și cu domenii mai puțin întinse precum sunt mineralogia, fizica, fiziologia, sociologia etc. Acestea sunt cuprinse la rîndul lor în niște științi mai generale încă precum: filosofia corpurilor neorganice și biologia. Vine apoi metafizica, așezată în vîrful piramidei; ea este știința care tinde să îmbrățoșeze toate cunoștințele omenești într'o singură gîndire și în sfera unei singure idei universale.

Dar tocmai pentru că ea domină totalul concepțiilor omenești, metafizica este o știință numai în parte; ea începe, într'adevăr, cercetările sale în domeniul cunoștințelor propriu zise și le continuă neaparat în domeniul quasi-cu-

www.dacoromanica.ro

noștințelor. Iată cum metafizica este o știință propriŭ zisă cînd, pentru a esplica adevărurile științifice cele maĭ înalte și maĭ generale, ea constată asămănarea lor din unele puncte de vedere și le grupează definitiv pe toate într'o singură clasă reprezentată printr'un singur principiŭ universal. Dar metafizica n'ar maĭ fi știință propriu zisă, cînd ar avea să esplice în acelașĭ chip principiul universal în care a contopit ea toate adevărurile științifice ; căcĭ o esplicație științifică ar cere ca principiul universal să fie pus într'o clasă în care am găsi alte principiĭ simulare, ceea ce a devenit cu neputință prin însăși fuziunea tuturor adevărurilor într'un singur principiu. Deși metafizica nu poate să esplice lumea în mod științific, ea trebuĭe totușĭ să caute cel puțin să ne facă să înțălegem principiul universal, care este, în definitiv, ținta cercetărilor sale. In acest scop ea caută și găsește raporturĭ de analogie între principiul universal și unele ideĭ generale saŭ chiar unele obiecte individuale ; apoĭ mulțămită asămănărilĭ lor necomplecte, ea formează clasificațiĭ bazate escluziv pe metafore recunoscute ca atare și pe hipoteze ce nu se pot controla. Adecă, metafizica se servește de acele clasificațiĭ incomplecte pe carĭ le am numit quasicunoștințĭ. Să cităm cîte-va pilde. Metafizica spiritualistă-monoteistă raportează toate fenomenele și toată activitatea la un principiu unic, spiritul universal ; ea declară apoĭ că spiritul acesta are forma și însușirile morale și intelectuale ale uneĭ ființĭ omenești, dar în-

www.dacoromanica.ro

tr'un grad de perfecțiune infinit mai mare. Această asimilațiune parțială este o metaforă ce se prezintă ca o hipoteză neverificabilă, întru cît pretinde să arăte și să determine toate caracterele principiului universal. Metafizica spiritualistă-panteistă, atribuind spiritului universal numai unele din caracterele morale și intelectuale ale omului, fără a-i însuși forma corporală și mărginită, întrebuințează aceiași metaforă, deși într'un grad superior de asămănare. In fine metafizica materialistă care reduce totul la o substanță materială universală, are numai un singur chip de a esplica natura și activitatea sa : ea ne învață că substanța se compune—pînă la fundul infinitului de mic—din corpuri distincte, cu 3 dimensiuni și separate unele de altele ; ea adaogă că aceste corpuri, animate de o mișcare eternă, se influențează unele pe altele prin ciocnire saŭ altmintrele și produc astfeliŭ toate fenomenele universului. Aicĭ încă este numai o singură metaforă care se prezintă cu o ipoteză neverificabilă. Ultimele elemente ale universului, carĭ ne sunt cu totul inaccesibile, sunt asimilate din punctul de vedere al formeĭ, al consistenței și al activității, cu corpurile ce vedem zilnic influențîndu-se prin ciocnire saŭ în alt chip ; cît privește punctul de vedere al spațiului, al întinderei și al timpului în care ele există, aceste elemente rămîn neasimilate.

Să observăm că omul, înainte de a întroduce comparațiile sale metaforice în metafizică, a conchis printr'o înducțiune — în cea mai mare

www.dacoromanica.ro

parte din timp inconscientă—de la majoritatea lucrurilor ce ocupă spiritul său la caracterul principiului universal sau, ceea ce e tot atîta, de la caracterul celei mai mari părți a universului la caracterul universului întreg. Așa, acel ce se află într'o stare de civilizație relativ inferioară, concepe principiul universal după chipul spiritualist, adecă sub forma unei ființe personale care are, mai mult sau mai puțin, însușirile omului (care e totdeauna presupus cu o voință liberă), pentru că inteligența lui este ocupată în mare parte de propria sa persoană, de semenii săi și de faptele omenești; pe cînd omul ajunge la un grad superior de cultură concepe principiul universal într'un chip materialist, adecă sub forma unei infinități de corpuri neînsuflețite ce se mișcă vecînic după legi fatale, pentru că spiritul lui se ocupă mai numai de fenomenele ce se observă în diferite corpuri în afară de ori-ce voință omenească.

Trebuie să mai observăm că în toate aceste hipoteze neverificabile reprezentațiunea principiului universal este numai o combinație a ideei despre infinit cu însușirile lucrurilor senzibile care servesc drept termen de comparație metaforică. Căci, pe de-o parte universul întreg nu poate încăpea de cît în concepția infinitului și, de altă parte substanța ce dă corp universului întreg nu se poate deosebi de aceea care umple o porțiune de univers: de exemplu cum ar fi lucrurile senzibile pe care le cunoaștem. Aceasta vine de acolo că, prin formațiunea piramidei cunoștințelor, deja am ajuns la

www.dacoromanica.ro

necesitatea de a concepe o substanță unică saŭ un singur principiŭ pentru tot universul. Dar din moment ce se pot da unele esplicațiĭ asupra principiuluĭ universal, prin singurul fapt că se daŭ dimensiunile infinituluĭ unor lucrurĭ saŭ unor însușirĭ senzibile și mărginite, se înțălege că pentru a merge foarte departe cu conceptibilitatea elementelor universuluĭ. Putem depăși limitele pe care d. Spencer pare a le indica în pasagiul ce am reprodus.

Ducînd cercetările sale în domeniul quasi-cunoștințelor, metafizica devine dar un feliŭ de poezie științifică ce crează atîtea quasi-adevărurĭ cît cere conștiința intelectuală a cugetătoruluĭ.

Inchipuirea poate să meargă departe în direcția aceasta; ea lasă îndărătul eĭ ultimele cunoștințĭ pozitive, pătrunde în intimitatea substanțeĭ care alcătuește universul și se înfundă în timpurĭ și în spațiĭ infinite. Totușĭ se ciocnește și ea la urmă de o margine cu neputință de trecut. Inchipuirea are ca punct de razăm și ca punct de plecare cunoștințele pozitive, și creațiunile eĭ trebuĭe neaparat să se ție într'o zonă hotărîtă. O comparație va deslușĭ mai bine ce cred eŭ. Presupunînd că globul pămîntesc reprezintă sfera cunoștințelor pozitive, atmosfera va fi circumferința de limită a lucrărilor imaginațieĭ. Cu cît sfera cunoștințelor pozitive va fi maĭ mare, cu atît se va lărgi mai mult și cîmpul imaginațieĭ.

Domeniile tuturor științelor se concentrează în sfera cunoștințelor pozitive, după cum do-

www.dacoromanica.ro

meniile artelor frumoase ocupă sfera creațiunilor imaginare. Metafizica se atinge dar de artele frumoase prin partea sa cu totul hipotetică, produs al închipuirei. Metafizicul este artist întrucît, inconștient poate, el modelează opera sa după gustul său personal, saŭ cum s'ar zice în limbagiul artistic, după idealul pe care l'a conceput.

Ca încheiere generală, să zicem că metafizica, prin faptul însuși că îmbrățoșează totalul meditațiilor omenești, este în același timp o știință și o artă. [1])

---

1) A se vedea „Introducerea mea în Metafizică", către sfîrșit.

www.dacoromanica.ro

CAP. II.

Principiĭ fundamentale.

Am văzut că în toată activitatea noastră intelectuală se manifestă tendința de a reduce cunoștințele la unitate; că aceeași necesitate mintală care ne silește să grupăm într'o singură idee generală mai multe fapte particulare, ne silește să cuprindem toate silințele într'o singură concepție. In zadar ar refuza cineva să unifice toate silințele prin generalizare după cum n'ăr putea să nu conceapă o singură idee generală pentru toate faptele particulare carĭ aŭ însușirĭ comune: asemenea valurilor contra căror ne luptăm, generalizarea revine în spiritul nostru cu atît mai multă tărie, cu cît am respins-o mai tare. Contrar cu cecace susțin unii pozitiviștĭ, metafizica se impune ori-cărui cugetător ca o necesitate intelectuală. Aceasta, totuși, nu însămnează că adevărurile metafizice se impun cu același grad de siguranță ca și adevărurile date de științele particulare; căcĭ cu cît mai mult ne depărtăm de constatarea directă a simțurilor, cu atît mai mult ne rădicăm de la adevărul particulare la adevărurĭ generale și

www.dacoromanica.ro

cu atît mai puțin evidente și mai puțin sigure devin cunoștințele căpătate. Iată de ce metafizica, tocmai prin faptul că ocupă vîrful cugetării, ne dă numai neadevărurile cele mai puțin sigure. Așa fiind, să vedem ce feliu de cercetări îi se cuvin.

Pentru a ajunge la concepția unitară a universului, bazată pe totalitatea cunoștințelor omenești, metafizica trebuie să se ocupe:

a) De cercetarea tăriei cunoștințelor noastre din punctul de vedere al adevărului lor și al potrivirei lor cu realitatea.

b) De determinarea și esplicarea însușirilor comune tuturor lucrurilor, precum substanța, cauza, forma etc.

c) De reducerea la unitate a tuturor lucrurilor și cunoștințelor, fie grupînd sub un singur principiu universal toate principiile izvorîte din științele pozitive, fie concepînd toate celelalte raporturi care fac din univers un singur tot organic;

d) De stabilirea unor ipoteze verificabile saŭ chiar neverificabile (mai ales de acest feliŭ) a căror probabilitate să fie sprijinită pe rezultatele științelor particulare pozitive, ipoteze care să fie în același timp cele mai potrivite pentru a constitui un sistem metafizic complect asupra lumei considerate ca un tot organic și să lămurească în acest sistem cît mai multe concepțiuni asupra lumei. Ne avînd ținta de a scrie un tratat complect de metafizică, prin urmare nici de a trata toate chestiunile aceste, mă voiŭ mărgini în acest studiu la problemele metafizice în pri-

www.dacoromanica.ro

vința cărora cred că pot emite o părere deosebită, în totul orĭ în parte, de părerile deja formulate de alțiĭ.

§ 1. *Existența.*

Credința că există *ceva*, se confundă, în principiu, cu însăși conștiința; căcĭ aceasta în ultima analiză este numaĭ expresia intelectuală a existențeĭ. Negarea orĭ-cărĭĭ existențĭ este decĭ o contrazicere de termenĭ și prin urmare o imposibilitate intelectuală, pentrucă orĭ-ce știință are ca punct de plecare conștiința.

Conștiința probează nu numaĭ existența sa proprie, dar și existența uneĭ mulțimĭ de alte lucrurĭ al căror total alcătuește lumea așa cum o vedem. Din faptul că e cu neputință de a nega lumea în întregimea sa urmează oare că nu putem nega unele din părțile eĭ? A tăgădui existența unora din lucrurile afirmate ca existente de către conștiința noastră, ar fi să facem între ele o deosebire tocmai dintr'un punct de vedere care în realitate nu le deosebește, adecă după dovada conștiinței, ultima probă a conștiinței. Pe de altă parte, toate lucrurile pe care le afirmă conștiința noastră ca existente se presupun unele pe altele, adecă sunt înlănțuite în așa chip că apariția unuia în conștiință atrage apariția succesivă a tuturor celorlalte; și tocmai această legătură trainică a reprezentărilor conștiinței noastre constituĭe unitatea acesteia din urmă, unitatea *eului*.

www.dacoromanica.ro

Idealiștiĭ subiectiviștĭ, cari n'admit existența lumeĭ interioare, se înșală eĭ înșuși. Aceiași soartă așteaptă pe filosofiĭ carĭ admit o parte a dovezilor conștiinței și neagă cu totul restul. Și uniĭ și alțiĭ ĭaŭ ca punct de plecare o idee, care presupune multe altele, dar pe care o consideră, prin abstracțiune, cu totul independentă, ceea ce-ĭ conduce tocmaĭ să nege existența lucrurilor a căror reprezentare conștientă a determinat și condiționat ideea de unde aŭ pornit. In mod psihologic greșala se esplică prin faptul că atențiunea este incapabilă de a se îndrepta în același timp cătră maĭ multe obiecte. Cine cată cu luare aminte la un peisagiŭ, nu maĭ cugetă la restul lumeĭ; cine urmărește o idee uită de-o cam dată că sunt alte idei unite cu cea dintîĭ prin trainice legăturĭ de coexistență. Dar uitarea momentană naște cîte odată la unele persoane și în unele împrejurărĭ uĭtarea permanentă, mai ales cînd frequența experiențelor saŭ a cugetărilor identice este de natură a transforma o impresiune trecătoare în deprindere intelectuală. Greșala aceasta a fost maĭ aparentă la filozofiĭ carĭ n'aveaŭ în mod clar conștiința înlănțuiriĭ tuturor ideilor noastre. Dar nimic nu-ĭ scapă complect, pentru că nimic nu este în stare de a concentra atenția sa asupra tuturor punctelor lumeĭ. Ba maĭ mult, dacă ținem tot atîta seamă de imperfecțiunea omenească precît și de mulțimea constituțiilor mentale deosebite, vedem că, pe unul e nevoit de organizația sa proprie de a considera numaĭ cutare și cutare lucrurĭ, un altul va urma o

www.dacoromanica.ro

altă cale cu totul deosebită; acesta va concepe cu tărie ceea ce celă-lalt va concepe abia și *vice-versa* și pornind de aicĭ trebuĭe să ne maĭ mirăm că nicĭ-o filozofie generală n'a întrunit toate părerile; că nicĭ un cugetător n'a scăpat de critica altuia; că ori-ce filozof a ispășit astfel greșală de a fi uitat ideile contrariĭ sistemului său, punînd în armonie metafizica sa cu ideile prezente în spiritul său? N'am pretențiunea de a fi alăturat mai mult ca toțĭ dinaintea mea, greșala despre care am vorbit: a afirma că nu s'a putut să mă contrazic, ar însămna de sigur, a mă contrazice eŭ însu-mĭ.

S'ar caracteriza bine înlănțuirea ideilor ce fac unitatea conștiinței zicînd că totalul concepțiunilor unuĭ om formează un tot organic, așa că fie-care idee presupune pe cele-lalte, adecă există fie-care numaĭ întru cît o condiționează celelalte. Acest adevăr care se poate dovedi prin simplă analiză intelectuală, se potrivește perfect cu ipoteza materialistă după care sufletul este numaĭ funcționarea generală a crierului, fiecare parte a sufletuluĭ numai funcțiunea unei părțĭ a crierului. In adevăr, dacă fiecare fibră saŭ celulă cerebrală nu există și nu se mișcă (nu funcționează) decît determinată și condiționată de celelalte fibre saŭ celule cu cari ea constitue un singur tot organic; crierul, de sigur ca și fie-care idee care nu poate exista numai în corelațiune cu celelalte idei produse prin funcționarea celorlalte sub-organe ale crieruluĭ.

www.dacoromanica.ro

Toate aceste probează că am cădea în arbitrariŭ, dacă am tăgădui cu totul existența unuia din obiectele a căror existență ne este dovedită prin conștiința lasată în starea eĭ normală. Înțăleg că ne e peste putință a tăgădui chiar existența lucrurilor pe carĭ, prin oare-care sforțare intelectuală, reușim a ni le închipui ca ne existente : de exemplu spațiul și timpul, dar pe carĭ conștiința le admite din noŭ, îndată ce sforțarea a contenit. Să nu uităm : dacă uneorĭ sforțarea reușește, aceasta se datorește uneĭ facultățĭ de a abstrage un lucru de la altul, ambele fiind în acelașĭ timp prezente în conștiință ; și încă atuncea trebue ca senzațiunea să fie împinsă pănă la punctul de a uita cu totul concepția ce avem de eliminat. Dar, a face abstracțiune de un lucru, pentru a concentra maĭ bine toată atenția noastră asupra altuia ce-l avem înainte în acelașĭ timp nu însamnă că cel dĭntăiŭ este distrus.

Voiŭ încerca acuma să ajung la acelașĭ rezultat procedînd în feliul acelora carĭ, pornind de la un lucru dat, conchid la existența sau ne existența altor lucrurĭ. Numaĭ cât, dacă admit un adevăr dat ca punct de plecare și dacă nu-l consider ca neatîrnat, o fac aceasta în mod provizoriŭ, pînă ce voiŭ fi scos niște adevăruri carĭ, la rîndul lor, vor naște și vor condiționa pe cel dintîiŭ. Vom avea astfeliŭ o nouă dovadă despre înlănțuirea traĭnică a tuturor ideilor și prin urmare a tuturor existențelor reprezentate în conștiință ; de unde vom conchide că dovezile conștiințeĭ sunt de netăgăduit.

www.dacoromanica.ro

Presupun că, pentru mine individual, *eul* meu e singurul lucru absolut sigur și că nu știu dacă restul (chiar și corpul meu) există orĭ nu, aevea. Activitatea *eului* meu se manifestă totuși prin senzațiunĭ, prin emoțiunĭ, prin cugetărĭ și maĭ ales prin vroințĭ.

Aceste facultățĭ există dară cel puțin ca formă a activităței *eului* meu, cu care ele compun lumea cea interioară saŭ subiectivă. Deci această lume există. Cît despre lumea exterioară sau obiectivă pe care o găsesc reprezentată în conștiința mea numaĭ ca obiect al gîndireĭ mele, al cărĭ subiect este maĭ totdeauna *eul* meŭ, ea ar putea fi o creațiune a acestuĭ *eu* cu singura țintă de a face posibilă cugetarea dîndu-i un subiect și un obiect. Dar iată că voința înlătură toate îndoelile.

In cea maĭ mare parte a cazurilor *eul* meŭ manifestă o activitate voluntară, el întîlnește o rezistență ce provine de la un alt lucru saŭ de la alt cine-va în afară de dînsul, de îndată ce se străduĭnuește să învingă obstacolul căruia îĭ cedează în sfîrșit. Așa, de pildă, cînd vreau să am senzația mișcărĭ agitînd organele reale saŭ imaginare pe care le numesc brațele mele, pot să-mĭ procur această ocupație numaĭ pe un timp anumit; după aceea resimt o oboseală în brațe, adecă o rezistență care învinge în urmă voința mea. Dacă vreaŭ să străpung ceea ce la suprafața corpuluĭ solid cu toată voința mea care cearcă în zadar să ajungă la ținta sa. Dacă vroesc să am senzația de *roș* și mișc pentru acest scop, ceea ce numesc ochiĭ meĭ, se în-

www.dacoromanica.ro

tîmplă să primesc fără de voïe senzaţia de verde unită cu senzaţia unuï copac ce apare de asemenea în potriva voinţeï mele, în direcţia priviriï mele, etc. etc. Aceasta însemnează că este ceva în afară de *eul* meŭ, ceva care se opune activităţiï luï şi-ï luptă în potrivă ; aceasta însamnă că senzaţiile lucrurilor numite interioare, — precum sunt şi organele mele — nu sunt lucruri imaginare formate de-odată de *eul* meu, ci sunt impuse contra voinţeï luï de ceva exterior, de corpul meu orï de alte obiecte.

Aşa dar, lumea exterioară există. Dar ea nu este simplă şi omogenă ; căcï luîndu-mă pe mine ca o cauză, ea produce efecte saŭ impresiï foarte deosebite nu numaï asupra diferitelor mele simţurï, dar chiar asupra aceluiaşï simţ. Aceeaşï cauză trebuind să producă totdeauna acelaşï efect, de sigur cu sunt maï multe cauze, din momenit ce percep maï multe efecte. Lumea exterioară e alcătuită din multe elemente, saŭ cel puţin sufere o mulţime de modificaţiunï pentru că percep un mare număr de fenomene variate ce se raportează la dînsa.

Care e valoarea intrinsecă a cunoştinţelor mele relative la lumea exterioară? Am zis, orï ce cunoştinţă este în ultima analiză numaï percepţiunea uneï asămănărï sau a uneï deosebirï orï numaï un grad de asămănare şi deosebire. Efectele ce produce lumea asupra mea trebuind să fie tot atît de asămănătoare saŭ de diferite ca şi prizmele carï le produc, percepţiunea cauzelor şi clasificaţia celor dintîiŭ este neaparat identică cu clasificaţia celor de al

www.dacoromanica.ro

doilea. Știința este numaĭ o clasificație după gradele de asămănare și deosebire; urmează de aicĭ că lumea exterioară poate să-mĭ dea o cunoștință tot atît de complectă ca și acea care izvorăște din lumea interioară, nicĭ maĭ mult nicĭ maĭ puțin.

Percepțiunea, analogia și inducțiunea, iată cele treĭ izvoare ale cunoștințelor; deducțiunea servește numaĭ să desvolte în conștiință cunostințele căpătate dinainte, orĭ cît ar fi de vagĭ și de obscure, chiar acele inconștiente și subînțălese. Cunosc un lucru prin percepțiunea efectivă complectă, cînd îl percep prin ajutorul simțurilor mele în toate părțile. Cunosc de asemenea o serie de lucrurĭ saŭ un întreg, cînd percep fiecare din lucrurile ce compun seria sau întregul. Dar odată dobîndită această cunoștință, îmĭ e de ajuns, altă dată, de a percepe una sau cîteva din părțĭ pentru a conchide, prin inducțiune sau prin analogie la existența celorlalte lucrurĭ carĭ complectează întregul saŭ seria. In paragraful următor mă voiŭ ocupa de valoarea inducțiuniĭ și a analogieĭ; pentru moment, mă mărginesc a admite aceste două mijloace de a dobîndi cunoștințele, ca fiind tot atât de legitime ca și percepțiunea reală.

Prin percepțiunea reală și complectă cunosc o mulțime de lucrurĭ din lumea interioară, între altele corpul meŭ propriu și multe alte corpurĭ în totul asemenea cu al meŭ. Și cum prin măsurile mele externe și interne constat că trupul îmĭ este pururea legat cu *eul* meŭ, conchid de

www.dacoromanica.ro

aice că celelalte corpuri cari samănă cu al meŭ aŭ de asemenea fiecare *eul* lor. Cînd aceste corpuri se găsesc împreună cu al meŭ în fața aceluiași fenomen exterior, ele fac aceleași gesturi ca și corpul meŭ propriu, care manifestă prin mișcările sale impresia interioară ce mi-a făcut acel fenomen. Conchide de aice că impresiunea (senzație, emoțiune, idee, determinație) ce a făcut fenomenul acesta asupra *eului* meŭ, a fost produsă de asemenea asupra euluĭ corpurilor carĭ aŭ executat mișcărĭ externe identice cu ale mele. Așa dar, aceste corpuri cu *eurile* lor sunt oamenĭ exact ca și mine. Pot să mă folosesc de experiența lor sprijinindu-mă pe a mea proprie. Și în adevăr, orĭ-care ar fi în realitate lumea interioară a celorlalți și orĭcare ar fi modul lor de a fi, îmĭ e de ajuns să observ o singură dată mișcarea corporală determinată la dînșiĭ de cutare fenomen exterior pe care-l cunosc; și de cîte orĭ voiŭ vedea producîndu-se, la vre-unul, gestul care înainte a însoțit actul exterior, voiŭ ști că acesta s'a produs de asemenea, deși în momentul acela nu-l văd aevea. Reproducerea mișcărilor expresive ale corpurilor are și ea drept cauză amintirea fenomenelor, adecă reproducerea impresiilor datorite fenomenelor trecute. Percepînd dară gesturile altuia, pot ajunge să cunosc fenomenele pe carĭ semenĭ mei le-aŭ perceput odinioară. Mișcările acestea devenind simboluri ce ne pun în relațiuni pe unĭ cu alțiĭ și aceste simboluri ajungînd prin simplificare să fie cuvinte vorbite și scrise, putînd să se transmită în depăr-

www.dacoromanica.ro

tare în timp și în spațiŭ, pot, mulțămită lor, să cunosc lucrurĭ percepute de persoane foarte depărtate de mine saŭ carĭ aŭ trăit în veacurile cele maĭ depărtate.

Pentru o mulțime de fenomene cunosc prin propria mea experiență cele două elemente constitutive ale orĭ-cărĭ mișcărĭ saŭ ale orĭ-cărĭ transformărĭ: cauza și efectul. Cu ajutorul experienței contemporanilor meĭ și a celeĭ a predecesorilor, ajung chĭar să cunosc cauze carĭ aŭ lucrat și efecte ce s'aŭ produs într'un interval de timp tot așa de lung ca vĭața omenirĭ ajunsă la vrîsta de acum. Experiența mea proprie saŭ a celorlalțĭ descoperindu-mĭ raporturile între o mulțime de cauze și efecte nu am decît să observ existența actuală a uneĭ din acele cauze pentru a prevedea efectul eĭ într'un viitor îndepartat, efect a căreĭ cunoștință o datoresc experienței trecute; îmĭ ajunge de asemenea să constat existența unuĭ efect prezent saŭ trecut, pentru a ști că el a fost precedat de o cauză despre care capăt o idee din propria mea experiență saŭ din a altora. Știind apoĭ, tot prin experiență, că pricinile și efectele formează un lanț neîntrerupt, cunoștințele mele inductive se întind neîmpedecate atît în viitor ca și în trecut, avînd mereŭ ca bază și ca punct de plecare percepțiunile reale ale simțurilor mele (pentru că ele mă fac totdeauna să cunosc și să utilizez percepțiunile semenilor meĭ). Printre fenomenele trecutuluĭ pe care în acest chip învăț a le cunoaște se găsesc și acele care

www.dacoromanica.ro

staŭ în legătură cu originea și dezvoltarea omuluĭ ca specie și ca individ.

Experiența ne probează că toate corpurile se înfluențează reciproc ; că o modificațiune oarecare întîmplată la unul are drept cauză unică influența tuturor celorlalte și că corpul omenesc nu e scutit de această regulă. Expus influențelor multiple a corpurilor încunjurătoare, corpul omenesc s'a modificat treptat ; organele și funcțiunile sale aŭ suferit o diferențiare continuă, așa încît după ce aŭ trecut prin formele cele maĭ umile a ajuns la cel maĭ înalt grad de perfecțiune organică existentă. Sistemul nervos, maĭ ales, separîndu-se pe nesimțite de celelalte organe ale corpuluĭ omenesc și diferețiindu-se necontenit a capatat cu timpul o foarte mare dezvoltare. Printre subîmpărțirile luĭ deosebim organele ale căror funcțiunĭ alcătuesc facultățile intelectuale și morale. Organele aceste și funcțiunile lor s'aŭ supus legeĭ comune : ele s'aŭ întărit și desvoltat printr'un exercițiu neîntrerupt (adecă prin lupta contra înrîurireĭ din afară), prin grămădirea forțelor pe care o activitate continuă le-a procurat indivizilor fiecărĭ generațiunĭ, prin transmisiunea hereditară a puterilor acumulate sub forma de aptitudinĭ organice, intelectuale și morale din ce în ce maĭ vaste.

Dacă observ pe individ, văd că el repetă în cursul vieței sale fazele prin care a trecut specia. In stare de embrion, abia are cîte-va urme de organe și de funcțiunĭ curat fiziologice ; nu există urmă de facultățĭ intelectuale și morale.

www.dacoromanica.ro

Dezvoltarea treptată a organizmului şi apariţiunea mai tîrzie a facultăţilor înalte sunt o urmare a influenţelor din afară. Lumea exterioară lucrează în special prin intermediarul nervilor carĭ servesc ca organe ale simţurilor externe, aşa că dacă aceĭ nervĭ nu sunt încă formaţĭ saŭ nu funcţionează încă, corpurile încunjurătoare nu se pot pune în comunicaţiune cu corpul omenesc şi nu pot exercita asupra luĭ acea influenţă care produce senzaţiile, ideile, sentimentele etc. Orbul din nascare este lipsit de ideĭ şi sentimente care se raportează la lumină; surdul nu ştie nimic din cele ce se leagă de sunet şi tot aşa maĭ departe pentru toţĭ aceĭ carĭ sunt atraşĭ de o infirmitate oarecare. Un individ lipsit de toate simţurile n'ar avea dară absolut nicĭ-o senzaţie, nicĭ-o idee, nicĭ un sentiment şi nicĭ-o voinţă, cu toate că crierul luĭ are aptitudinĭ înnăscute pentru toate aceste activităţĭ psihice. Concluzia generală este că nu *eul* meŭ crează lumea interioară, ci maĭ degrabă lumea exterioară produce, prin influenţă, lumea mea interioară.

Corpurile se influenţează unul pe altul; orĭce modificare ce se întîmplă într'un corp dat rezultă din acţiunea exercitată asupra luĭ de celelalte corpurĭ şi de rezistenţa ce le opune el, la rîndul său: acestea sunt datele experienţeĭ. Decĭ orĭ-ce modificaţiune realizată într'un corp are doĭ factorĭ: influenţa exterioară provenind de la alte corpurĭ şi rezistenţa proprie a corpuluĭ modificat. Modificaţiunea este dară proporţională cu influenţa mediuluĭ. Toate

www.dacoromanica.ro

aceste legĭ generale se aplică firește corpuluĭ omenesc.

Influențele mediuluĭ combinate cu rezistența organelor determină toate mișcările funcționale. Influențele exterioare care lucrează prin ajutorul organelor simțurilor și rezistența acestor organe și a crieruluĭ determină toate aceste mișcărĭ și modificărĭ carĭ constituĭe fenomenele psihice. Orĭ-ce fenomon de acest soiŭ aŭ dar doĭ factorĭ: o influență exterioară și rezistența organelor carĭ funcționează. Prin urmare, e natural ca un fenomen psihic ce se prezintă net și complect în conștiința mea, să fie însoțit de acești, doĭ factorĭ; cu alte cuvinte, orĭ-ce cugetare are neaparat două elemente constitutive: un obĭect și un subiect: obiectul este conștiința uneĭ influențe determinate exercitată de un corp exterior asupra organelor inteligenței mele și subiectul extern, conștiința uneĭ rezistențe orĭ o reacțiune corespunzătoare acestuĭ organ. Imĭ este cu neputință de a extirpa din gîndirea mea unul din acești doĭ factorĭ, fără a o primi prin aceasta și pe dînsa; tot așa după cum în zadar aș încerca să opresc influența exterioară exercitată asupra unuĭ corp, saŭ rezistența pe care o opune, fără a opri prin aceasta chiar producerea rezultanteĭ celor două forțe protivnice.

Deși nu se poate confunda obiectul și subiectul uneĭ cugetărĭ, totuși ele, pre cît se pare, nu sunt expresia a două lucrurĭ de natură deosebită. Nu se poate slăbi, de pildă, cum s'a făcut, bazat pe distrucțiunea lor, existența a

www.dacoromanica.ro

două substanțe deosebite, substanța materială și substanța spirituală. Căci, din punctul de vedere obiectiv, ceĭ doĭ factorĭ aĭ inteligenței exprimă forțe carĭ în principiŭ sunt de aceeași natură și carĭ provin numaĭ din corpurĭ individuale distincte (corpul care influențează și corpul influențat); din punct de vedere subiectiv, ceĭ doĭ factorĭ aĭ cugetăreĭ mele sunt forțe carĭ se produc în interiorul meŭ, pe un picior de egalitate perfectă și carĭ par a se manifesta în conștiința mea, una ca și cealaltă, cu caracterul uneĭ independențe întregĭ față cu orĭ-care corp. De altă parte pot studia obiectiv, adecă pot pune ca obiecte ale gîndiriĭ mele, cele două elemente ale cugetăriĭ altora. Cu alte cuvinte subiectul gîndiriĭ altora devine obiectul gîndiriĭ mele, lucrînd asupra inteligențiĭ mele ca obiect exterior. Subiectul putînd fi tradus în termenĭ de obiect, și unul și altul aŭ o natură comună. Rezultă de aicĭ că pentru căutarea adevăruluĭ. calea obiectivă are maĭ multă valoare de cît calea subiectivă. Un individ dat nu poate cunoaște—ca subiect decît propria sa persoană și încă numaĭ din unele puncte de vedere, pe cînd ca obiect el poate cunoaște direct tot ce există, afară de persoana sa, din unele puncte de vedere; el poate prin urmare, să cunoască în acest chip, chiar subiectul cugetăreĭ altora, de unde el conchide la subiectul propriei sale gîndiriĭ. Or, deosebirea și asămănarea cu toate gradele lor fiind baza cunoștinței, este evident că aceste raporturĭ vor fi maĭ bine constatate cînd vom supune toate

www.dacoromanica.ro

obiectele cunoștinței noastre aceluiași criteriŭ, aceluiași feliŭ de comparațiune, aceleiași măsurĭ. Pentru descoperirea adevăruluĭ, metoda obiectivă singură convine *tuturor cercetărilor*, pentru că toate lucrurile, chiar și acele ce formează subiectul cugetăriĭ altora, se pot traduce în termenĭ de obiect pentru gîndirea unuĭ individ anumit, adecă pot fi apreciate din același punct de vedere, pot fi supuse aceleiași măsurĭ, în vederea constatăriĭ raporturilor de deosebire și de asămănare.

Rezultatul de căpitenie la care mă conduce căutarea adevăruluĭ prin metoda obiectivă, iată-l: orĭ-ce cunoștință, chiar acea a *eului* meŭ, apare în inteligența mea numaĭ prin o influență și în urma uneĭ influențe exercitate asupra mea de niște lucrurĭ carĭ se găsesc în afară de mine. Decĭ, chiar existența *eului* presupune existența lumeĭ exterioare.

Iată-mă întors la punctul meŭ de plecare, atuncĭ cînd am admis, în mod provizoriŭ, cunoștința *eului* meŭ ca independentă de celelalte cunoștințĭ și ca bază a orĭ căreĭ cercetărĭ ulterioare. Cele spuse pînă aicĭ arată cum se leagă cunoștințele între dînsele, cum toate lucrurile întărite prin conștiință se presupun unul pe altul.

Am văzut ce trebue să admitem ca existent. Dar existența nu are, pentru inteligența noastră, o valoare constantă și invariabilă. Ea se prezintă cu două caractere, realitatea și adevărul, carĭ pot varia în maĭ mult și în maĭ puțin. De aceea, pentru a complecta noțiunea despre e-

www.dacoromanica.ro

xistență, vom încerca, în cele două paragrafe următoare, de a da o idee precisă despre realitate și adevăr.

§ 2.—*Realitatea.*

După ce am aratat că, dacă idealiștii neagă putința de a cunoaște lumea exterioară, aceasta se datorește în mare parte întrebuințării iraționale a cuvîntului *fenomen* (aparență), de pildă, în locul cuvîntului *efect*, pentru a arata impresiunile produse de simțurile noastre asupra conștiinței, d. H. Spencer adauge: „Ce va să zică cuvîntul *real*? Această chestiune e baza metafizicei întregi; pentru că se neglije de a o rezolvi, nu dispare ultima cauză a vechilor diviziuni a metafizicianilor. In tălmăcirea cuvîntului *real*, discuțiunile filozofice păstrează numai un element al concepțiunei vulgare a lucrurilor și leapădă pe toate celelalte, ele crează confuzia prin inconsecință. Țăranul, cînd examinează un obiect, crede nu că obiectul ce examinează este ceva în sine, ci că lucrul despre care el are conștiință este un obiect exterior; el își închipue că conștiința sa se întinde chiar în locul ocupat de obiect: pentru dînsul aparența și realitatea sunt unul și același lucru. Totuși metafizicul e convins că conștiința nu poate cuprinde realitatea ci numai aparența; el pune aparența înlăuntrul conștiinței și lasă relitatea în afară. El continuă a concepe această realitate pe care o lasă afară de conștiință, în același chip cum ignorantul concepe aparența. El afirmă că realitatea este afară de conștiință, dar

www.dacoromanica.ro

nu încetează a vorbi de *realitate* ca şi cum ar fi o cunoştinţă ce se poate prinde în afară de conştiinţă. Se pare că a uitat că concepţia realităţii nu poate fi decît un mod de conştiinţă şi că chestiunea este de a şti care e relaţiunea între acest mod şi celelalte.

„Prin realitate noi înţălegem *persistenţa* în *conştiinţă*, o persistenţă saŭ necondiţională ca intuiţia spaţiuluĭ, saŭ condiţională ca intuiţia despre un corp pe care-l avem în mînă. Ceea ce distruge realul, aşa cum îl concepem noĭ, este caracterul de persistenţă ; prin însuşirea aceasta îl deosebim de ceea-ce numim ne-real. Distingem o persoană aşezată în faţa noastră de ideea despre această persoană pentru că putem departa ideea de conştiinţă, dar nu putem să depărtăm de dînsa persoana cînd o privim. Dacă avem îndoelĭ asupra unuĭ impresiunĭ ce face un obiect asupra noastră prin ceaţă, îĭ punem capăt îndoieleĭ dacă ea persistă după o observaţie maĭ minuţioasă, şi afirmăm realitatea dacă persistenţa e desăvîrşită. Ceea ce ne arată că persistenţa e în adevăr ceea ce numim noĭ realitate, este că, după ce critica a probat că realul, aşa cum avem noĭ conştiinţa despre dînsul, nu este real în mod obiectiv, noţiunea nedefinită ce ne formăm despre real în mod obiectiv este acea a unuĭ lucru care persistă în mod absolut, sub toate schimbările de mod, de formă saŭ de aparenţă. Faptul că nu ne putem forma chĭar o noţiune nedefinită despre absolutul real, decît ca absolut persistent, implică lămurit că persistenţa este criteriul

www.dacoromanica.ro

ultim al realității, întru cît ea este prezentă în conștiință.

„Realitatea nefiind, pentru noĭ, nimic maĭ mult decît perzistența în conștiință, fie obiectul perceput necunoscutul însuși saŭ un efect produs invariabil asupra noastră de către necunoscut, aceasta nu schimbă nimic din rezultat. Dacă, în condițiile statornice ale constituției noastre oarecare putere cu care natura întrece concepția noastră produce totdeauna un mod anumite de conștiință; dacă acest mod de conștiință este tot atît de perzistent pre cît ar fi această părere dacă ar fi în conștiință, realitatea pentru conștiință ar fi tot atît de complectă într'un caz ca și în celalalt. Dacă o ființă necondiționată ar fi prezentă în cugetare, n'ar putea fi decît perzistentă; și dacă în locul acesteĭ ființe este o ființă condiționată de formele cugetăriĭ, dar nu maĭ puțin perzistentă, ea nu este pentru noĭ maĭ puțin reală.“ (1)

Este, negreșit, mult adevăr în ceea ce zice Spencer, dar mă îndoesc dacă a ajuns să caracterizeze în întregime realitatea.

Maĭ întîĭ d. Spencer pare a fi avut în vedere numaĭ realitatea lumeĭ exterioare, pentru că, spre a arata deosebirea între real și ne-real, zice că nu putem alunga din conștiința noastră o persoană pe care o privim, dar putem s'alungăm o idee despre această persoană, cînd lipsește persoana. Dar această idee care face parte din lumea noastră internă deși, n'are, cum zice dl.

(1) Vezĭ *întîile principiĭ* § 46. (traducere românească A. S.)

www.dacoromanica.ro

Spencer, caracterul perzistenței în conștiință, nu este mai puțin reală ca simplă idee. Perzistența în conștiință nu caracterizează dar ori-ce realitate chiar după spusa d-lui Spencer. Să vedem dacă ea caracterizează cel puțin realitatea lumei exterioare. Fără nici o îndoeală, toate lucrurile reale ale lumei exterioare sunt persistente în conștiință, cînd ele ni se manifestă în condițiuni *constante* dovedite de conștiință. Dar în condițiuni *constante* iluziunile și halucinațiunile *perzistă* deasemenea și ne fac iluzia de realitate; căci ne trebue totdeauna o verificare, o nouă percepțiune prin ajutorul altor simțuri, o schimbare, în fine, în condițiunile percepțiunii, pentru a recunoaște că ceea ce am crezut mai întîiu o realitate exterioară este numai o iluzie saŭ o halucinație. Perzistența în conștiință nu este dar tocmai caracterul distinctiv al realității.

Trebue, mi se pare, să căutăm acest caracter mai cu samă în mărturisirea, și mai ales într'un feliŭ anumit de mărturisire, a simțurilor externe-interne, izvor unic al cunoștinței. Simțul intern, probabil multiplu ca și simțul exterior, este simțul prin care noi cunoaștem ceea ce este ori ce simțim că se petrece în sufletul nostru. Simțul exterior care se subdivide în simț muscular, simț de vedere etc. este acela prin care cunoaștem ce este ori simțim ce se petrece în afară de sufletul nostru. Admițînd aceasta, să vedem care poate fi caracterul netăgăduit al realității.

Socot că un caracter distinctiv al realuluĭ este *acordul simultan al simțurilor aceluiași individ cu privire la existența aceluiași obiect, saŭ, ceea ce*

www.dacoromanica.ro

este acelaşĭ lucru, necontrazicerea marturieĭ unuĭ simţ de nicĭ-o altă mărturie chĭar a aceluĭaşĭ simţ sau a unuĭ alt simţ..

Pentru a controla această ipoteză să cercetăm pe rînd : cunoştinţele ce avem despre lumea internă şi acelea carĭ se rapoartă la lumea externă.

a) *Lucrurĭ din lumea internă.* Nu le putem cunoaşte numaĭ cu ajutorul simţuluĭ intern ; cînd acest simţ le întăreşte într'un singur chip, noĭ le considerăm ca reale, pentru-că, deşi vădite numaĭ prin simţul intern, ele nu sunt contrazise nicĭ de acesta, nicĭ de alte simţurĭ şi că prin urmare. acordul tuturor simţurilor subzistă în privinţa lor. Aşa posedă caracterul realităţiĭ: conştiinţa, sentimentele, senzaţiile, idcile etc., pe carĭ le simţim existînd în noĭ. Dar se procede alt-feliŭ, cînd e vorba să ştim dacă senzaţiile şi ideile pe carĭ noĭ le raportăm la lumea exterioară corespunzătoare, saŭ nu, la lucrurĭ saŭ la cauze reale ce există în lumea aceasta. Chestiunea atuncĭ este rezolvită prin acordul saŭ dezacordul simţurilor exterioare, singurele prin carĭ, direct saŭ indirect, ne procurăm noţiunĭ asupra lumeĭ exterioare.

b). *Lucrurĭ din lumea exterioară.* Le cunoaştem prin intermediarul simţurilor exterioare, unele, cum e cerul, stelele etc. prin ajutorul unuĭ singur simţ ; altele, precum plantele, animalele etc., prin ajutorul a două sau maĭ multe simţurĭ în acelaşĭ timp. Halucinaţiile şi iluziile, despre carĭ vom vorbi maĭ departe, se datoresc contrazicereĭ unuĭ simţ prin el însuşĭ saŭ

www.dacoromanica.ro

prin alte simțuri cu care el lucrează de acord pentru cunoștința unui obiect: pe când acordul simțurilor ne dă impresia realității; fie că acordul rezultă din dovada constantă a unuĭ singur simț atingând existența unuĭ obiect și din neputința celorlalte simțuri de a fi impresionate de acel obiect, fie că rezultă din mărturiile concordante a mai multor măsuri relariv la același obiect.

Când un lucru exterior produce în noĭ mai multe senzațiĭ diferite prin ajutorul unuĭ orĭ mai multor simțuri, aceste senzațiĭ sunt atîtea elemente ale reprezentațiuniĭ obiective. Prin lucru exterior înțăleg fie un obiect individual, fie o colecțiune de obiecte individuale, sau o serie de lucruri, orĭ în fine tot ce poate fi represintat în inteligență prin o singură impresiune sau idee, particulară sau generală. Dar unitatea impresiuniĭ sau a ideeĭ care reprezintă un lucru exterior. rezultă din faptul că toate senzațiile s'au grupat pentru a forma o singură reprezentațiune intelectuală. Să presupunem că un lucru produce în noĭ patru sensațiuni *a, b, c, d,* cari constitue în spiritul nostru representația *a b c d*; aceste senzațiuni producîndu-se simultan cel puțin odată, ajunge apoĭ ca una singură să se prezinte în conștiință, pentru ca amintirea celorlalte treĭ să revie în spirit și pentru ca toată reprezentația *a, b, c, d,* să se reproducă. Cînd, de pildă, privim de departe o casă pe care n'am văzut-o nicĭ odată, primim în realitate numaĭ senzația optică a unuĭ plan colorat care reprezintă una din fețele caseĭ întregĭ cu ele-

www.dacoromanica.ro

mentele pe carĭ nu le-am zărit încă: ocupațiunea unuĭ spațiu cu treĭ dimensiunĭ, vid lăsat între părețĭ pentru camere, consistență solidă a materialelor etc. Cînd examinăm un ou de pasere, cugetînd la originea luĭ, simțim îndată trezindu-se în noĭ toată seria de cauze și efecte ce leagă oul de pasere. Dacă privim o bucată de lemn aprins, sau mă întreb ce o să devie, ideea transformărĭĭ lemnuluĭ în cenușă îmĭ va apărea ca unul din inelele lanțuluĭ de cauze și efecte care s'a redeșteptat în spiritul meu. Aceste pilde arată că noĭ conchidem de la parte la întreg, de la cauză la efect, de la efect la cauză și că cunoaștem astfel prezentul trecutul și viitorul. Maĭ mult că, am avut a face cu obiecte reale. E adevărat că un singur simț vorbește prin senzațiunea *a* pentru existența lucruluĭ reprezentat prin *a b c d*; dar acest simț nu se găsește în dezacord cu celelalte cât timp acestea remânînd neactive n'au înlocuit prin altă ce-va senzațiile *a*, *b*, *c* și *d*. Să presupunem acum că, senzațiunea efectivă *a* redeșteptînd reprezentațiunea *a b c d*, simțurile de care depind senzațiile *b*, *c* și *d* întră în acțiune, și ele, pentru a verifica percepțiunea. Ce o să se întâmple? Maĭ multe cazurĭ sunt posibile: sau simțurile vor avea în adevăr impresiunile *b c* și *d* și atuncĭ deșteptarea anterioară a reprezentațiuniĭ *a b c d* va fi întărită ca fiind conformă adevăruluĭ; sau simțurile vor avea impresiunĭ nouă *e*, *f*, *g* în locul impresiunilor *b*, *c*, *d* și atuncĭ va fi evident că impresiunea *a* ne-a înșălat făcîndu-ne să cre-

www.dacoromanica.ro

dem că am văzut lucrul *a b c d*, pe cînd noĭ eram în faţa lucruluĭ *a e f g*; sau în fine, simţurile nu vor avea nicĭ o impresiune şi atunci vom fi siguri că lucrul perceput în realitate are numaĭ elementul *a* şi că prin urmare ne-am înşălat recunoscîndu-ĭ elementele *a b c* şi *d*. Cele două cazurĭ din urmă sunt ceea ce se cheamă o iluzie.

Deşteptarea uneĭ reprezentaţiunĭ compuse, datorită reproducerĭĭ parţiale a senzaţiilor componente, este un efect al obiceiuluĭ intelectual cîştigat dinainte. E de ajuns ca spiritul să fi fost silit o singură dată de a uni într'o aceeaşĭ gîndire elementele *a*, *b*, *c*, *d*, pentru ca pe viitor să fie înclinat a reconstitui gîndirea *a b c d*, de cîte orĭ va percepe unul, două sau treĭ din acele elemente; căcĭ graţie exerciţiuluĭ trecut, această operaţiune cere maĭ puţine sforţărĭ de cât am cerca concepţiunea uneĭ cugetărĭ cu totul nouă. Tot în puterea obiceiuluĭ spiritul pus ca să aleagă între maĭ multe cugetărĭ vechĭ se va opri la acea pe care a format-o cel maĭ adese.

Fenomenul pe care l'am explicat psihologiceşte prin deprinderea intelectuală, se explică fiziologiceşte prin deprinderea organică. Orĭ-care ar fi modul său de producţiune, senzaţia nu este în total de cât o funcţiune, o mişcare a unui organ anumit al sistemuluĭ nervos. Orĭ dacă, pentru a se supune uneĭ influenţe din afară, patru organe de acest feliŭ execută de odată şi în unele rînduri, patru mişcărĭ, *a*, *b*, *c*, *d*, care le sunt impuse într'un şir hotărît,

www.dacoromanica.ro

va fi de-ajuns, mai tîrziu, ca unul singur din aceste organe să fie mișcat de o cauză exterioară, pentru ca tovarășii să săvîrșască mișcările pe care odinioară le-au făcut împreună. Tot așa este și cu celelalte sisteme de organe. Exemplele sunt numeroase. Observați un pianist, un dansator sau un lucrător deprins a executa cu mai multe organe — picioarele și mînile — o serie de mișcări într'o ordine dată : el începe cu un gest, întîiul din o serie oare-care ; îndată după aceea seria întreagă de mișcări automatice se urmează fără nici o sforțare din partea executantului. Schimbați însă ordinea mișcărilor sau impuneți-i mișcări cu care nu e obicinuit și veți vedea pe artist sau pe lucrător, odinioară atît de îndemănatec, că nu reușește de cît anevoe. Nimic neîndreptățind excepția ce am face în favoarea organelor cerebrale e natural să admitem că ele se supun legilor asociațiunii cari cîrmuesc într'un chip atît de vădit celelalte organe. Iată de ce ce nu hezităm a considera obiceiul organic al creerului ca unul din factorii principali ai formațiunii ideilor și cugetărilor noastre

Am zis că dacă în urma unei singure senzațiuni *a* reprezentațiunea întreagă *a b c d*, a reînviat, e lesne de a o controla recurgînd la percepțiunea complectă a tuturor simțurilor noastre. Această regulă se aplică la tot ce stă în fața noastră ; și de fapt, verificarea s'a repetat de atîtea ori și obiceiul a prins atîtea rădăcini că o percepțiune incomplectă e echivalentă cu realitatea și nu lasă umbră de îndoială. Cea

www.dacoromanica.ro

mai mare parte din timp nici nu ne gîndim chiar să ne asigurăm în alt mod. Vedem de departe o fațadă și suntem siguri de existența casei, un lătrat arată presența unui cîne; pronunțăm cuvintele scrise pe cari le citim, zărind primele litere ale fie căruĭ cuvînt etc.

Totuși multe reprezentațiuni se pot controla numai întîmplător și sunt altele cu totul neverificabile prin percepțiunea complectă. Dacă distingem, bună-oară, la un bolnav simptomele externe ale unei leziuni organice profunde, credem că există o boală, fără să așteptăm autopsia. Dacă gesim fragmente de obiecte vechi sau oase fosile, credem, fără să ne putem convinge *de visu*, că unele au fost cînd-va obiecte întregi și că celelalte au aparținut unor animale. Cînd vedem cu microscopul în spectrul solar dungile caracteristice ale fierului afirmăm că există fier în soare, etc.

Să nu uităm că pînă acuma a fost chestiunea de reprezentațiunile reamintite cu puterea ce caracterizează percepțiunea actuală a obiectelor exterioare, vreau să zic, reprezentațiunile care cît timp există, ne fac să credem ca avem înaintea noastră, în total ori în parte, obiectele exterioare reprezentate în conștiință. Dl. Spencer numește aceste fapte de conștiință reprezentațiuni vii, pentru a le distinge de acele pe cari le numește senzațiuni *slabe*, cari, neavînd vioiciunea celor dintăiu (afară de cazurile principale de halucinație), nu ne fac efectul că lucrurile reprezentate sunt în fața simțurilor noastre exterioare.

www.dacoromanica.ro

Orĭ-ce percepțiune vie slăbește îndată ce a încetat percepțiunea efectivă a lucruluĭ reprezentat. Reprezentațiunile slabe se păstrează și se redeșteaptă în memorie ; ele constitue aproape tot materialul meditațiunilor noastre asupra realităților. Dar pentru ca reprezentațiile slabe ce se rapoartă la lumea exterioară să ne facă efectul că reprezintă în mod pozitiv lucrurĭ reale, de și absente ele trebue să fie reproducțiunea maĭ mult sau maĭ puțin fidelă a reprezentațiilor viĭ de altă dată. Urmează că și pentru dînsele acordul simțurilor este criteriul realității, acord care, bine înțeles, este o simplă amintire, ca și reprezentațiile însăși.

Reproducerea maĭ mult sau muĭ puțin fidelă a reprezentațiunilor viĭ prin reprezentațiile slabe este un efect al obiceiuluĭ căpătat cu ocaziunea formațiunĭ reprezentațiilor viĭ. Dacă ne gîndim la instrumentele preistorice carĭ par să fi fost lucrate de cine-va, suntem siguri că ele au trebuit să fie confecționate de oamenĭ și pentru trebuințele lor pentru că la reprezentația vie ce am avut, în o altă ocazie, despre un instrument lucrat a fost unită numaĭ cu reprezentația vie a cui-va. Apoĭ, dacă instrumentele descoperite sunt, sub toate raporturile cu mult inferioare instrumentelor moderne, suntem convinși că autorĭ lor erau și eĭ cu mult inferiorĭ contemporanilor noștri, pentru că, în experiența noastră, reprezentația vie a unuĭ lucru imperfect a fost aproape totdeauna unită cu reprezentația vie a unuĭ lucrător mediocru

www.dacoromanica.ro

sau, cel puțin lipsit de mijloace pentru o execuțiune mai bună.

Cînd telescopul ne arată în planete prezența de oceanuri și de munți, ne gîndim că trebuie să fie pe suprafața lor ființe organice ; și asămănăm forțele fizice cari se găsesc acolo cu acele de aicĭ. Nimic nu ne oprește să ne depărtăm din ce în ce mai mult de sfera de acțiune a simțurilor, servindu-ne de ipoteze din ce în ce mai neadeverite prin percepțiunea imediată. In toate aceste operațiuni mentale reproducem numai prin analogie și inducțiune, reprezentațiuni vii trecute, mai mult sau mai puțin micșurate sau amplificate, cu combinațiile lor, cu înlănțuirea lor etc. Dar analogia și inducțiunea nu sunt ele, în definitiv, manifestarea obiceiului intelectual sau mai bine a obiceiului organic dobîndit prin repetiția percepțiunilor efective?

Reprezentațiile vii sunt neatîrnate de reprezentațiile slabe și nimic nu se opune la înmulțirea lor nedefinită : unei experiențe nouă va corespunde totdeauna o reprezentațiune nouă ; pe cînd reprezentațiile slabe, simple copii, sunt strîns legate de reprezentațiile vii. Ori-ce cugetare compusă numai din reprezentațiuni slabe nu are valoare decît atît cît se bazează pe experiența trecută și ori-ce ipoteză e admisă numai sub rezerva controluluĭ ulterior. Folosul unui control crește cu cît ne depărtăm de percepțiunile directe, acțiunea obiceiului devenind atunci cu atît mai puțin sigură. Așa, ori-ce

www.dacoromanica.ro

idee de realitate exterioară derivă escluziv din experiența externă, adecă din reprezentațiile vii.

Ceea ce am zis despre reprezentațiile exterioare se aplică la reprezentațiile lumei interne. Ori-ce idee de realitate relativă la lumea internă izvorește din experiența internă, adecă în percepțiunile simțului intern. Reprezentațiunile acestui simț n'aŭ, cu toate aceste, nicĭ odată puterea reprezentațiilor viĭ, ceea ce nu le împedică de a se comporta în acelașĭ timp.

Să trecem la studiul lucrurilor nereale. Numim ast-fel lucrurile a căror existență e afirmată de un simț și negată de un altul, saŭ afirmată de un simț la un moment dat și negată de acelașĭ simț într'un alt moment. Aceste părerĭ contrazicătoare se întîlnesc în halucinație și iluzie.

Halucinația se rapoartă numai la percepțiunea externă. Ea este reprezentarea vie a ceva exterior, obiect saŭ însușire, care nu există saŭ care, cel puțin, nu se află la îndămîna simțurilor. Așa este halucinația, care ne face să găsim amar un lucru dulce, care ne face să auzim voacea unui absent saŭ a unei ființe închipuite. Percepțiunea reală diferă de halucinație prin aceea că una are drept cauză o excitație exterioară și cealaltă o excitație internă. Se întîmplă că excitația să producă reprezentațiĭ viĭ exterioare cu totul nouă; dar în genere ea se mărginește să redeștepte reprezentațiile reale deja formate de percepțiunile trecute saŭ de imaginație, atribuindu-le forma reală a reprezentațiunilor viĭ. Excitația internă denotă o

www.dacoromanica.ro

stare anormală saŭ bolnăvicioasă a organelor simţurilor saŭ a crieruluĭ; ea însoţeşte de asemenea o preocupaţiune prelungită, exploziunea unei emoţiunĭ exagerate etc.

Visul este un soiŭ de halucinaţie. Născut din excitaţia internă el ne procură senzaţia realităţiĭ, atîta cît durează, tocmaĭ ca şi halucinaţia propriu zisă.

La început halucinatul este de ordinar incapabil de a deosebi realul de nereal. Pentru a putea s'o facă, el trebue să procedeze la o verificare, fie în timpul durateĭ stăriĭ anormale, fie după încetarea ei şi servindu-se de toate simţurile, printre carĭ şi simţul bolnav. Să analizăm halucinaţia optică a uneĭ fiinţe aparente. Fantoma are ca aliat simţul vederiĭ în momentul acela; dar el e combătut saŭ prin pipăit, care nu palpează nimic în locul unde este apariţiuńea, fie prin auz, care transmite halucinatului dovezile contrare ale persoanelor prezente, fie prin însuşĭ simţul văzuluĭ, indirect cînd halucinatul compară percepţiunile optice ale momentuluĭ cu percepţiunile de acelaşĭ fel anterioare saŭ posterioare halucinaţieĭ. Halucinatul conchide de aicĭ că ceea ce vede, nu există, îndată ce probele simţurilor sale sunt contrazicătoare; dar marginea conţinută în crierul săŭ există ca trezire saŭ recombinaţie a percepţiunilor anterioare, ca efect real al uneĭ cauze reale, din moment ce aicĭ simţurile nu contrazic nimic. Partea ne reală a ori-căriĭ halucinaţiunĭ este dar caracterizată prin nepotrivirea simţurilor în privinţa eĭ.

www.dacoromanica.ro

Ajungem la *iluziunĭ* și le vom împărți în senzoriale și intelectuale. *Iluziile senzoriale* aŭ originea lor în reprezentațiunile externe. Iluziunea senzorială are loc cînd, primind impresiunea reală a unui lucru exterior, spiritul crează o imagine vie, amplificată saŭ mai complexă, în care obiectul în adevăr perceput este numaĭ accesoriŭ. Iluziunea tinde a ne face să credem că există înaintea noastră un tot de x elemente, pe cît timp nu există decît x—a, saŭ avînd acestea fac parte dintr'un alt tot, ceea ce ne face să luăm un lucru drept altul. Este o iluzie senzorială: cînd mirajul ne arată o oază acolo unde este numaĭ imaginea reflectată a oazeĭ; cînd, așăzațĭ pe ùn vapor în mișcare, ni se pare că se mișcă țărmul; cînd, auzind accentele dureroase ale actorului pe scenă, credem serios în durerea lui etc. Iluzia senzorială este dar, contrar cu halucinația, *efectul* uneĭ excitațiunĭ venite din afară și care se exercită asupra organelor simțurilor în stare perfectă. Numaĭ cît, senzația elementară produsă direct prin excitațiunea dată se unește prin efectul obiceiului, cu alte senzațiĭ elementare pe carĭ le deșteaptă în memorie; și astfel se formează imaginea unui lucru care lipsește în acest moment, dar care a fost deja perceput saŭ care samănă cu acele percepute în cursul experiențelor anterioare. Am văzut cu toate aceste că, tot prin acest procedeŭ—adecă printr'o percepțiune parțială complectată prin ajutorul senzațiunilor redeșteptate în memorie,— se pot forma și imaginĭ carĭ să corespundă realitățiĭ. De aceea e

www.dacoromanica.ro

cu neputință de a ști, la un moment dat, decît doară cu o verificare prealabilă, dacă avem a face cu o iluzie saŭ o reprezentațiune reală.

Nu trebue să uităm că, dacă suntem în stare de a recunoaște, aproape la prima vedere, iluziile (miragiĭ, imaginĭ de oglinzĭ etc.), aceasta se datorește verificărilor adeseorĭ repetate. De cîte orĭ e vorba de o iluzie de un feliŭ necunoscut saŭ puțin cunoscut, suntem nevoiți a recurge la verificarea prealabilă servindu-ne de un simț, indeferent care, fie chiar simțul înșălător. Să presupunem o persoană care pentru întîia dată privește o oglindă și vede într'însa imaginea sa proprie saŭ al altuĭa. Dintru'ntîĭ că va crede că îndărătul oglnzeĭ, la distanța indicată prin reflexiunea lumineĭ, se găsește o ființă reală, adecă putînd să fie văzută, atinsă, auzită, etc. Dar îndată ce persoana aceea va fi privit îndărătul oglinzeĭ saŭ va fi pipăit cu mîna la distanța indicată de oglindă, ea se va convinge că părerile celorlalte simțurĭ contrazic prima sa impresiune. Spiritul săŭ va face următorul raționament: corpul care pare că e îndărătul oglindeĭ nu există, din moment ce simțurile nu sunt de acord asupra existențeĭ luĭ; dar imaginea există, ca simplă imagine reflectată a unuĭ corp real, ca o a doua percepțiune a aceluiașĭ obiect, ca fenomen în corelațiune cu un altul, într'un cuvînt ca un efect real al uneĭ cauze reale, pentru că simțurile nu contrazic acest punct de vedere. Așa dar, ca și pentru halucinație, partea nereală a orĭ-cărĭĭ

www.dacoromanica.ro

iluziĭ senzoriale este caracteristică prin dezacordul simțurilor în privința eĭ.

Iluziile intelectuale sunt produse de reprezentațiile slabe fie că acestea se rapoartă la percepțiunea internă saŭ la percepțiunea externă. Aceste iluziĭ sunt greșelile conștiente saŭ nu, pe carĭ le comitem cînd, pornind de la date experimentale necomplecte, sfîrșim cu concluziĭ pe carĭ nu le-am fi tras, dacă avem date complecte. O observațiune internă incomplectă ne face să credem că ideea de spațiu e simplă și nereductibilă. Timpul scurs de la un oarecare eveniment pare maĭ lung decît în realitate, cînd ne amintim prea multe evenimente succesive întîmplate în acest interval; ni se pare, din contra, maĭ scurt decît în realitate cînd uĭtăm toate evenimentele saŭ cea maĭ mare parte din evenimentele intermediare. Cînd la un moment dat îmĭ aduc aminte numaĭ de faptele rele ale cuiva, conchid că e un răŭ; este o iluzie intelectuală pe care o rectific îndată ce-mĭ amintesc că acest om a săvîrșit și multe fapte bune în viața luĭ. Un ignorant care cunoaște numaĭ întocmirea socială din țară sa și din timpul săŭ conchide prin inducțiune că toate popoarele lumeĭ și din toate timpurile nu pot orĭ n'aŭ putut trăi decît cu aceiașĭ organizație socială. Dacă omul nostru se pune să învețe istoria socială a popoarelor vechĭ și moderne, el recunoaște că ideea luĭ dintîiŭ era eronată,— iluzorie; el se convinge că, pentru a avea o idee justă despre aceea ce este saŭ ce nu este

www.dacoromanica.ro

esențial în orĭ-ce organiție socială, trebuĭe să se intereseze de tot ce este comun și ce nu e comun tuturor societăților omenești. La iluziĭ de acest feliŭ sunt supuși, în toate ramurile științeĭ, toți aceĭ care nu sunt în curent cu știința.

Savantul însuși este supus greșeleĭ, de și toate datele experimentale ale timpuluĭ săŭ îĭ sunt cunoscute și cu toate că judecata sa se razămă totdeauna pe inducțiune și analogie. După ce aŭ fost primite ca adevăruri științifice generale, concluziunile vor fi condamnate cînd știința va fi progresat, adecă în ziua cînd datele experimentale devenite maĭ numeroase și maĭ variate, vor fi lărgit baza inducțiunilor viitoare.

Iată de ce adevărurile ce sunt de domeniul experienței—și nicĭ nu există altele—aŭ numaĭ o valoare provizorie : experienței viitoare îĭ aparține de a le primi saŭ a le înlătura. Legile logiceĭ și adevărurile matematice singure fac excepție și aceasta pentru că ele procedează de la date complecte procurate de toate experiențele posibile.

Afară de iluziile involuntare despre care am dat pilde, există iluziĭ provocate, și cu voĭe le știm ca atare, de la început. Fiind dat un lucru, orĭ de cîte orĭ facem abstracție de unele din părțile sale pentru a duce toată atențiunea noastră asupra resturuluĭ, ajungem să tragem concluziĭ false capabile de a ne da, pentru un moment, iluzia adevărurilor generale.

---

1) Vezi *Teoria Fatalismuluĭ.*

www.dacoromanica.ro

Așa fac uneorĭ scriitorĭĭ ce compară lucrurĭ destul de deosebite: eĭ aŭ în vedere numaĭ unicul număr de însușirĭ asămănătoare, neglijează toate celelalte și conchid, prin metaforă ta asămănare maĭ mult saŭ maĭ puțin complectă. Poetul concentrează întreaga sa atenție asupra asămănărĭĭ ce există între sunetele produse de o pădure agitată de vînt și gemetele saŭ murmurele uneĭ mulțimĭ, el îșĭ închipue pentru moment că arborĭĭ sunt însuflețițĭ aevea, că eĭ resimt emoțiunile și le comunică unul altuia, ca și noĭ. Și voiajurile fantastice întreprinse cu mijloace miraculoase, printre stele populate de ființĭ extraordinare etc. etc. Iluziile de acest felĭŭ și nenumărate altele pe carĭ nu îndrăznim să le imprimăm totdeauna, atîta sunt de deșerte, se produc în noĭ cu miile în acele momente de reverie carĭ nu sunt rare în viață. Sub impulsiunea diferitelor dorințĭ nesatisfăcute în lumea reală, imaginația ne transpoartă atunci în lumile imaginare pe care le crează cu singurul scop de a ne face să gustăm toate fericirile, cel puțin în acele scurte clipe cît durează iluzia. Precum se vede, orĭ-ce iluzie (intelectuală saŭ senzorială) are o parte reală și o parte nereală. Cea dintîiŭ conține fenomenul însușĭ al iluzieĭ precum și reprezentațiunile date de experiența trecută carĭ servesc drept punct de plecare și vor fi confirmate prin experiența posterioară; în partea imaginară întră reprezentațiunile ce se asociază cu cele dintîĭ și carĭ sunt contrazise fie la originea lor de alte reprezentațiĭ ale experienței trecute, fie maĭ tîr-

www.dacoromanica.ro

ziu de reprezentațiile ulterioare. Intr'un cuvînt, partea nereală a orĭ-cărĭ iluzĭĭ intelectuale saŭ, ceea ce e tot atîta, prin contrazicerea simțurilor relative la această parte.

In iluziile senzoriale și halucinațiunĭ se deosebesc destul de răpede și de precis ceea ce este real de ceea ce nu este, căcĭ e vorba de senzațiile actuale. Cît despre iluziile intelectuale, operațiunea este mult maĭ înceată și maĭ vagă, avînd în vedere că aicĭ simțurile se contrazic indirect prin reprezentațiĭ slabe, adecă prin senzațiĭ formate și păstrate maĭ mult saŭ maĭ puțin fidel în memorie. Apoĭ analiza iluziilor intelectuale va fi cu atît maĭ vagă și maĭ greŭ de făcut cu cît reprezentațiile slabe contrazicătoare vor avea o relațiune maĭ indirectă și maĭ depărtată cu experiența efectivă care dă senzațiunile saŭ reprezentațiunile viĭ.

Omul întrebuințează halucinațiile în vederea fericireĭ sale ; el le datorește cele maĭ dulcĭ lucrurĭ ale sale. Printre halucinațiile plăcute să amintim visurile plăcute ale somnuluĭ și lucrurile minunate conținute într'un grăunte de opium saŭ de hașiș. Printre iluziile de acelașĭ feliŭ se numără acele carĭ însoțesc esența artelor frumoase [1]). Iluziile provocate de artele frumoase sunt poate cele maĭ importante. Pu-

(1) Orĭ-ce s'ar zice, sunt convins că iluzia este pentru orĭ-ce operă de artă un element de întîiul ordin, în lipsa căruia nu există efecte de estetică. O observație atentivă ne arată, în adevăr, că orĭ-ce operă de artă trebue pentru ca să fie estetică, să îndeplinească două condițiunĭ și e de ajuns ca să le îndeplinească.

www.dacoromanica.ro

tînd să se comunice la o întreagă societate, ele servesc pentru educația etetică a mulțimeĭ și restrîng legăturile sociale prin unificarea sentimentelor.

Terminînd expunerea caracterelor realităţiĭ să aruncăm o ochire generală asupra totaluluĭ lucrurilor reale şi ne reale. Observaţia atentă a cunoştinţelor noastre ne convinge că nu există pentru noĭ nicĭ realitate absolută nicĭ neant

---

Opera de artă trebue să trezească în spirit imaginea de ceva care nu se găseşte în lumea reală şi totuşi se doreşte într'un mod mai mult sau mai puţin conştient. Acel ceva trebue dar să satisfacă o dorinţă provocată dar nesatisfăcută de lumea reală. Obiectul dorinţeĭ este de ordinar, o grupare saŭ o combinaţie oarecare *simetrică* de obiecte, de fiinţĭ, de mişcărĭ, de sunete, de forme etc. care îmboldeşte spiritul şi inima şi tot odată le recrează graţie lipseĭ orĭ-cărĭĭ contradicţiunĭ saŭ contrarietăţĭ şi care satisface într'o măsură oarecare tendinţa omuluĭ de a *simetriza*, după chipul său lumea şi conţinutul eĭ.

Fiind simetric organul omenesc dă loc neaparat la mişcărĭ funcţionale, fizice saŭ psihice cu tendinţĭ simetrice. Bine înţăles că obiectul dorit nu este operă de artă chiar, dar acel ceva care nu există şi a căruĭ imagine se formează în spirit sub înrîurirea opereĭ de artă.

2) *Opera de artă trebue să producă nu numaĭ concepţia, dar şi iluzia lucruluĭ dorit.* Căcĭ, pe de-o parte, ceea ce conşcepemca ne real ne lasă cu totul nepăsătorĭ şi, de altă parte, ceea ce ne face efectul realităţiĭ pure ne mişcă mult şi poate chĭar să ne miște prea mult. Intre aceste două extremităţĭ se găsesc lucrurile iluzionare pe carĭ le credem *pentru un moment reale*, şi carĭ din această cauză ne mişcă: dar cum credinţa noastră în realitatea lor, este slabă şi trecătoare, ele ne

www.dacoromanica.ro

absolut. Pintre lucrurile considerate ca reale, nu este nicĭ unul contra căruĭa nu s'ar putea invoca vre-o considerație scoasă indirect din experiență; și ĭarăși, printre lucrurile pe carĭ le considerăm ca imaginare nu este unul în favoarea căruĭa nu s'ar putea invoca o considerațiune scoasă de asemenea din experiența trecută. Există, totuși, o realitate și o ne-realitate relativă, în senzul că existența unor lucrurĭ este întărită de un număr maĭ mare de

---

mișcă maĭ puțin, și, chĭar prin aceasta, adese-orĭ în mod maĭ plăcut de cît realul. In orĭ-ce caz, din moment ce căutăm în zadar în lumea reală obiectul dorințelor noastre, trebuĭe să fim fericiți de a le întîlni în lumea imaginară. Dar pentru ca obiectul dorit să facă iluzie, e necesar ca una din părțile luĭ să fie luată în realitate și această parte constitutivă opera de artă. Cu alte cuvinte, opera de artă consistă într'o grupare de elemente senzibile luate în lumea reală și combinate așa corespunzătoare cu care se leagă prin deprindere intelectuală pentru a forma împreună imaginea vie a obiectuluĭ dorit.

Se pune în numărul artelor carĭ utilizează iluzia senzorială reproducînd, cu concursul unuia orĭ maĭ multor simțurĭ, unul din aspectele lumeĭ reale: pictura pentru tru vedere; sculptura pentru văz și pipăit: muzica pentru ureche; arta dramatică pentru văz, auz și pipăit etc. Artele care se servesc de iluzia intelectuală, poezia de pildă, trezesc maĭ întîiŭ amintirea senzațiilor reale percepute odinioară și le dispun apoĭ în așa chip ca să între în combinațiĭ noue. Iluzia va fi cu atît maĭ complectă cu cît opera de artă va fi o copie maĭ exactă despre aceea ce a fost luat în lumea reală, așa în cît maĭ mult prețuește să copiezĭ desăvîrșit maĭ puține elemente reale de cît să copiezĭ mediocru un număr maĭ

www.dacoromanica.ro

simțuri, într'un chip mai direct și în urma unor percepțiuni mai des repetate; pe cînd existența unei alte categorii de lucruri este întărită de un mai mic număr de simțuri, mai indirect și în urma unor percepțiuni mai rare. Plecînd de acolo, se poate stabili o ierarhie după gradul de realitate începînd prin aceea ce este mai puțin real saŭ mai ne-real Cîteva pilde vor lămuri această gradațiune.

La treapta cea mai înaltă a realității se află fără îndoială, conștiința, adecă simțul întern care se afirmă prin sine însuși și pe care-l for-

---

mare. Un bun desemn care se mărginește la reproducerea fidelă a formei este superior tabloului care, afară de forma perfect executată a restului, ar reproduce și culorile modelului, dar în mod greșit. Căci, făcînd pe spectator să aibă o senzație formată identică cu impresia ce i-a lăsat obiectul real, desemnul deșteaptă pe loc amintirea celorlalte elemente ale realității și le unește prin efectul deprinderei senzația formei desemnate. Din contra tabloul greșit care are pretenția de a fi mai complect depărtează de la început atenția de la lucrul zugrăvit și o fixează asupra rei execuțiuni a colorituluĭ, apoĭ, în lipsa identității între copie și model, senzația colorată nu este unită cu celelalte senzații elementare produse de natură; ea nu deșteaptă dară senzațiile surorĭ cu destulă putere pentru ca toate împreună să poată reconstitui de odată imaginea întreagă a lucruluĭ zugrăvit. Este de asemenea ușor de înțeles că ilusia provocată de opera de artă inspiră spectatoruluĭ un interes proporțional cu latitudinea care îĭ este lăsată de a complecta imaginea cu ajutorul elementelor și dè detaliile mai bine adaptate cu gustul său și cu dorința sa personală. Adevăratul rol al artistuluĭ nu este de a

www.dacoromanica.ro

mează toate simțurile externe, în cursul vieței întregi, fără altă contrazicere de cît acea care rezultă din considerațiuni hipotetice foarte îndepartate. Vin, apoi, realitatea corpului și realitatea tuturor obiectelor încunjurătoare. La un grad mai mic de realitate sunt lucrurile cari considerînd departarea lor enormă, finețea lor extremă saŭ alte împrejurări, sunt percepute direct numai printr'un singur simț, saŭ cari, chiar prin acest mijloc, daŭ numai un singur feliŭ de senzațiuni,—lăsînd să presupunem toate celelalte pe cari le-am simți dacă obiectul lor ar fi la îndămîna simțurilor. Așa sunt: fo-

---

reprezenta toate elementele imagineĭ pe care vrea s'o provoace în spirit. Misiunea sa este, așa zicînd, de a planta jaloane; de a fixa cadrul în care imaginația liberă de a se mișca, va crea imaginea voită de gusturile și inclinațiunile spectatorului. Astfel înțăleasă, opera va avea dublul folos, de a îmboldi spiritul artistic la alții și de a da în același timp, o direcție, o unitate, o simetrie creațiunilor imaginare ale spectatoruluĭ. In modul acesta, geniul unuĭ mic număr de artiștĭ poate ajuta mulțimea mai puțin înzestrată ca să scoată partea trebuitoare pentru tendința către reverie atît de naturală pentru om.

Mulțămită acestor considerațiuni, ne esplicăm pentru ce opera muzicală care lasă atîta latitudine imaginațiunilor celor mai variate, produce asupra unuĭ foarte mare număr de indivizi, efecte mult mai mari și mult mai fantastice decît celelalte opere de artă; și pentru ce, în schimb o statuĭe care, cînd e de o singură coloare, copiază deja în deajuns natura, displace cînd reproduce și culorile modeluluĭ, așa încît imaginația nu mai are nimic de adăogat, afară doar de mișcare.

www.dacoromanica.ro

silele carĭ sugerează ideea condițiunilor vitale ale ființelor organice ce acopereaŭ globul acum cîte-va milioane de anĭ; lumina solară care, cu ajutorul spectroscopuluĭ, arată compoziția chimică a soareluĭ etc. Aicĭ este limita între pozitiv și hipotetic.

Scoborîndu-ne încă pe scara realităților, întîlnim lucrurĭ din ce în ce maĭ hipotetice și din ce în ce maĭ puțin probabile; o asămănare vagă care se șterge cu cît ne îndepărtăm, le leagă abia de experiența propriu zisă. Suntem liberĭ de a crede că planetele și stelele chiar au ființĭ analoage cu locuitoriĭ pămîntuluĭ, că pretutindenĭ unde există materie, există organisme, adecă inteligențĭ; că în eterul universal plutesc forme înzestrate cu calităților infinit maĭ superioare, în legătură cu mediul lor; că sunt ființĭ carĭ ne întrec atîta prin numărul și fineța simțurilor lor, în cît cunosc, în această lume și în altele, lucrurĭ pe care noĭ nicĭ nu le putem bănui macar; că locuitoriĭ spațiilor călătoresc dintr'o lume în alta; că pentru dînșiĭ metempsicoza este reală, etc. Aceste credințĭ și atîtea altele sunt posibile, dacă, uitînd partea iluzorie a lucrurilor și îndreptînd toată atențiunea noastră cătră aceea ce au real într'însele creăm, după chipul lumeĭ noastre și în directă legătură cu dînsa, o infinitate de lumĭ succesiv adăogite unele cătră altele; putem merge pe calea aceasta pînă a acorda însușirea realităților lucrurilor recunoscute maĭ întăĭ ca iluzoriĭ. Dacă, din contra, ne captivează partea iluzorie a lumeĭ, atuncĭ analogia ne face

www.dacoromanica.ro

să declarăm pe rînd iluzorie, totalitatea lucrurilor reale, și prin dreaptă eliminare, restrîngem din ce în ce mai mult limitele realității pînă o nimicim desăvîrșit. Dintr'o slabă asămănare între starea de vis de starea de trezie putem, de pildă, conchide că viața este un vis. Fiecare e liber să raționeze astfeliu: în timpul somnuluĭ meu cred în realitatea viselor mele și decĭ în nerealitatea a tot ce am văzut cînd nu dormeam, tocmaĭ precum, cînd sunt treaz, cred în realitatea a tot ce văd și în nerealitatea visurilor; nu am, prin urmare, maĭ mult drept în timpul trezieĭ să declar de iluzoriu obiectul visuluĭ meu, după cum n'aș avea în timpul somnuluĭ meŭ dreptul de a privi ca nereal ceea ce am văzut fiind treaz. Trezia și visul nu se prezintă dar, în toată durata lor, pe un picior de perfectă egalitate; și de oarece simțurile-mĭ daŭ informațiunĭ diametral opuse după cum dorm orĭ veghez, urmează că visurile ca și realitatea ordinară sunt o mreajă dublă de iluziĭ. Așa, deși trăesc acvea, viața mea este numaĭ un lung vis întrerupt de un vis maĭ scurt în momentele pe care le numesc somn, precum în acest din urmă vis se vîră une-orĭ unul sau maĭ multe vise maĭ micĭ încă.

E probabil că în realitate eŭ trăesc într'o altă lume decît aceea în care mi se pare că mă aflu și că dorm într'un colț al lumeĭ reale de care nu-mĭ daŭ seamă în somnul meŭ. De la ațipirea mea am visat o întreagă epopee: m'am simțit de odată copil mic, încunjurat de părinții care ziceaŭ că mi-aŭ dat vieață; am avut

www.dacoromanica.ro

o copilărie, o tinerețe, o vrîstă adultă ; m'am văzut în luptă cu lucrurile cele mai feliurite și cu ființi mai mult sau mai puțin răle cari, din fericire, există numai în închipuirea mea. Visul își va urma drumul pînă ce o catastrofă îl curmă, adecă pînă cînd mi sa va părea că lucrurile și ființele fantastice cari conspiră în potriva mea îmi vor fi dat o lovitură mortală ; în acest moment, îngrozit de lovitura și de moartea ce mi se întîmplă în vis, mă voiu trezi și, odată readus la viața reală, voiu avea ocaziunea de a povesti visul meu unor persoane pe cari poate le voiu fi văzut în somnul meu.

Ori cît de ridicole ar fi aceste hipoteze ele sunt totuși mai puțin nelogice decît speculațiunile acelor idealiști capabili de a susținea că lumea exterioară întreagă este o vastă iluzie, produs al conștiinței noastre ; că noi trăim într'o lume reală cu totul diferită de a noastră ; că în acea lume transcendentă și în adevăr reală, niște ființi cu conștiința altfeliu constituită și-or fi creînd iluzii diferite de ale noastre ; că acolo este cu putință și de conceput ceea ce credem aici imposibil cum ar fi o materie fără spațiu, efecte fără cauză etc., etc. ; că, înfine, conștiința însă-și poate fi o iluzie și în special o iluzie de individualitate ce s'ar face o porțiune neindividualizată a unei materii infinite care formează un tot infinit și ne divizat.

Prin aceste pilde am vroit să arăt că toate impresiile noastre au un dublu aspect : real și iluzoriu. Lucrul cel mai real pare puțin cam iluzoriu, și ĭarăși, lucrul cel mai iluzoriu pare

www.dacoromanica.ro

pînă la un punct real. Aceasta nu însămnează că acelaşĭ, obiect este tot odată real şi ne real, saŭ că asemenea dualitate ar fi admisibilă. Se crede totdeauna că un lucru este numaĭ real saŭ numaĭ iluzoriu, după impresia primită. Se înţălege de la sine, că nu e vorba impresiunile trecătoare; căcĭ, dacă o iluzie poate face pentru moment efectul realităţiĭ, o schimbare în condiţiunile percepţiuniĭ îndreaptă greşala. Am în vedere efectele carĭ se repetă şi carĭ capătă importanţă cu cît conştiinţa se măreşte şi se diferenciază, aşa că se pot privi ca rezultatul experienţeĭ noastre întregĭ.

Pentru a recunoaşte efectele acestuĭ gen, şi pentru a şti astfeliŭ, într'un caz dat, dacă avem a face cu lucrurĭ reale saŭ cu aparenţe înşălătoare, trebuie să aplicăm următoarele două regule:

1° Tot ce ne este dat direct de unele simţurĭ ca existînd, este real, numaĭ dacă nu este contrazicere între percepţiunile diferite ale aceluĭaşĭ simţ saŭ între acestea şi percepţiunile ce derivă din celelalte simţurĭ. In caz contrar, avem o iluzie. Această regulă a fost în deajuns explicată şi justificată prin ceea ce precede.

2° Este real tot ce rezultă dintr'o experienţă *indirectă*, adecă tot ce se scoate dintr'o serie maĭ mult saŭ maĭ puţin lungă de inducţiunĭ saŭ analogiĭ, fie că acestea se rapoartă la acelaşĭ simţ saŭ la alte simţurĭ. Dacă nu se întîmplă astfeliŭ, avem o iluzie. Această regulă este o extenziune a celeĭ dintîiŭ; vom ţogi cîteva reflexiunĭ.

www.dacoromanica.ro

Ideile aŭ ca origine combinaţiunea simţurilor actuale saŭ a senzaţiunilor trecute păstrate în memorie, saŭ şi a unora şi a celorlalte. Senzaţiile actuale, fiind impuse conştiinţeĭ de lucrurile carĭ impresionează imediat simţurile, sunt cele dintîiŭ carĭ determină modul de activitate intelectuală regulînd deprinderile intelectuală cărora trebuĭe să se conformeze toate celelalte combinaţiunĭ de senzaţiĭ actuale. Creaţiunile cele maĭ fantastice ale imaginaţieĭ consistă numaĭ în senzaţiĭ păstrate în memorie, şi combinate în chipurĭ carĭ prezintă oarecare analogie cu chipul în care se combină senzaţiile actuale. Urmează de aicĭ că experienţa actuală şi reală a simţurilor este în aceleaşĭ timp baza tuturor cunoştinţelor şi punctul de plecare a tuturor speculaţiilor noastre.

Am aratat deja că însuşirile distinctive ale realităţiĭ şi ale iluzieĭ se şterg cu cît obiectul speculaţiunilor noastre se depărtează de această origine ; să adăogim că credinţa în realitate slăbeşte în aceĭaşĭ proporţie. Dar, pe lîngă această lacună inevitabilă este şi alta de o importanţă teoretică şi practică maĭ mare, şi care din fericire poate fi umplută. Iată de ce este vorba. Dacă luăm ca bază senzaţiile unuĭ singur simţ saŭ o singură categorie de senzaţiĭ ale unuĭ saŭ a maĭ multor simţurĭ şi de acolo ne rîdicăm din analogie în analogie, pînă la cele maĭ înalte speculaţiunĭ, înterpretînd lucrurile numaĭ prin senzaţiĭ şi combinînd cel dintîiŭ numaĭ în modul cum se combină cele de al doilea, ajungem la concepţiĭ contrare acelora ce-am fi ob-

www.dacoromanica.ro

ținut dacă porniam de la senzațiile unuĭ alt simț saŭ ale uneĭ alte categoriĭ de senzațiĭ. Cu modul acesta putem ajunge la atîtea concepțiunĭ deosebite despre lume cîte categoriĭ diferite de senzațiunĭ avem. Pornind de la senzațiile vizuale, putem crede că lumea cunoscută este numaĭ un aspect, o aparență a uneĭ lumĭ reale care nu se poate cunoaște în sine; că această aparență este o creațiune a conștiinței și nimic maĭ mult. Plecînd numaĭ de la senzațiile tactile putem crede că lumea este compusă din lucrurĭ carĭ se pipăie, se ciocnesc, se compun, se divid, lucrurĭ carĭ se pot cunoaște sub toate raporturile lor și chiar în esența lor. Pornind numaĭ de la senzațiile ce ne produce văzul saŭ halucinația putem crede că lumea cunoscută este numaĭ un vis saŭ o halucinație. Putem, dacă urmăm tot așa, să construim o mulțime de sisteme unilaterale. Aceste sisteme sunt evident neadmisibile din moment ce fiecare din ĭele esclude pe toate celelalte și ceea ce este falș în fie-care, este tocmaĭ partea direct contrară sistemelor vecine, căcĭ precum contrazicerea dovezilor simțurilor este pentru lucrurĭ semnul iluzieĭ, tot așa sunt iluzoriĭ concepțiile speculative ieșite din senzațiile unilaterale carĭ sunt contrazise de concepțiile derivate din alte senzațiĭ, din moment ce afirmările indirecte ale simțurilor n'ar putea proba nicĭ maĭ mult, nicĭ altfeliu decît percepțiunile directe. Apoĭ, precum lucrurile percepute direct sunt reale numaĭ întru cît, în raport cu existența lor totală saŭ parțială, afirmarea dife-

www.dacoromanica.ro

ritelor simțuri nu sunt în dezacord, tot așa concepțiile speculative corespund cu realitatea numai întru cît ele derivă din tot soĭul de afirmări ale simțurilor, întru cît ele constituĭe linia comună unde se întîlnesc toate concepțiile unilaterale derivate din diferitele categorii de senzații.

Ca încheĭere generală vom spune că dacă vrem să cunoaștem realitatea și nerealitatea în toată întinderea sferei intelectuale, dacă vrem să construim în același timp un sistem rațional al cunoștințelor, trebuĭe să punem la baza luĭ toate datele experienței reale, să adăugim acestor date toate concepțiile noastre speculative și să controlăm, în fine, pînă la ce punct sunt de acord datele experimentale ca și concepțiile speculative, pentru a trage linia de despărțire între lumea reală și lumea iluzorie. Este evident că acest sistem de credințĭ concordante permite, și el, să ne rădicăm pînă la cele mai înalte regiunĭ ale gîndiriĭ; numai că efectul realității merge slăbind cu cît ne depărtăm de punctul de plecare; cu cît ne șuim, cu atît e mai greŭ de a deosebi realitatea de ne realitate.

Nimic nu e mai ușor, pare-se, decît a coordona toate credințele noastre într'un sistem unic de cunoștințĭ. Intîlnim totuși adesea oamenĭ învățați, savanți, carĭ aŭ un sistem anumit în materie științifică și întrebuințează unul opus în chestiunile politice, propun un al treilea cînd e vorba de religie și așa mai departe. Cîțĭ filosofĭ nu se conduc în viața practică ca și cum n'ar cre-

www.dacoromanica.ro

de în filozofia lor și filozofează ca și cum ar fi complect străinĭ ideilor pe carĭ le aplică zilnic în viața practică! Nu este dar ușor de a de a îmbrățoșa de-odată totalul credințelor noastre pentru a le armoniza. Cercetînd bine, fie-care va găsi din timp în timp, în vre-un colț al spiriturluĭ său și printre cele maĭ neînsămnate, o credință care se potrivește cu sistemul general al cunoștințelor sale.

Am demonstrat că cunoștința cea maĭ sigură în privința realităților este acea care rezultă direct saŭ indirect din datele concordante ale experienței întregĭ, — adecă atît din experiența personală, cît și din experiența ce ne-a fost transmisă de străbunĭ noștri saŭ care ne-a fost împărtășită de contemporanĭ noștri. Este netăgăduit că urmașiĭ noștri vor descoperi, realităț nouă și că vor găsi, din contra, iluzoriĭ o mulțime de credinț carĭ ni se par astăzĭ neatacabile. Pentru că, fără a socoti moștenirea ce le vom lasa, urmașiĭ noștri vor avea o experiență proprie, care nouĕ nu ne lipsește absolut,

In acest senz, și numaĭ în acesta, cunoștințele noastre nu încetează nicĭ odată de a fi relative.

§ 3. *Adevărul.*

Adevărul este cunoștința esactă a deosebirĭ dintre lucrurile reale și cele nereale; greșala este confuziunea acestor două categorĭ, saŭ faptul de a lua una în locul celeĭ-lalte. Cît timp

www.dacoromanica.ro

eroarea nu este recunoscută ca atare, ea trece, bine înțăles, drept adevăr și produce toate efectele adevărului; fiind recunoscută, ea este înlocuită prin o altă credință, adevarată saŭ falșă, îndată chiar, saŭ după un șir maĭ lung orĭ maĭ scurt de cercetărĭ și îndoelĭ. Așa, noĭ recunoaștem ca greșelile noastre numaĭ credințele noastre trecute.

Adevărul recunoscut ca atare dă naștere unuĭ sentiment plăcut, siguranța; lipsa adevăruluĭ ne lasă pradă îndoeleĭ, care ne chinuește. Și de oare-ce căutăm totdeauna să îndreptăm un sentiment neplăcut și să-ĭ substituim contrariul, nu cruțăm nimic pentru a goni îndoiala chinuitoare și a o înlocui prin plăcerea care însoțește siguranța. Două căĭ conduc la această supremă mulțămire: una, credința, ne face să primim, fără cercetare, toate creațiunile închipuirĭĭ, saŭ tot ce-a comunicat o altă persoană prin graiŭ saŭ prin scris; alta, convingerea, admite ca adevărat, numaĭ ceea ce se percepe aevea, saŭ ceea ce derivă în mod pozitiv din cunoștințele experimentale saŭ e în concordanță cu dînsele. Aceasta se aplică și experienței interne ca și cele exterioare.

Calea convingereĭ, considerată ca cea maĭ sigură și în genere urmată de savanțiĭ contemporanĭ, va fi dar călăuza noastră în acest studiŭ. Să rezumăm decĭ regulele împrăștiate în paragrafele precedente:

1) *Lucrurile percepute aevea de către simțurile externe saŭ interne sunt distinse ca reale saŭ nereale, după cum sunt saŭ nu de acord, în raport*

www.dacoromanica.ro

cu existența lor, cu dovezile simțurilor ce contribue la percepțiunea lor.

Cu această primă distincțiune începe clasificarea. Se pun într'o singură clasă lucrurile unite între dînsele printr'un raport de asămănare din punctul de vedere al caracterelor și al realității; într'o altă clasă se pun lucrurile ce aŭ în comun caracterul ne-realității și carĭ, prin aceasta chĭar, se deosebesc de cele dintîĭ. Acesteĭ prime împărțirĭ, maĭ ales în ceea ce privește realitatea, îĭ urmează alte subdiviziunĭ carĭ se subîmpart la rîndul lor și așa maĭ departe.

Cu cît analizăm maĭ bine obiectele percepțiunilor noastre, descoperim asămănărĭ și deosebirĭ carĭ permit a întroduce subdiviziunĭ nouă în clasificația generală. Asămănarea saŭ deosebirea lucrurilor se raportă la coexistența saŭ la sucesiunea lor, în actul percepțiunĭĭ, la cîtimea lor, în fine la toate elementele saŭ circumstanțele ce ne sunt vădite prin elementele și circumstanțele senzațiunilor. A judeca, însamnă pur și simplu a declara că un lucru are saŭ n'are cutare proprietate și că din acest punct de vedere, ele trebue să între într'o aceeașĭ clasă saŭ să fie puse fie-care într'o clasă aparte. Prin enunțarea uneĭ ideĭ generale exprimăm numaĭ ideea uneĭ clase de lucrurĭ ce se asamănă sub oare-care raport: și prin enunțul orĭ-cărĭĭ alte ideĭ abstracte se exprimă un caracter anumit prin care toate lucrurile se pot asamana saŭ deosebi. Clasificația este dar scopul tuturor operațiilor intelectuale.

www.dacoromanica.ro

2) *Lucrurile carĭ sunt percepute efectiv sunt deduse prin analogie saŭ instrucțiune din acele percepu'e efectiv. Ele se disting apoĭ în reale saŭ nereale după cum existența lor este saŭ nu este compatibilă cu existența totalului celorlalte lucrurĭ deduse de o potrivă prin analogie saŭ inducțiune din lucrurile percepute efectiv, adecă după cum le putem saŭ nu considera ca deduse din totalitatea experienței.* Aceleași regule servesc maĭ tîrziŭ să aranjeze aceste lucrurĭ în clasa lucrurilor percepute în mod efectiv.

Inducțiunea și analogia sunt rezultatul deprinderei intelectuale, cîștigată și impusă în timpul percepțiunei; aceasta însamnă că gîndim lucrurĭ necunoscute exact, după cum suntem deprinși a gîndi lucrurile cunoscute prin percepțiune. Astfeliŭ, de la lucrurile deja percepute se conchide la lucrurile necunoscute încă, dar pe carĭ le putem percepe îndată ce ne dăm osteneală a le verifica. De la lucrurile care sunt fructul experienței altuia și pe carĭ le-am verificat, conchidem la existența tuturor acelora pe carĭ le-aŭ perceput și transmis pe urmă alte persoane. Apoĭ, de la lucrurile cunoscute atît prin propria noastră experiență cît și prin experiența altuia conchidem la lucrurile carĭ se pot cunoaște numai întîmplător saŭ carĭ pot primi numai un control indirect și parțial din cauza îndepărtăreĭ lor, în timp saŭ în spațiŭ de exemplu. De la aceste din urmă și de la orĭ-care altele se conchide, în fine, la lucrurile neverificabile și neperceptibile. Se înțălege că, dacă adevărurile curat experimentale daŭ sigu-

www.dacoromanica.ro

ranță deplină, adevărurile datorite analogiei sau inducțiunei și carĭ n'aŭ fost încă controlate daŭ numaĭ o siguranță necomplectă și cu atît maĭ incomplectă, cu cît sunt neverificabile și maĭ depărtate de datele simțurilor. Cu alte cuvinte, toată seria de hipoteze variază, în raport cu siguranța, de la cele maĭ probabile pînă la cele maĭ puțin probabile.

Dar noĭ nu ne mulțămim cu adevărurile escluziv experimentale carĭ nu ne descopăr nicĭ trecutul îndepărtat, nicĭ viitorul infinit, în spațiile neaccesibile. Numărul lor restrîns n'ar putea stinge setea noastră de a cunoaște, nicĭ să pue capăt chinurilor îndoeleĭ. Iată de ce hipotezele cele maĭ probabile, admise sub beneficiŭ de control, sunt numeroase pentru adevărurile științifice. Suntem cu atît maĭ înclinați a uza de hipoteză cu cît știm că cea maĭ mare parte din adevărurile experimentale aŭ început prin a fi simple presupuneri. Hipoteza este una din fazele necesare ale cercetărilor științifice. Ba maĭ mult, mulțămită obiceiului, dăm deplină încredere multor hipoteze neverificate și rezerva în privința verificăriĭ lor devine numaĭ platonică, dacă nu dispare chiar cu totul din minte. Așa suntem convinșĭ că fenomenele naturale pe carĭ le-am perceput tot-deauna în acelașĭ chip, se repetă în spațiile și în epocile carĭ nu sunt încă saŭ nu vor fi nicĭ odată accesibile pentru simțurile noastre; admitem ca ale noastre proprĭi dîndu-le aceeașĭ încredere, experiențele și cercetările științifice pe carĭ leaŭ făcut alțiĭ în diferite timpurĭ și locurĭ și carĭ

www.dacoromanica.ro

ne-aŭ fost transmise prin graiŭ saŭ prin scris, etc. S'au esclus în mod absolut dintre adevărurĭ ştiinţifice numaĭ hipotezele cu totul neverificabile carĭ constituie materia primă a artelor frumoase şi a unor speculaţiĭ metafizice.

O ultimă operaţie în cercetarea adevăruluĭ găsită prin analogie saŭ inducţiune este verificarea sa; ceea ce ne conduce la această a treia şi ultimă regulă:

3) *Adevărurile generale descoperite prin analogie şi inducţiune devin verificabile prin aplicaţia lor practică la cazurĭ particulare pe carĭ nu le-a constatat percepţiunea efectivă.*

Această regulă are ca formă logică silogismul, a căruĭ întrebuinţare formează metoda deductivă şi care conduce la două rezultate: maĭ întâiŭ aplicaţia practică a adevăruluĭ descoperit prin inducţiune şi analogie, adecă prevederea celor ce se vor întîmpla în viitor, saŭ a celor ce se întîmplă la o distanţă inaccesibilă, orĭ pretutindene unde este lipsă de percepţiunĭ directe; apoĭ tăria saŭ netăria adevăruluĭ cînd sunt în măsură de a constata în mod experimental realizarea saŭ nerealizarea prevederilor noastre.

Să luăm ca esemplu un silogism bine cunoscut:

a) Toţĭ oamenĭĭ sunt muritorĭ.
b) Cajus este om.
c) Decĭ Cajus este muritor.

Majora acestuĭ silogism exprimă un adevăr universal descoperit prin inducţiune. Căcĭ, după ce am constatat prin percepţiunea efectivă că

www.dacoromanica.ro

toți oamenii pe cari i-am cunoscut aŭ murit la un moment dat, am conchis prin inducțiune că oamenii ce trăesc încă trebue să moară de asemenea ; grație deprinderei intelectuale am asămuit necunoscutul cu cunoscut, am pus în aceeași clasă pe oamenii pe cari-i știm că-s morți și pe aceĭ pe cari încă îĭ știm că n'aŭ murit și am declarat că între toți există acest raport de asămănare *că eĭ sunt muritorĭ*. Dar în fine, aceasta e numaĭ o hipoteză și pentru a o controla, o aplicăm treptat la toate cazurile particulare ce se prezintă și sunt cuprinse implicit în enunțul săŭ universal. In silogismul nostru, îl aplicăm individuluĭ Cajus, pe care în mod provizoriŭ îl declarăm muritor, ca fiind cuprins în numărul indivizilor pe carĭ majora îĭ declară de muritorĭ. Dacă această concluzie se verifică, dacă moare Cajus, hipoteza enunțată în majoră se îmbogățește cu una din verificările parțile pe care o poate primi și probabilitatea sa crește ; dar dacă, în contra orĭ-cărĭi așteptărĭ, Cajus nu moare, hipoteza cade cu concluzia, pentru că verificarea probează că toți oamenii nu sunt muritorĭ. Pe de altă parte, se poate ca hipoteza să fie întărită de Cajus, dar contrazisă de Priscus. Rezultă de aicĭ că concluzia poate fi adevărată deși scoasă dintr'o majoră falșă, pe cînd majora n'ar putea fi adevărată cînd concluzia e falșă. Prin urmare, nu concluziă îșĭ trage tăria sa din majoră ci aceasta din concluzie. Silogismul n'ar putea dară să conducă la adevăruri nouĕ ; el ajută numaĭ la verificarea datelor analogiei și inducțiunii. La

www.dacoromanica.ro

aceasta se reduce rolul deducțiunii într'o logică științifică ce pretinde a se ocupa de descoperirea unor adevăruri reale.

Putem, de sigur, împreună cu partizanii actuali ai logicei lui Aristotel, să considerăm logica deductivă ca o știință care face abstracțiune de lumea reală și să admitem că în orice silogism majora exprimă *in hypothesi* un adevăr absolut.

In acest caz concluzia va avea de sigur soarta majoreĭ: ea de asemenea va fi adevărată numaĭ *in hypotesi*. Cu alte cuvinte, o concluzie de acest fel va conținea un adevăr logic care poate în același timp să nu fie un adevăr real. O asemenea logică, cu datele convenționale (sămănînd în aplicația sa cu un joc convențional de calcul, ca eșecurile) este în adevăr folositoare numaĭ cînd e vorba de a aplica adevăruri, principiĭ saŭ regule de convenție. In aceste limite folosul său e mare. Dialectica întrebuințează cu mare folos silogismul în teologie, unde e vorba de a aplica adevăruri spuse de Dumnezeŭ și primite fără restricțiune; în jurisprudență, unde e vorba de a aplica principiĭ și legĭ impuse de legislator; în politică, în morală, în etichetă și în tot ce se leagă cu raporturile sociale, atuncĭ cînd e vorba de a aplica regule de conduită cerute de moravurĭ și admisă de toată lumea. Avem atuncĭ la îndămînă silogisme infailibile ca aceste: Dumnezeŭ a zis că toțĭ aceĭ carĭ nu vor crede în adevărata religie vor merge în iad; cutare nu crede în adevărata religie, decĭ el va merge în iad. Orĭ

www.dacoromanica.ro

ce cumpărător trebue să plătească prețul lucruluĭ cumpărat; cutare este cumpărător, decĭ el trebue să plătească prețul. Orĭ ce cetățean care cu conștiință face daune patrieĭ sale, în loc de a o servi în chip legal, este un trădător infam; cutare este dovedit că în cutare ocazie a cășunat daune patrieĭ sale, decĭ este un trădător infam. Oamenĭĭ răŭ crescuțĭ nu merită să fie în societatea persoanelor bine crescute; cutare este răŭ crescut, decĭ nu trebue să fie primit etc. In toate aceste silogisme adevărul enunțat în majoră nu este descoperit prin inducțiune saŭ analogie și primit ca o probabilitate; din contra ea e citată de bună voe și primită ca un adevăr absolut; de aceea și concluziea este adevărată numaĭ în senzul că este *vroită*. E adevărat că analogia este de multe orĭ întrebuințată pentru a descoperi un principiu noŭ care nu este anume impus și primit, ca voința legislatoruluĭ în jurisprudență saŭ vroința dumnezeească în teologie, acolo unde această voință nu este exprimată în mod explicit; dar odată principiul acesta găsit, i se dă caracterul de adevăr absolut ca și tuturor principiilor create de bună voĭe. Lucrurile se petrec ast-feliŭ cînd acel care raționează asupra principiilor e chemat să aplice o vroință deja stabilită.

Cînd din contra cine-va are pretenția de reformator, de legislator saŭ de critic, și vrea să descopere saŭ să stabilească în ordinea morală principiĭ maĭ conforme cu datele experimentale și cu natura lucrurilor, trebue să se adreseze

www.dacoromanica.ro

inducțiuneĭ și analogieĭ, ca și în orĭ ce știință naturală.

Logica deductivă este netăgăduit de cea maĭ mare însămnătate pentru dialectica pusă în serviciul principiilor create de vroință. Cînd ne gîndim că din vecĭ activitatea intelectuală a fost cu totul absorbită de discuțiĭ particulare saŭ publice asupra religiuniĭ, moraleĭ, politiceĭ, dreptuluĭ, moravurilor și a tot ce este de domeniul convențiunilor sociale, vedem cum s'a stabilit credința iluzorie că deducțiunea logică are puterea de a descoperi adevăruri cu totul nouă. Această pretențiune este cu atît maĭ puțin întemeiată cu cît, după observația luĭ Stuart Mill, cercetarea deductivă este o curată petitio principii, pentru că concluzia căutată este implicit enunțată în majora silogismuluĭ.

Să trecem acuma la o altă ordine de adevăruri, inductive numaĭ în aparență.

Să presupunem, de pildă, că vedem pentru prima oară o casă clădită toată în lemn și că anume e compusă din o sută de bucățĭ de lemn. Luînd bucata de lemn No. 1 constatăm prin percepțiunea efectivă următoarele treĭ adevăruri:

a) No. 1 este de lemn.
b) No. 1 este o parte a caseĭ.
c) Decĭ o parte a caseĭ este de lemn.

După aceasta putem esprima aceste adevăruri în orĭ și care ordine și să zicem de pildă:

c) O parte a caseĭ este de lemn.
b) Această parte este No. 1.
a) Decĭ No. 1 este de lemn.

www.dacoromanica.ro

Notați că prin propoziținea b exprimăm numaĭ echivalența altor două propoziținĭ: declarăm că în aceste din urmă putem înlocui „No. 1“ prin „o parte a caseĭ“ saŭ „o parte a caseĭ“ prin „No. 1“ și că aceste două expresiunĭ arată acelaș lucru considerat din două puncte de vedere diferite.

După ce am făcut o sută de judecățĭ analoage pentru o sută de bucățĭ de lemne, le totalizăm în raționamentul următor:

a) *No. 1 este de lemn, No. 2 este de lemn .... No. 100 este de lemn,* saŭ maĭ scurt *numerele 1 pînă la 100 sunt de lemn.*

b) *Insă aceste 100 de bucățĭ alcătuesc casa.*

c) *Decĭ toată casa este de lemn.*

Nimic nu-ĭ maĭ ușor apoĭ de cît a schimba șirul indicat și a spune, de pildă:

c) Toată casa este de lemn.

b) Insă ea se compune din o sută de bucățĭ.

a) Decĭ toate bucățile, de la cea dintîiŭ pînă la o sută, sunt de lemn.

Aicĭ încă proporțiunea se mărginește a exprima echivalența celorlalte două.

In această din urmă judecată ne putem mărgini la echivalența uneĭ părțĭ a caseĭ și să zicem:

c) Toată casa este de lemn.

b) No. 1 este una din părțile eĭ.

a) Decĭ No. 1 este de lemn.

In toate aceste exemple proporțiunile ce se unesc într'un singur raționament nu decurg unele din altele, în acest senz că una este descoperită numaĭ prin ajutorul alteĭa, căcĭ ele

www.dacoromanica.ro

exprimă toate adevăruri de o potrivă experimentale, şi cînd nu mai suntem în prezenţa obiectului perceput, ajunge să ne amintim una din acele proporţiuni, pentru ca, mulţămită deprinderei, celelalte să urmeze în mintea noastră cu caracterul unor adevăruri constatate în acelaşi moment, în raport cu acelaşi obiect. Aceasta poate părea evident pentru raţionamentele de mai sus, formate din propoziţiuni echivalente asupra feliului de materie a unui lucru, din moment ce numărul lor restrîns le permite a se prezenta în bloc spiritului nostru. Dar să presupunem că percepţiunea unui singur lucru ne sugerează atîtea propoziţiuni echivalente pe care spiritul e incapabil de ale înţălege în totalul lor şi pe toate de-odată. In acest caz, amintirea unei propoziţiuni va deştepta pe rînd amintirea unei serii întregi de propoziţiuni echivalente, pînă ce ajungem la o propoziţiune pe care n'am avut-o în gînd de loc în acelaşi timp cu cea dintîiu; de acolo vine iluzia că ea este dedusă din aceasta şi nu chiar din experienţă. Acest soiu de iluzie este comun în cercetările matematice; căci matematica este ştiinţa cantităţii, adecă a unui element pe care-l găsim în tot ce se poate cunoaşte saŭ închipui, şi care, cu ocazia percepţiunii unui singur lucru ne procură cel mai mare număr de propoziţiuni echivalente.

Examinînd în adevăr, din punctul de vedere al cantităţii, un corp saŭ o gramadă de corpuri cari pot fi percepute, putem, fără a ieşi din aceste limite, să descoperim şi să consta-

www.dacoromanica.ro

tăm prin percepțiunea efectivă toate raporturile de cantitate a căror cunoștință formează știința matematică; a constata apoĭ axiome saŭ teoreme, a face operațiunĭ însamnă doară numaĭ a constata cantitățĭ saŭ raporturĭ echivalente și a le înlocui unul prin altul, așa—ca să începem cu o axiomă de geometrie. Dacă între două puncte ce sunt înaintea noastră, facem să treacă o sfoară foarte întinsă și alte șferĭ maĭ puțin întinse, putem face următorul raționament.

a) *Sfoara cea maĭ întinsă între aceste două puncte este cea maĭ scurtă din toate șferele întinse.*

b) *Insă linia dreaptă între acele două puncte se confundă în mersul sĕu cu sfoara cea maĭ întinsă.*

c) *Deci linia dreaptă este drumul cel maĭ scurt între aceste două puncte.*

După ce am stabilit toate axiomele printr'o măsură efectivă a dimensiunilor, trecem la teoremele maĭ puțin evidente, servindu-ne de aceleașĭ mijloace și ajungem la niște raționamente ca aceste.

a) 90 *de grade sunt egale cu suma unghiurilor ascuțite ale triunghiuluĭ drept-unghiŭ pe care-l am dinaintea mea.*

b) *Insă unghiul drept al acestuĭ triunghiu este și el egal cu 90 de grade.*

c) *Deci în acest triunghiŭ unghiul drept este egal cu suma celorlalte două unghiurĭ ascuțite.*

Dacă vroim să stabilim teorema cu ajutorul altor teoreme sau axiome, înlocuim cantitatea „90 de grade“ din propozițiunile *b* și *c* prin o

www.dacoromanica.ro

altă mărime a cării egalitate, relativ la celealte două mărimi enunțate prin aceste două propoziții, este stabilită prin două teoreme sau axiome deja verificate. Pornind deci de la cîteva teoreme sau axiome supuse măsurării directe, ajungem astfeliu, din echivalență în echivalență, să formulăm toată seria adevărurilor geometrice; dar recurgem totdeauna la măsurarea efectivă pentru a verifica definitiv acest feliu de ducțiuni.

Să trecem la adevărurile aritmetice. Iată mai multe obiecte identice cari ne stau la îndămînă și din care putem face grupe pe cari le numim 1, 2, 3, 4, 5 etc. Apoi, desfăcînd și refăcînd aceste grupe, observăm că:

a) $1+1+1+1=4$

b) Insă $2+2=1+1+1+1$

c) Deci $2+2=4$

Judecăți analoage ne conduc să exprimăm nu numai această echivalență a numerelor într'un soiu de operațiuni, adunarea dar și echivalența a două diferite specii de operațiuni, ca adunarea și înmulțirea. De pildă:

a) $6=2+3$

b) Insă $2+2+2=6$

c) Deci $2+2+2=2\times3$

Urmînd tot așa, putem trece de la o operațiune la alta și să epuizăm toată știința numerilor fără a face altă ceva de cît a percepe echivalența numerelor sau a raporturilor numerice.

Este de observat că, în toate raționamentele matematice din cari am dat exemple, prin pro-

www.dacoromanica.ro

poziţiunile *a* şi *b* am constatat că două cantităţi exprimate în chip deosebit sunt egale cu o a treia exprimată în acelaşi chip şi propoziţia *c* ne a aratat că şi acele două cantităţi sunt egale între dînsele. In scurt, toată ştiinţa matematică se rezolvă într'un lung şir de raporturi constitutive echivalente pe cari n'ar putea să le cuprindă mintea noastră dintr'o singură ochire ; şi raţionamentele cari ne fac să trecem de la un raport la altul aŭ toate ca formulă : *Două cantităţi egale cu a treia sunt egale şi între sine.* Dar numai percepţiunea efectivă constată fiecare egalitate în particular.

Am arătat pînă aicĭ că adevărurile matematice au ca origine percepţiunea efectivă exercitată asupra unuia sau maĭ multor lucruri ce cad sub simţurile noastre şi că în limitele aceste, acele cunoştinţĭ se capătă după regula arătată la începutul acestuĭ paragraf.

In fapt, mergem maĭ departe şi întindem la orĭ-care lucru adevărul ce s'a descoperit în lucrul perceput aevea. Rîdicîndu-ne de la particular la universal, zicem că linia dreaptă este tot deauna drumul cel maĭ scurt de la un punct la altul, că, în orĭ-ce triunghiŭ dreptunghiŭ, unghiul drept este egal cu suma celorlalte două; că, orĭ unde se vor întîlni două grupe de două unităţi, ele vor forma împreună o grupă de patru unităţi şi aşa maĭ departe. Aicĭ ne aduce inducţiunea şi noĭ aplicăm a doua din regulele menţionate.

Adevărurile matematice, ca adevăruri universale, sunt decĭ curat inductive şi nu deduc-

www.dacoromanica.ro

ţiuniĭ datorim descoperirea lor. Ele se presintă, ce-ĭ drept, cu un aşa grad de siguranţă, că par a se deosebi radical de toate celelalte adevăruri de acest feliŭ; dar nŭ sunt poate două adevăruri inductive care să inspire o siguranţă egală. Din acest punct de vedere cunoştinţele scoase din inducţiune formează un şir lung descrescînd ca siguranţă şi matematicele n'aŭ nimica special afară doară că ocupă vîrful scăriĭ. Inducţiunile matematice sunt în adevăr, acele carĭ se verifică cel maĭ adese şi în modul cel maĭ complect pentru că aflîndu-se în tot ce cade sub simţurile noastre, la fiecare percepţiune nouă la fiecare moment din viaţă verificăm, vrînd ne vrînd, adevărurile matematice ce ne apare probabil de la primele percepţiunĭ; maĭ mult, găsim la fie-care pas toate elementele unuĭ adevăr matematic, aşa că trecînd de la un lucru la altul, nu găsim numaĭ un complement de informaţiune, ci ne loveşte o repeţire identică. Vin apoĭ celelalte adevăruri inductive ce se referă la un număr descrescînd de lucruri saŭ de insuşiri şi care, controlîndu-se maĭ rar şi maĭ puţin complect, se prezintă cu o siguranţă din ce în ce maĭ mică.

Să venim la aplicaţia practică a adevărurilor inductive, la metoda deductivă care se intrebuinţează, după a treia regulă, de cîte orĭ e vorba de a prevedea viitorul într'un caz dat, saŭ a descoperi vr'un lucru neaccesibil pentru simţurĭ, din cauza depărtăriĭ, saŭ a verifica în particular aceste adevăruri. Concluziile silogistice vor inspira o încredere proporţională cu

www.dacoromanica.ro

gradul de siguranță ce prezintă adevărurile inductive cuprinse în majoră. Așa vom avea cea mai mare încredere într'un silogism matematic ca acesta (scot minora prin prescurtare): „In orice triunghiu dreptunghiu unghiul drept este egal cu suma celorlalte două; deci va fi tot așa în triunghiul dreptunghiu ce voiu construi în cutare loc.“ Vom avea apoi o credință mai puțin absolută în silogismele științifice asemenea celor următoare: „Căldura dilată toate corpurile; deci ea dilată toate corpurile ce se află în stele. Toate ființele organice sunt muritoare; deci și noi suntem muritori, etc.“ In fine ne putem scobori pe scara silogismelor din ce în ce mai puțin convingătoare, pînă ce ajungem la un raționament ca acesta: „Toți oamenii ce au nasuri mari sunt inteligenți; deci Cajus care are un nas mare trebuie să fie inteligent.»

Am văzut pînă aici cum adevărurile matematice se bazează pe percepțiunea reală și pe inducțiune. Trebuie să adăugăm că analogia are și ea folosul ei în aceste materii; ea ajută prin sugestiunile sale concepția teoremelor, operațiunilor și a calculelor nouă.

Cît despre deducțiune, ea are unica țintă, ca pretutindenea de altfeliu, aplicația și verificarea adevărurilor preexistente. In rezumat, matematica este și ea o știință experimentală prin excelență, pentru că ea rezultă din experiența de toate zilele, de toate momentele, pentru că ea cuprinde cea mai mare doză de experiență.

Ceea ce s'a zis despre matematici se aplică de o potrivă și la logică. Legea incompatibili-

www.dacoromanica.ro

tăţiĭ ideilor contradictoriĭ, acea a clasificaţiuniĭ lucrurilor după prinpciiul unităţiĭ, acea a deprinderiĭ intelectuale, acea a inducţiuniĭ, a analogieĭ, a deducţiuniĭ etc., sunt constatate maĭ întâiŭ ca simple fapte de percepţiunea efectivă a simţuluĭ intern, cu ocazia fiecăriĭ operaţiuniĭ intelectuale; apoĭ, repetîndu-se, aceste fapte sunt ridicate în mod inductiv la rangul de legĭ nniversale şt noĭ credem atuncĭ că tot conform cu aceste legĭ se vor face operaţiunile noastre intelectuale pe viitor, ca şi operaţiunile mentale ale celorlalţĭ oamenĭ şi a orĭ-cărĭĭ fiinţe inteligente.

Experienţa este dară izvorul maĭ mult sau maĭ puţin depărtat al tuturor cunoştinţelor. Din experienţă derivă ideile juste şi cele exagerate, ideile căpătate prin întrebuinţarea metodeĭ experimentale propriu zise şi acele carĭ aŭ urmat o altă direcţiune. Ideile ce par înnăscute sunt în ultimă analiză numaĭ niştе sugestiunĭ inconştiente ale experienţeĭ trecute. Tot aşa şi cu acele ce ne par inspirate de o putere tainică; raţionale saŭ extravagante ele sunt numaĭ rezultatul uneĭ inducţiunĭ orĭ al uneĭ analogiĭ maĭ mult saŭ maĭ puţin riscate, inconştientă saŭ uitată. Aceasta fiind dat, este foarte necesar, în cercetările ştiinţifice, de a organiza metoda cercetărilor, în aşa chip, ca încheerile noastre să aibă cît se poate de multe baze în experienţă. Această metodă, eminamente experimentală şi ştiinţifică, ne am silit s'o justificăm în acest paragraf. Am numit-o calea convingereĭ opunîndu-ĭ credinţa care nu are în vedere

www.dacoromanica.ro

experiența saŭ care nu iea niciŭ una din precauțiunile carĭ tind a garanta legitimitatea concluziilor experimentale. Credința ne procură ideĭ ce derivă și ele din experiență, deși nu avem poate conștiință despre aceasta, dar dintr'o experiență viciată, trunchĭată, incomplectă: așa sunt acele generalizărĭ imprudente carĭ se bazează numaĭ pe cîteva fapte saŭ numaĭ pe unul chĭar și carĭ s'ar fi evitat dacă ne-am fi amintit despre faptele tot atît de cunoscute ce contrazic bazele primeĭ inducțiunĭ. Cînd credem orbește în spusele altuia, fie că e vorba de revelațiunĭ divine saŭ de cercetărĭ științifice, încă avem o generalizare prevăzută de adevărurĭ pe carĭ le-am constatat prin noĭ inși-ne și carĭ se găsesc în discursurile cărora le dăm crezare. Și această generalizare este greșită întru cît noĭ pĭerdem din vedere chĭar în acelașĭ moment propriile noastre observațiunĭ anterioare, și chĭar unele fapte actuale contrare faptelor carĭ aŭ captivat încrederea noastră. Metoda experimentală singură este capabilă de a ne feri de greșelile la carĭ ne expunem adesea prin intrebuințarea orĭ-cărĭ alte metode. Nu că suntem scutițĭ de orĭ-ce greșală, dar, urmînd-o, reducem la minimum causele de a greși. Această metodă se impune, în primul loc, pentru că toate ideile noastre, orĭ-carĭ ar fi ele, decurg din experiență; în al doilea loc, pentru că ea apropie cel maĭ mult ideile noastre de originea lor comună și care, în limitele posibiluluĭ, le face să derive în chipul cel maĭ direct dintr'un mare număr de fapte.

www.dacoromanica.ro

Fără îndoială, credința formată în afară de metoda experimentală poate fi mai adevărată, dar cel mai adesea se întîmplă contrariul; de altă parte, cum am zis, metoda experimentală însăși nu ne împedecă de a comite greșeli cari sunt descoperite și îndreptate de experiențele ulterioare. Dar dacă este așa, dacă cunoștințele experimentale însuși nu sunt valabile decît sub oarecare rezerve, care este valoarea adevărului ce posedăm? Vom încerca de a răspunde la aceasta gravă chestiune după ce am expus în cîteva cuvinte considerațiunile ce pot produce scepticismul în această materie.

Siguranța, cum am zis, este un sentiment plăcut, îndoielile, un sentiment plăcut. Siguranța naște din aflarea adevărului și, prin urmare se distinge de adevăr ca efectul de cauză. Mai mult, se acordă o valoare obiectivă adevărului și o valoare subiectivă siguranței. Cu toate aceste este aproape cu neputință de a separa adevărul de siguranță, așa ca să le izolăm complect. Este clar că adevărul dispare neapărat pentru noi și se modifică în același timp cu siguranța, din moment ce se manifestă numai sub forma siguranței actuale; așa în cît, prin însuși faptul că dispare siguranța, adevărul ar înceta de a fi accesibil, chiar atunci cînd ar rămînea în ființă cu toată dispariția tovarășului, adecă, dacă adevărul există independent de siguranță, el este neaccesibil prin însuși faptul acestei neatîrnări.

www.dacoromanica.ro

Valoarea adevărului care ne este accesibil confundîndu-se cu valoarea siguranței ne putem mărgini a studia numaĭ pe aceasta din urmă. Considerînd ideile numaĭ din punctul de vedere al siguranței, ne lovește maĭ întâiŭ lipsa lor absolută de fixitate și permanență. Ideile în privința unuĭ lucru dat variază cu indivizii, cu popoarele, cu rasele, cu regiunile locuite ; și aceleași ideĭ se transformă cu timpul în spiritul aceluiași individ saŭ al aceluiași popor prin evoluțiune saŭ degenerescență organică. Un individ poate chĭar să-și schimbe părerea dintr'un moment într'altul sub influența uneĭ iritațiunĭ nervoase, a uneĭ bolĭ, a uneĭ experiențe noŭă, a uneĭ argumentațiĭ deosebite etc.. Știm că se poate explica această continuă schimbare a ideilor zicînd că fiecare idee este, în fiecare spirit, rezultanta maĭ multor forțe date atît de constituția crieruluĭ cît și de mediul ce incunjură organul intelectual și că diversitatea impresiunilor venite din afară, unită cu varietatea constituțiilor individuale, trebuĭe să se traducă printr'o diversitate în ideĭ. Cutare individ, de pildă, își face o anumită idee despre cutare lucru pentru că *n* forțe (dintre carĭ numaĭ un foarte mic număr formează rațiunile conștiente) conlucrează la formarea acesteĭ ideĭ și pentru că el însuși are în vedere *n*—*a* considerațiunĭ. Dacă individul nostru își amintește

www.dacoromanica.ro

de o dată o altă considerațiune pe care o uitase saŭ capătă o nouă experiență saŭ dacă-i se aduce o nouă informațiune, orĭ îĭ se prezintă un nou argument pe care-l primește pentru un motiv saŭ altul: el nu va lipsi de a-șĭ schimba părerea saŭ ideea, pentru că de astădată forțele componente vor fi în număr de $n+b$ și el însușĭ va avea în vedere $(n-a)+b$ considerațiunĭ. Este permis, o repet, de a explica ast-fel diversitatea și mobilitatea ideilor, dar atuncĭ se pune o întrebare: dacă suntem expușĭ a ne schimba credințele după o mulțime de date ce se prezintă pe rînd și variază la nesfîrșit, unde este adevărul adevărat, și cînd ne este îngăduit a afirma că-l posedăm? Se poate răspunde că acela dintre noĭ care va avea crierul cel maĭ dezvoltat și care va cunoaște în acelașĭ timp toată experiența trecutuluĭ va stăpîni ultimul adevăr. Da, însă acest adevăr la rîndul său va fi cel din urmă numaĭ pentru generația de-acum, cel mult; căcĭ oamenĭĭ generațiilor viitoare vor avea probabil crierul maĭ dezvoltat decît al nostru și vor adăuga în tot cazul, la experiența ce le vom fi lăsat, fapte noŭă a căror cunoștință succesivă va produce o schimbare succesivă în ideĭ. Toate aceste considerațiunĭ par a legitima concluziunea sceptică, anume că *există pentru noĭ un singur adevăr*: *că nu putem canoaște nicĭ-unul.*

. . . . . .

Aci sfîrșește manuscrisul luĭ V. Conta. Paragraful intitulat *Adevărul* este evident neisprăvit. Ar fi interesant de a cunoaște concluzia autoruluĭ în această pri-

www.dacoromanica.ro

vință. Pentru a da o idee despre dînsa vom reproduce aicĭ treĭ note scrise pe marginea unuĭ exemplar din *Teoria Fatalismuluĭ*, care-ĭ aparţinuse luĭ (p. 209—213). Cele două dintăiŭ sunt chiar schiţa textuluĭ nostru «*Incercărĭ de metafisică*». Aceasta o vor recunoaşte uşor cetitoriĭ. A treia este foarte originală. Puţinĭ filosofĭ, după părerea noastră, ar împinge dezinteresarea ştiinţifică pînă acolo ca să atragă atenţia asupra contrazicerilor şi relativităţiĭ propriuluĭ lor sistem.

(*Nota trad. fr.*)

www.dacoromanica.ro

Impresie, ideeĭ, adevăr, sunt o rezultantă a forțelor date. Cutare își face o idee oarecare despre cutare lucru pentru că n forțe conlucrează la formarea aceleĭ ideĭ și pentru că individul are în vedere $n—a$ considerațiunĭ. Dacă individul își amintește o altă considerațiune uitată pînă atuncĭ, dacă îĭ se dă o nouă informațiune saŭ îĭ se arată un alt adevăr, orĭ îĭ se face cunoscută o experiență nouă, el va judeca desigur altfeliŭ pentru că forțele ce produc rezultanta vor fi de astă dată în număr de $n+b$ și motivele conștiente în număr de $(n—a)+b$. Dacă dar ne schimbăm părerea după împrejurărĭ, carĭ pot varia la nesfîrșit, unde este dar *adevăratul adevăr*? saŭ cînd putem zice că-l posedăm? Nicĭodată, pentru că totul variază vecĭnic.

——

Se zice că sistemul meŭ conduce la scepticism. Mărturisesc că există oarecare grad de scepticism în sistemul meŭ. Dar pentru că fiecare om trebuĭe să creadă ce-va (scepticul însuși crede și admite ca adevărat că nu este *nimic* sigur), eŭ cred asemenea în relativitatea adevăruluĭ și admit că în starea actuală a crie-

www.dacoromanica.ro

rilor (cel puțin a crierului meŭ), nu se poate recunoaște de cît sistemul meŭ ca fiind cel maĭ potrivit (într'un alt limbagiŭ s'ar zice cel maĭ probabil).

Se zice că este o contrazicere între afirmația sistemuluĭ meŭ și afirmația relativităților adevăruluĭ. Da, dar care sistem nu conține contraziceri esențiale? Dacă n'ar fi așa, un sistem infailibil ar convinge pe toată lumea și n'ar fi nicĭ odată combătut, distrus, schimbat. Singura deosebire este că eŭ mărturisesc contrazicerile mele și neputința mea de a cugeta altfelĭŭ, pe cînd ceĭlalțĭ nu fac aceasta. De altmintrelea, după sistemul meŭ se poate explica nevoia ce aŭ toate sistemele de a nu scăpa de contraziceri esențiale. In adevăr, diferenciarea treptată și schimbătoare a sistemuluĭ nervos unită cu varietatea și acumulațiunea experienței, aduce necontenit alte elemente și modifică pe cele vechĭ carĭ conlucrează la concepțiunea ideeĭ. In lipsă de elemente stabile și în *echilibrul permanent*, nu se poate construi un edificiŭ stabil și *scutit de contraziceri*, adecă scutit de elementele distrugătoare ale bazelor.

---

www.dacoromanica.ro

APENDICE [1]

INCERCARE DE METAFISICĂ

Planul lucrării

Cap. I.

Bazele metafiziceĭ

Secțiunea I. Locul metafiziceĭ printre științĭ.
Secțiunea II. Principiĭ fundamentale. — § 1. Existența.— § 2. Realitatea.— § 3. Adevărul. — § 4. Relativul și absolutul. — § 5. Cantitatea, numărul și infinitul.— § 6. Forma, calitatea și substanța. — § 7. Reducerea la unitate: 1), unitatea înțălegerĭĭ, 2), unitatea organuluĭ intelectual, 3), unitatea lumeĭ,

---

[1]). Schițele conținute în acest apendice sunt reproducerea textuală a foilor volante găsite în hîrtiile luĭ V. Conta.

www.dacoromanica.ro

Cap. II.

Lumea

Secțiunea I. Elemente constitutive ale lumeĭ. § 1. Forță și materie (adecă acțiune sau inacțiune a aceloraș lucrurĭ). — § 2. Spațiu și vid (adecă acțiune saŭ inacțiune a aceloraș lucrurĭ.—§ 3. Timp și repaos saŭ lipsă de repetiție (adecă acțiune și neacțiune a aceloraș lucrurĭ).

Secțiunea II. Necesitatea în lume (ca principiu organic conservator-conductor).

Cap. III.

Atragerea și respingerea universală

Cap. IV.

Asimilația universală

Cap. V.

Undulația universală

---

www.dacoromanica.ro

Cap. I.

BAZELE METAFIZICEI

Secțiunea I.

Necesitatea metafiziceĭ

Baza cunoștințelor considerate ca un *tot*. Necesitatea mintală de a reduce totul la unitate; ea este pentru științĭ ceea ce este ideea generală pentru faptele particulare. In zadar am refuza de a generaliza toate științele, precum am refuza în zadar să concepem o idee generală pentru faptele ce aŭ o trăsătură comună, căcĭ o generalizare revine cu atît maĭ multă putere, cu cît o respingem maĭ tare. Caracterul metafisiceĭ va atîrna de acel al științelor particulare (explicația grupelor particulare de fapte saŭ a faptelor particulare) și nu reciproc. Așa, cît timp faptele vor fi explicate prin voința ființelor antropomorfe, metafisica va fi spiritualistă; dacă ele sunt *în mare parte* explicate prin forța inconștientă naturală, metafisica va fi materialistă: inducțiunea după majoritatea faptelor, fluctuațiune, evoluțiune a tuturor sistemeler în perioadele respective etc. etc. Pretenția

www.dacoromanica.ro

pozitiviștilor de a discuta și a fixa limitele cunoscutuluĭ nu exclude metafizica; pretențiunea de a nu se aventura dincolo de ce este sigur (?) e de respectabilă la aceia carĭ se dedaŭ uneĭ științe particulare și nu vroiesc să ĭeasă din *limitele* acesteĭ științĭ hotărîte în mod natural, cu scopul chĭar de a întrebuința *diviziunea lucruluĭ științific* și de a realiza astfelĭŭ o maĭ mare producțiune a lucruluĭ științific (metafizica fiind o fabrică ce intrebuințează celelalte producte ca materiale); dar pretențiunea de a goni din știință tot ce nu este experimental și *așa zicînd sigur* e ridiculă și cu totul naivă; cu atît maĭ mult că pozitiviștiĭ de această specie se'nșală eĭ înșușĭ admițînd ca sigur (*punct de plecare*) niște hipoteze admise în mod vulgar (dumnezeŭ, realitate exterioară, forță, principiŭ vital, suflet, etc.), considerînd ca ceva metafizic, adecă riscate, teoriile ce se depărtează de dînsele. Eĭ admit, de pildă, în mitologie teoria personificărĭĭ forțelor natureĭ silindu-se a găsi asămănarea fiecărĭĭ bucățĭ de idol cu detaliul unuĭ fenomen fizic, văzînd că pentru fiecare mitologie trebuĭe să se caute tot alte asemănărĭ; și eĭ nu primesc teoria zeificărĭĭ oamenilor, văzînd că noĭ divinizăm chiar acuma pe sfinți (la Roma), pe profeți, pe Christ, pe Bouddha etc. etc. zeul suprem fiind deja fixat.

www.dacoromanica.ro

Secțiunea II.

Obiectul metafizicei

Tot ce este *comun tuturor cunoștințelor speciale* și în fapt un tot armonic:

1) Elementele comune sigure: cauză, efect, cantitate, forță, etc.

2) Hipotezele explicative ale tuturor obiectelor cunoștinței omenești, hipoteze ce rezultă în modul cel mai strîns posibil din generalizarea legilor și principiilor particulare și cari explică în modul *cel mai inteligent* posibil *toate faptele*, hipoteze variabile cu calitatea filozofilor și proviziunea de experiență;

3) Principiul hipotetic unic care este baza, întrunind numerile 1) și 2).

§ 1. *Adevărul și siguranța*

Siguranță insamnă opusul saŭ lipsa indoĭeleĭ, adevărul greșeleĭ.

§ 2. *Relativitatea adevărului*

1) Mi se spune și mă conving.

2) Gradațiunea celor ce clasific mai mult saŭ mai puțin definitiv.

Legitimitatea experienței, a inducțiuneĭ, a credinței etc. Relativitate: *în timp*, de la inceputul omenirii pînă astăzi simțul comun și credința majorității a variat și va varia (prin

www.dacoromanica.ro

inducțiune), în *spațiŭ*, de la cel mai *real* (eul), pînă la cel mai *iluzoriŭ* este o gradațiune nesimțită de la siguranță la adevăr. Realitate a iluzieĭ, și iluzie a realității. Cerc vicios indispensabil. Voiŭ expune dară *probabilul meŭ* (sceptic). Este puțin scepticism, dar care, în loc de a fi mărginit prostește, ca pozitivizmul, este ridicat la toată înălțimea cunoștințelor. Ne ținînd samă de *gradațiune* în relativitatea *siguranțeĭ*, se poate dovedi ne-existența absolută chiar a euluĭ, saŭ însăși existența sigură a obiectivității unuĭ vis.

§ 3. *Ceea ce există (pentru mine)*

1) *Pentru o altă cunoștință* decît a noastră: orĭ-ce *posibilitate ultra-transcendentală a altor lumĭ* și chiar $2+2=3$, materie fără spațiu și fără timp, efect fără cauză, etc.

2) *Pentru conștiința noastra*, treptat: *a*), eul; *b*), cugetarea cu subiectul și obiectul său; *c*), voința noastră saŭ silință; *d*), rezistența la silința noastră și realitatea lumeĭ exterioare; *e*), experiența directă care rezultă de acolo cu diferite grade de siguranță; *f*), experiențe indirecte prin inferențe: 1° am văzut $x+y$, am văzut pe x singur, dar cred prin inducțiune $x+y$; aud pe x, văd pe y: aud x, cred prin inducțiune $x=y$. Decĭ posibilitatea lucruluĭ auzit, a viitoruluĭ, a trecutuluĭ.

www.dacoromanica.ro

§ 4. *Reducere la unitate.*

1) *Unitatea înțălegereĭ*: totul se reduce la *clasificație.*

2) *Unitatea organuluĭ intelectual* explicînd clasificația (hipoteza mea).

3) *Unitatea lumeĭ*, rezultînd nu din unitatea organuluĭ ce se formează după impulsiunea exterioară, ci din unitatea impulsiuneĭ. Explicație cu 1) și 2) și cu diferenciarea organuluĭ, verificată prin experiență, care este, cum am zis la § 3, un izvor de adevăr și de credință, ca și eul, etc; decĭ se poate anticipa cînd totul se înlănțuește și se armonizează.

Singur *infinitul*, sub formă de cantitate, număr, ne este absolut necunoscut.

---

www.dacoromanica.ro

Cap. II.

L u m e a

Unitatea lumeĭ rezultînd din analiza psihologică: *forța singură* la care s'ar reduce spațiul și timpul. Unitatea ce rezultă din inducțiunea scoasă din faptul că se descopere totdeauna materie (eter) în așa zisul vid; *forța singură* producînd spațiul și timpul prin *multiplicitatea* saŭ *repețirea* impresieĭ asupra organuluĭ senzitiv. *Quid?* singur infinitul este (cu totul) necunoscut pentru noĭ. (cap. I, secțiunea II, § 4). Conștiința poate exista în corpurile brute și libertatea poate lipsi omuluĭ, pentru că conștiința și libertatea sunt lucrurĭ ce nu se pot dovedi.

Valoarea cunoștințelor noastre

Admițînd numaĭ *eul*, este ridicul de a vorbi despre *eul* altor oamenĭ. Străduința și opunerea dovedesc lumea exterioară. Hipoteza energiilor specifice și organicism: aceeașĭ impulsiune (vaporĭ de apă) poate produce diferite mișcărĭ după construcția mașineĭ. Da, dacă mașina printr'o forță străină (omul) este deja

www.dacoromanica.ro

instrăinată impulsiuneĭ motrice. Dar cînd ea se face numaĭ de cît prin aceeaşĭ impulsiune, insamnă că impulsiunea fiind multiplă şi complexă, fiecare specie componentă caută să-şĭ taĭe un drum cu atît maĭ mare, cu cît are o parte maĭ mare în impulsiunea iniţială. Aşa dar o răţea de curenţĭ prin întîlnirea şi contra acţiunea lor, produc efecte organice. Toate efectele (visurile chiar) presupun cauze, curenţĭ, forţe, a căror acţiune poate să fi inceput de mult timp ; indoială poate fi numaĭ în privinţa prezenţeĭ actuale a cauzeĭ (dacă lucrul văzut este, da saŭ ba, în momentul acesta dinaintea ochilor), saŭ de cînd lucrează forţa ce produce acest efect.

Toate însuşirile lucrurilor nu se impun cu acelaşĭ grad de siguranţă: este o gradaţiune descendentă de la *eu* pînă la calităţile numite iluzoriĭ. Adevărul este relativ numaĭ în privinţa impresiunilor indivizilor, în privinţa număruluĭ cauzelor simţite (diferenciare) şi a graduluĭ de siguranţă.

Cantităţile infinit de numeroase ale lucrurilor sunt ele fizicește amestecate saŭ nedezlegate? Prima hipoteză singură ar concorda cu teoria materialistă, a doua cu teoria energiilor specifice.

Istoria şi evoluţia senzaţiunilor (pe nesimţite şi treptat). Corpul simţit are printre calităţile sale forma; dacă dispare, lăsînd locul său, rămîne numaĭ forma sa. Toate formele posibile constituĭe spaţiul, dar el e simţit prin intermitenţa prezenţeĭ şi a dispoziţieĭ corpurilor: simţim, apoĭ nu maĭ simţim, dar simţim

www.dacoromanica.ro

încă putința de a simți un corp ; deci toată această posibilitate (spațiul) poate fi plină de corpuri. Spațiul este infinit și vidul (lipsa corpului simțit) este relativ existînd și neexistînd pînă la infinitul de mare și infinitul de mic.

Timpul este forma mișcării corpului simțit ; cînd corpul nu se mișcă, nu mai simțim mișcarea, ci posibilitatea mișcării etc. Oprirea mișcării sau repaosul este ceea ce e vidul pentru spațiu ; dar, ca și acesta, e relativ, existînd și neexistînd pînă la infinit.

Pentru că senzațiile noastre diferă numai din cauza energiilor specifice, lumea exterioară ar trebui să fie invariabilă, omogenă. nemișcată, căci, din moment ce se schimbă sau este heterogenă, urmează de la sine că efectul trebuie să fie deosebit pentru fiecare impulsiune deosebită, chiar asupra aceluiași organ senzitiv.

Forma, este *individualizarea* unei părți din ceea ce este infinit, de exemplu a unei părți din mișcare (în cutare direcțiune), a unei părți din materie (cutare insușiri distinctive) a unei părți din spațiu (cutare limite), a unei părți din timp (cutare durată sau repejune).

Numărul este *cantitatea indivizilor* și deci o cantitate *hotărîtă*.

Infinitul este *fără formă* și *neexprimabil prin numere*, prin urmare nerealizabil în conștiință, de oare ce nu se poate concepe decît ceea ce are formă și cantitate măsurată ; sau, pentru că nu putem concepe nimic fără formă și număr (semnele lucrului finit), nu putem concepe infinitul.

www.dacoromanica.ro

Calităţile sunt elementele *formeĭ*. Forma unuĭ individ este mică şi indivizibilă, dar ea se compune din maĭ multe elemente combinate într'un chip anumit. Formele corpurilor (indiviziĭ-materie) au cel maĭ mare număr de elemente, iar de localităţĭ (indiviziĭ-spaţiŭ) şi de durate (indiviziĭ-timp), cel maĭ mic număr, poate pentru că timpul şi spaţiul sunt numaĭ părţĭ (însuşirĭ) ale *întregului* material.

Cauză şi *efect* sunt cele două elemente ale uneĭ schimbărĭ de formă.

Substanţă este ceea ce subsistă sub maĭ multe forme consecutive, ceea ce nu se schimbă cu forma. *Substanţă relativă* este un total de forme care persistă cu toate schimbările unor forme maĭ generale, de pildă: o bucată de ceară (total de proprietăţĭ saŭ forme chimice, etc.), care poate lua maĭ multe forme geometrice. *Substanţă absolută* este aceea care ar subsista chĭar dacă se schimbă *toată* forma. Însămnează oare aceasta că ar exista chĭar fără formă? Luată pe părţĭ, ea nu se poate concepe, fără nicĭ-o formă, pentru că putem concepe lumea numaĭ pe părţĭ, pe indiviziĭ şi prin urmă cu o formă oarecare. Ea nu este dară fără forme decît luată în totalitate, adecă: infinitul, care nu se poate concepe este, chĭar din această cauză, fără forme. Substanţa absolută este decĭ *întregul infinit*.

Luată pe părţĭ, ea nu există *în afară* de forme. Decĭ *totalul însuşirilor* unuĭ lucru ar constitui (?) substanţa însăşĭ a lucruluĭ individual pentru că aceleaşĭ însuşirĭ *o individualizează*, o

www.dacoromanica.ro

separă de întreg infinitul (?) *Spaţiul* şi *timpul* există ca posibilităţi ale materieĭ. Ele sunt infinite pentru că putinţa existenţeĭ materieĭ (a juxtapunereĭ corpuluĭ, a mişcăriĭ unuĭ corp într'o singură direcţie, a persistenţeĭ stăriĭ actuale etc.) este infinită. Ele sunt deci (?) elemente ale lumeĭ, potenţiale ale materieĭ (?)... Sunt negaţiuni (?)... Dar orĭ-ce negaţiune în lumea exterioară implică nu numaĭ lipsa lucruluĭ afirmat, dar înlocuirea luĭ prin alt lucru tot pozitiv: repaosul, întunericul etc. nu sunt negaţiuni numaĭ ale mişcăriĭ, lumineĭ, etc., ci lucruri saŭ maĭ bine *stări nouă* ale părţiĭ din lume care era înainte într'o stare mobilă saŭ luminoasă, stări ce aŭ înlocuit pe altele. Se susţine cu orĭ ce preţ că spaţiul şi timpul sunt negaţiuni; fie, dar atuncĭ ele sunt stări nouă ale lumeĭ saŭ înlocuitoare ale forţeĭ şi ale materieĭ carĭ sunt, chĭar în starea pozitivă a acestora, amestecate cu dînsele într'un oare-care grad, după cum orĭ-ce mişcare merge alăturĭ cu un oare care grad de repaos şi precum orĭ-ce lumină se amestecă cu o cantitate (relativă) de întuneric, etc.

Negaţiunea, chĭar în lumea interioară, implică un înlocuitor; căcĭ fără aceasta s'ar putea concepe absolutul, negînd toate lucrurile în afară de unul singur.

---

www.dacoromanica.ro

NOTE DIVERSE

Nota următoare pare a se raporta la capitolul asupra atracțiuneĭ și respingereĭ universale. Inceputul și sfîrșitul acesteĭ note lipsesc. . . . . .

.....(Moleculele carĭ) se grupează daŭ naștere unuĭ corp care nu are insușirĭ deosebite de acele ale uneĭ singure molecule constituante. Aceasta se întîmplă: 1° pentru că aceste molecule, deși reunite, se găsesc mult maĭ depărtate unele de altele decît atomiĭ uneĭ molecule, așa că acțiunea combinată a atomilor uneĭ aceleiași molecule nu este mult modificată de acea a atomilor ce se găsesc în moleculele vecine. 2° pentru că toate acele molecule se găsesc la egală distanță și dovadă e că toată masa de *molecule similure* are aceeași densitate și toate părțile sale, fără de care ea se împarte în atîtea mase separate cîte densităț deosebite există; aceasta face ca fiecare moleculă să primească din toate părțile influențe egale ce-șĭ fac echilibru și se neutralizează reciproc; și 3° pentru că atomiĭ fiind grupațĭ în acelașĭ chip în toate moleculele, raportul ce există între influențele neegale ale atomilor uneĭ singure molecule rămîne neschimbat pentru masa întreagă;

www.dacoromanica.ro

numaĭ cît termeniĭ săĭ sunt înmulțiți cu numărul moleculelor reunite. Din această cauză totalul moleculelor nu-și schimbă mult natura lor, numaĭ influența exterioară e maĭ intensă, ceea ce însămnează că lucrează în raport cu masa sa.

Așa dară, între gruparea atomilor într'o moleculă și acea a moleculelor similare într'un corp, este diferența aceasta : atomiĭ ce se grupează într'o moleculă, se găsesc la distanțe foarte neegale ; de aceea ele pot să se grupeze totdeauna în diferite chipurĭ luînd poziținnĭ relative totdeauna deosebite ; și la fiecare grupare nouă molecula capătă neapărat însușiriĭ nouă. Cu totul altfeliŭ este cu gruparea moleculelor similare. Acestea se așază totdeauna la distanțe maĭ mult saŭ maĭ puțin depărtate după densitatea corpurilor, dar totdeauna egale, în senzul că lasă între dînsele spațiĭ vide totdeauna egale, ceea ce face ca modul de grupare să fie numaĭ decît acelașĭ pentru totalul moleculelor similare ; de aceea între două saŭ maĭ multe mase de molecule similare există numaĭ diferența aceea care rezultă din natura moleculelor constituante. Totuși, cum regularitatea grupăriĭ moleculelor similare nu este totdeauna matematicește exactă, urmează de aicĭ că oare care diferență între natura chimică a maseĭ moleculelor similare și acea a uneĭ singure mase constituante ; și această deosebire este cu neregularitatea grupăriĭ și cu numărul moleculelor similare ce alcătuesc masa. Dovadă că deosebirea accasta există e că manifestarea proprie-

www.dacoromanica.ro

tăților chimice, saŭ, cu alte cuvinte, combinațiunile și descompunerile chimice ale corpurilor nu se fac de o potrivă, cînd operăm cu mase marĭ saŭ micĭ, regulate saŭ neregulate. Dar această diferență rar se poate aprecia; de aceea am zis maĭ sus că gruparea moleculelor similare, deși nu e cu totul fără efect asupra proprietăților chimice ale moleculelor, nu schimbă *mult* aceste proprietăți.

Să vedem acum maĭ amănunțit carĭ sunt insușirile materieĭ. Am zis maĭ sus că atomul are două proprietăți esențiale, din care derivă toate celelalte: 1° acea de a se mișca în spațiŭ; 2° acea de a influența asupra mișcăriĭ celorlalțĭ atomĭ. Acum, fie că mișcarea luĭ se modifică printr'un alt atom, tot o mișcare execută. Decĭ, rezultatul tuturor insușirilor materieĭ se reduce în ultimă analiză la o mișcare a atomuluĭ în spațiŭ, adică la schimbarea luĭ din loc. Se știe că orĭ căriĭ cauze de mișcare îĭ se dă numele generic de *forța*. Dar, cauza mișcăriĭ atomice nefiind alta decît proprietatea înnăscută a atomuluĭ de a se mișca, putem numi această cauză proprietate saŭ forță, fără deosebire, și putem zice, prin urmare că proprietatea saŭ forța atomuluĭ se manifestă maĭ ales prin acțiunea acestuia asupra celorlalțĭ atomĭ, și cum această acțiune depinde de distanța ce separă atomiĭ și de poziționile lor relative, înțălegem că sunt atîtea proprietățĭ și forțe secundare cîte chipurĭ diferite sunt de a se mișca și a se rîndui în spațiŭ.

Toate mișcările, deși într'un mod foarte pu-

www.dacoromanica.ro

țin științific, pot fi împărțite în interioare și exterioare. Mișcările interioare sunt acele ce se execută în interiorul unuĭ corp fără ca acesta să'și schimbe numaĭ decît forma sa, în întregime. Așa sunt schimbările de pozițiune a atomilor în lăuntrul moleculeĭ, și chiar schimbarea moleculelor, adecă depărtarea saŭ apropierea lor înlăuntrul corpuluĭ. Toate aceste mișcărĭ nu sunt percepute de noĭ ca niște deplasărĭ, pentru că simțurile noastre nu pot, din cauza micimeĭ lor, să perceapă atomiĭ și moleculele carĭ se mișcă. Dar mișcările aceste sunt percepute de noĭ ca niște schimbărĭ ale așa ziselor proprietățĭ intrinsece, adecă a schimbărilor în modul cum sunt impresionate simțurile noastre de cătră corpurile în repaos. Așa sunt, de exemplu, schimbarea de temperatură a unuĭ corp expus la foc, schimbarea de coloare a azotatuluĭ de argint care a fost expus la lumina solară și în general, a tuturor schimbărilor fizice și chimice al corpurilor. In toate aceste cazurĭ, este natural, o schimbare în chipul cum exercitează corpul influența sa asupra celorlalte corpurĭ și asupra organelor simțurilor noastre.

Mișcările exterioare sunt mutările din loc a unuĭ corp în întregime, acest corp fiind, bine înțăles, perceput de cătră simțurile noastre. Așa sunt în general mișcările mecanice. Toate aceste mișcărĭ sunt percepute de noĭ ca niște deplasărĭ din cauza mărimeĭ corpuluĭ ; dar în realitate ele nu se deosebesc de loc de mișcările interioare. Maĭ mult, după cum schimbarea de grupare a atomilor în moleculă și schimbarea

www.dacoromanica.ro

de densitate a moleculelor în corpurĭ se arată printr'o schimbare de influenţă asupra celorlalte corpurĭ şi asupra simţurilor noastre, tot astfelĭŭ o nouă grupare a corpurilor voluminoase se arată prin o nouă influenţă exterioară. Aşa, un mare număr de pĭetre îngrămădite în acelaşĭ loc, un mare număr de oamenĭ carĭ clădesc un oraş şi trăesc la olaltă, un mare număr de munţĭ ce se ridică pe un spaţiŭ mic, un mare număr de stele ce alcătuesc un nou sistem solar, exercită de sigur asupra lucrurilor încunjurătoare o influenţă deosebită de aceea pe care o exercitaŭ aceste corpurĭ înainte de a fi reunite; numaĭ că această influenţă a totalităţiĭ poate uneorĭ, chiar din cauza prea mareĭ sale mărimĭ, să nu poată fi percepută de simţurile noastre. Aceasta se întîmplă, de pildă, cînd ne aflăm prea aproape şi prea influenţaţĭ de unul singur din corpurile marĭ ce alcătuesc o grupă.

Toate proprietăţile saŭ forţele materieĭ se împart, maĭ ştiinţific, în chimice şi fizico-mecanice. Cele dintîiŭ derivă din raportul ce există între porţiunile respective şi distanţele carĭ separă atomiĭ uneĭ molecule. Acest raport fiind totdeauna acelaşĭ, cît timp corpul nu-şĭ schimbă firea, nu admite un maĭ mult saŭ maĭ puţin; iată de ce proprietăţile chimice, afară de variaţiile nesimţite pe carĭ le-am semnalat maĭ sus, sunt invariabile sub raportul cantităţiĭ. In adevăr, să presupunem că o moleculă e constituită din cincĭ atomĭ aşezaţĭ în acelaşĭ plan saŭ în planurĭ diferite, aşa feliŭ ca un atom să se gă-

www.dacoromanica.ro

sească în centru şi ceĭlalţĭ patru să fie împrejurul acestuĭ centru, respectiv la distanţe foarte neegale *a*, *b*, *c* şi *d*: dacă toate aceste distanţe sunt înmulţite saŭ împărţite prin acelaşĭ număr, adecă dacă densitatea moleculeĭ este uniform micşurată saŭ mărită, raportul atomilor rămîne acelaşĭ, şi prin urmare proprietăţile chimice nu se schimbă.

Proprietăţile saŭ forţele fizico-mecanice provin probabil nu din *raportul* între distanţele ce separă atomiĭ uneĭ molecule, ci dintr'o egală mărire saŭ micşurare a tuturor distanţelor carĭ separă şi atomiĭ uneĭ molecule ca şi moleculele unuĭ corp. Ele trebuĭe să provie, cu alte cuvinte, din gradul de densitate a moleculelor şi a corpurilor. Şi cum densitatea corpurilor poate fi maĭ mare saŭ maĭ mică, forţele fizico-mecanice pot fi maĭ mult saŭ maĭ puţin intense. Aşa gradul de atragere saŭ respingere ce există între atomĭ şi molecule, şi, decĭ, cohesiunea unuĭ corp, corespunde cu gradul luĭ de densitate. E probabil ĭarăşĭ că gradul de căldură, de lumină saŭ de electrizare a unuĭ corp corespunde cu gradul de dilatare. . . .

. . . . . .

www.dacoromanica.ro

Forța reală în societate, este cohesiunea inconștientă, pe cînd forța conștientă (adevărată orĭ falșă) este ideea despre forța reală care *se atribuĭe* autorităţiĭ. La început ne supunem șefuluĭ, pentru că el *se impune* prin forța sa musculară unuĭ mic număr de indiviziĭ pe care-ĭ poate invinge. Imaginația exagerează puțin această forță. Ne supunem regeluĭ pentru că el dispune de o forță neînvinsă, imensă (acea a tatăluĭ său, a zeilor, ect.) ; ne supunem legilor pentru că ele sunt voința zeilor a tot puternicĭ ; ne supunem legilor liberale pentru că obiceĭul de a ne supune este deja ereditar și pentru că fiecare individ știe că orĭ-ce autoritate dispune în adevăr de o forță reală ca să-l opuĭe ; dar dacă un mare număr de indiviziĭ se înțăleg pentru a opune o forță suficientă, supunerea lipsește.—Autoritatea monarhică, oligarhică, etc. ne maĭ avînd sprijinul religiuniĭ (forța supranaturală), nu se maĭ poate baza de cît pe consimțimîntul tuturor (democrație), călăuziţĭ de interesul lor bine înțăles, de obiceĭurile lor de ordine și de supunere, etc. Rațiunea dară devine forță. Din moment ce cutare individ nu maĭ are o *forță reală* supra naturală

www.dacoromanica.ro

la dispoziția sa, oamenii *redevin egali*, afară de cîteva diferențe de forță musculară și de vicleniе. Deci *interesul egal al tuturor*.

Dreptul este efectul anticipat al forței, saŭ efectul direct al amenințării, al forței, sau *echilibrul forțelor conștiente* (imaginare sau reale). Forțele latente rezidă în dispozițiile organice ereditare dobîndite prin obiceiŭ în timpul secolilor trecuți și prin dezvoltarea organică (progresul principiuluĭ de coheziune) a ființeĭ ce se cheamă societate omenească.

www.dacoromanica.ro

TABLA DE MATERII

I. Locul Metafiziceĭ printre ştiinţĭ . . . 1
II. Principiĭ fundamentale 29
§. 1. Existenţa 31
§. 2. Realitatea 45
§. 3. Adevărul 76
Apendice 101

www.dacoromanica.ro

Inștiințare

In volumul 37 al bibliotecei noastre, partea II-a a „*Teoriei Ondalațiunii*“ de V. Conta, nu s'a tipărit din eroare § 2, *Ereditatea*, care trebue intercalat înainte de secțiunea IV, p. 163 a aceluĭ volum.

Orĭ cine posedă zisul volum, este rugat să se adreseze librăriei noastre și vom expedia gratis capitolul de maĭ sus imprimat ca supliment.

Frații Șaraga.

www.dacoromanica.ro

VOLUMELE APĂRUTE

din „Colecția Șaraga“ a 1 leŭ volumul

No. 1 *Elena Sevastos* Poveștĭ
» 2 *N. A. Bogdan* Poveștĭ și anecdote.
» 3 *Mihail Canianu* Poezĭĭ populare (Doine).
» 4 *N. Gane* Poezĭĭ.
» 5 *Log. Cost. Konaki* Poezĭĭ vol. I.
» 6 Idem » » II.
» 7 *Mihail Eminescu* Poezĭĭ complecte.
» 8 *Sofia Nădejde* Nuvele.
» 9 *A. Vlăhuță* Nuvele.
» 10 *Henriette și Mihail Eminescu* Scrisorĭ.
» 11 *Ar. Densușianu* Cercetărĭ Literare vol. I.
» 12 Idem Idem II.
» 13 *N. Gane* Domnița Ruxandra.
» 14 *N. Beldiceanu* Poezĭĭ.
» 15 *Elena Sevastos* Anecdote poporane.
» 16 *A. Steuerman* (De la Iașĭ) Antologie.
» 17 » » Crestomatie.
» 18 *N. Iorga* Schițe din literatura romînă vol. I.
» 19 *N. A. Bogdan* Și nouă și vechĭ.
» 20 21 *I. L. Caragiale* Teatru 2 volume
» 23 *Matilda Cugler-Poni* Poesiĭ.
» 24 25 *Grigore N. Lazu* 451 poesiĭ— traduceri și imitațiunĭ—vol I. II.
» 26 *Carmen Sylva* Poveștile Peleșuluĭ.
» 27 *V. Conta* Incercărĭ de metafizică.
» 28 *Mihail Eminescu* Nuvele.
» 29 *Victor Onișor*, Doine și strigăturĭ din Ardeal vol. I.
» 30 *V. Conta*, Teoria fatalismuluĭ.
» 31 » Teoria ondulațiunĭĭ vol. I.
» 32 40 *D. Bolintineanu* Poesiĭ vol. I.

www.dacoromanica.ro

No. 33 *D. Petrino* Poeme.
» 34 *Cavaler C. Stamati*, Musa Românească vol. I.
» 35 » » » » vol. II.
» 36 *Ed. Gruber* Stil și Gândire.
» 37 *V. Conta* Teoria ondulațiunii vol. II.
» 38 *M. Eminescu* Diverse.
» 39 *Carol Scrob* De-ale Inimeĭ Poeziĭ vol. I.
» 40 *D. Bolintineanu* Poeziĭ vol. II.
» 41 *Const. Negruzzi* Păcatele tinerețelor Vol. I.
» 42 *D Bolintineanu* Proză Vol. I.
» 43 *A. Donici* Fabule.
» 44 *V. Conta* Bazele Metafiziceĭ.

Orĭ-ce număr, de la 3 exemplare în sus se trimite *franco* contra valoareĭ prin mandat poștal, saŭ timbre poștale.

Reproducerea din acest volum precum și din intreaga noastră colecțiune, este cu desevîrșire interzisă pe orĭ-ce cale de publicitate, afară însă dacă ea s'ar face cu autorizațiunea noastră.

Editoriĭ.

VOLUMELE APĂRUTE

din „Biblioteca Șaraga“ a **25 banĭ** vol.

No. 1 *Lew Tolstoi* Stăpîn și slugă.
» 2 *N. Nicoleanu* Poesiĭ.
» 3 *G. Boccaccio* Povestirĭ.
» 4 *G. Renard* Este omul liber? vol. I.
» 5 *Henrik Ibsen* Un dușman al poporuluĭ.

---

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro